

**ENDÜSTRİYEL MİRAS YAPILARININ
HETEROTOPYAYA DÖNÜŞÜMÜ**

Sezen YALÇIN

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ENDÜSTRİYEL MİRAS YAPILARININ HETEROTOPYAYA DÖNÜŞÜMÜ

Sezen YALÇIN
0009-0009-6793-0193

Prof. Dr. Özgür EDİZ
(Danışman)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

BURSA – 2023
Her Hakkı Saklıdır

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ENDÜSTRİYEL MİRAS YAPILARININ HETEROTOPYAYA DÖNÜŞÜMÜ

Sezen YALÇIN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Özgür EDİZ

Teknolojik gelişmeler, toplumsal ve siyasal değişimler, nüfus artışına bağlı olarak meydana gelen ihtiyaçlar gibi yeniden işlevlendirmeyi gerektiren faktörler, kullanıcı gereksinimlerindeki çeşitli farklılaşmalara sebep olmaktadır. Söz konusu farklılaşmalar değişim süreci kapsamında ve “heterojen mekân birliktelikleri” ile ele alındığında, “heterotopik mekân” tanımlamalarıyla örtüşmeye başladıkları görülür.

Bu tez çalışmasının hedefi, Foucault’nun ortaya koymuş olduğu ”6 heterotopik mekân ilkesi”ni ve Lefebvre’nin ‘heterotopi’ kavramını dikkate alarak yeniden işlevlendirilen çeşitli endüstri yapılarının analiz edilmesidir. Aynı zamanda eski olanla yeniye bir arada yaşatan mekanların heterotopya olma durumlarını bulmayı amaçlayan çalışmada örneklem olarak “Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası” yeni adıyla “Beykoz Kundura” seçilmiştir. Süreçte, yapılar grubunun geçirmiş olduğu çeşitli dönüşümlerle birlikte ortaya çıkan ve adeta kullanıcıyı “başka bir mekandaymış” gibi hissettiren örnek bir heterotopya mekanına dönüşümü irdelenecektir. Araştırma bulgularında Türkiye’de yeniden işlevlendirilen ve günümüzde kullanılıyor olan, çoğunluğu İstanbul’da yer alan endüstri mirası yapıları incelenmek üzere seçilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi için, heterotopya kavramını ele almak ve netleştirmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden genel kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Foucault’nun ve Lefebvre’nin kavramla ilgili tanımları ve heterotopya ile ilgili tespitlerine yer verilmiştir. Araştırma nesnesi olan alan ile ilgili tarihi süreç ve çeşitli dokümana dayalı teknik bilgiler için ise belgesel kaynak tarama yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma sürecinin omurgasını, seçilen mekânın ‘heterotopik’ karakterinin analizinin yapılması ve kavramın somut bir mekân aracılığı ile irdelenmesi oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular ile ilgili kavramın mimari kurgu ile ilişkisi Foucault’nun daha önce ortaya koymuş olduğu ilkeler ve Lefebvre’nin kavram üzerine yaptığı tanımlamalar üzerinden yorumlanarak tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeniden işlevlendirme, endüstriyel miras, Foucault, heterotopya, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası

2023, xiv+ 119 sayfa.

ABSTRACT

MSc Thesis

TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL HERITAGE BUILDINGS INTO HETEROTOPIA Sezen YALÇIN

Bursa Uludağ University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Architecture

Supervisor: Prof. Dr. Özgür EDİZ

The technological advancements, social and political changes, and the increasing population have led to various differentiation in user needs, requiring the refunctionalization of spaces. When these differentiations are considered within the context of the process of change and "heterogeneous spatial associations," they begin to overlap with the definitions of "heterotopic spaces."

The aim of this thesis is to analyze various refunctionalized industrial structures, taking into account Foucault's "six principles of heterotopic spaces" and Lefebvre's concept of "heterotopia." The case study selected for this research is the "Beykoz Leather and Shoe Factory," now known as "Beykoz Kundura." Throughout the process, the transformation of the group of structures, resulting in the emergence of a heterotopic space that makes the user feel as if they are in "other space," will be examined. In terms of research findings, industrial heritage structures that have been refunctionalized and are currently in use, mostly located in Istanbul, were selected for examination.

The theoretical framework of the study utilizes a qualitative research method, specifically the general literature review, to address and clarify the concept of heterotopia. Foucault's and Lefebvre's definitions and observations regarding the concept of heterotopia are included. Documentary research approach is employed to gather historical information about the research area and various technical documents. The backbone of the research process involves analyzing the "heterotopic" character of the selected space and examining the concept through a concrete spatial representation. The obtained findings will be discussed and interpreted in relation to the architectural design and the principles previously established by Foucault and the definitions provided by Lefebvre.

Key words: Refunction, Industrial heritage, Foucault, Heterotopia, Beykoz Leather and Shoe Factory

2023, xiv+ 119 pages.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimde bilgilerini ve yardımlarını esirgemeyen, farklı bakış açılarıyla çalışmam süresince birikim ve deneyimleriyle bana yol gösteren sevgili tez danışmanım sayın Prof. Dr. Özgür Ediz'e sevgi, saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmam sürecinde Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası ile ilgili deneyimlerini ve bilgilerini paylaşan sayın Prof. Önder Küçükerman'a, Beykoz Kundura'da çalıştığı süre zarfındaki deneyimlerini paylaşan sevgili Süreyya Topaloğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

Her zaman yanımda olan, beni motive eden ve tez yazım sürecimde yardımlarıyla bana destek olan sevgili Nuran'a ve arkadaşlarıma, çalışmamın gerçekleşmesinde destek olan ve bu zorlu süreci atlatmamda destekçim olan sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım. Son olarak hayatıma kattığı değer ve güzellikler için, her yıldığımda desteğini hep hissettirdiği için, bana ve çalışmama olan katkılarından dolayı sevgili Mustafa Haktanır'a sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Sezen YALÇIN
14/06/2023

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ARAŞTIRMASI	9
2.1. Mekân Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	9
2.1.1. 20.Yüzyıl Mekân Kavrayış Biçimleri	11
2.2. Heterotopik Mekân ve Heterotopya Kavramı	15
2.3. Foucault'nun Heterotopya Kavramı	18
2.3.1. Foucault'nun Altı İlke Üzerinden Heterotopik Mekân Tanımlamaları	20
2.4. Lefebvre'nin Heterotopi Kavramı	25
2.5. Endüstri Mirası Kavramı.....	27
2.5.1. Endüstri Mirası Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi	28
2.5.2. Endüstri Mirası Kapsamında Dünyada Yeniden İşlevlendirme Örnekleri	30
2.5.2.1. Ruhr Bölgesi	30
2.5.2.2. Antwerp Liman Evi.....	32
2.5.2.3. Arc-et-Senans Kraliyet Tuz Fabrikası.....	34
2.6. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası.....	36
2.6.1. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın Tarihi	36
2.6.2. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın Günümüzdeki Durumu/Beykoz Kundura	41
3. MATERYAL ve YÖNTEM.....	50
3.1. Yeniden İşlevlendirilmiş Endüstriyel Miras Yapılarının Heterotopik Mekân Özellikleri	52
3.2. Beykoz Kundura'nın Heterotopya Kavramı Çerçevesinde Ele Alınması	55
3.2.1. Birinci İlke: Kültür-Heterotopya İlişkisi.....	56
3.2.2. İkinci İlke: İşlevin Dönüşümü.....	56
3.2.3. Üçüncü İlke: Mekanların Heterojenliği	57
3.2.4. Dördüncü İlke: Öteki Zaman-Heterokroni.....	58
3.2.5. Beşinci İlke: Erişim.....	61
3.2.6. Altıncı İlke: Yanılsamalar	62
3.2.7. Beykoz Kundura'nın Lefebvre'nin Heterotopi Kavramı Üzerinden Değerlendirilmesi	64
3.3. Bölüm Sonucu.....	66
4. BULGULAR.....	68
4.1. Müze Gazhane/ Hasanpaşa Gazhanesi.....	68
4.2. Santral İstanbul/ Silahtarağa Elektrik Fabrikası.....	74
4.3. Fişekhane/ Zeytinburnu Fabrika-i Hümayun	80

4.4. Kibrithane/ Küçükçekmece Kibrit Fabrikası	86
4.5. Bomontiada/ Bomonti Bira Fabrikası	90
4.6. Üsküdar Elektrik Fabrikası	95
4.7. Sümerbank Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikası	99
4.8. Bursa Merinos Kültür Merkezi	103
4.9. Kırılancı Yaşam Merkezi/ Kırılancı Zeytinyağı ve Sabun Fabrikası	109
4.10. Bölüm Sonucu	114
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	116
KAYNAKLAR	122
ÖZGEÇMİŞ	129

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites – Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
TICCIH	The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage- Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi
OMA	Office for Metropolitan Architecture
İETT	İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri
GYO	Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
İSMEK	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1.1. Heterotopya İlkeleri Kontrol Tablosu.....	7
Şekil 2.1. Zollverein Kömür Maden İşletmesi	31
Şekil 2.2. Zollverein maden ocağının kömür yıkamahanesindeki RuhrMuseum	32
Şekil 2.3. Antwerp Liman Evi	33
Şekil 2.4. Antwerp Liman Evi uzun kesit	33
Şekil 2.5. Arc-et-Senans Kraliyet Tuz Fabrikası	34
Şekil 2.6. Chaux kasabasının perspektif görünümü, Claude Nicolas Ledoux ...	35
Şekil 2.7. Fabrika içi sergi alanı.....	36
Şekil 2.8. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası Yerleşkesi.....	37
Şekil 2.9. Fabrika yerleşkesinin boğazdan görünümü, 1880’ler.....	37
Şekil 2.10. 1909’da Beykoz ve çevresinin görünüşü	38
Şekil 2.11. Fabrika çalışanları ve çocukları	39
Şekil 2.12. a.Fabrikanın Yeni Kundura Binası inşa edilmeden önceki hali, 1950’ler b. 1945-1946 yılları tamir atölyesi	40
Şekil 2.13. Centropjekt tarafından hazırlanan çizim.....	41
Şekil 2.14. Öyle Bir Geçer Zaman Ki isimli tv dizi setinden görüntüler.....	42
Şekil 2.15. a.Beykoz Kundura, b.Beykoz Kundura	42
Şekil 2.16. Hanart Mimarlık Restorasyon ve Nokta Planlama firmalarının hazırladığı rölöve çalışmaları, 2006.....	43
Şekil 2.17. 1960’lı yıllarda yenileme çalışmaları için hazırlanmış maketten görünüm	44
Şekil 2.18. Beykoz Fabrikası kapanmadan önceki genel yerleşim planı	44
Şekil 2.19. Beykoz Kundura Yerleşkesinin 2002’den günümüze değişimi.....	45
Şekil 2.20. Beykoz Kundura günümüz genel yerleşim planı	45
Şekil 2.21. a. Açık hava sineması alanı. b. Açık hava konseri.....	46
Şekil 2.22. Kundura Sinema fuaye alanı	46
Şekil 2.23. Kundura Sinema kesit çizimi	47
Şekil 2.24. Eski Deri İşletmeleri, Red Corner Academy	47
Şekil 2.25. a.Yağhane. b. Yağhane iç mekân.....	48
Şekil 2.26. a.Çek Evi plan, b.Çek Evi.....	48
Şekil 2.27. a.Yeni Kundura Binası çatı. b. İç mekan	49
Şekil 2.28. a. Eski Marangozhane. b. Kundura Hafıza sergisi.....	49
Şekil 3.1. Sac Ambarı.....	57
Şekil 3.2. a.Eski Mamul Ambarları. b. Çekim stüdyosu olarak iç mekanı	58
Şekil 3.3. Beykoz Kundura zemindeki ray sistemi	59
Şekil 3.4. Yeni Kundura Binası plan-kesit.....	60
Şekil 3.5. Yeni Kundura Binası panoramik görüntüsü	60
Şekil 3.6. Kundura Meydan	61
Şekil 3.7. İzmir Kordon isimli sahil dekoru.....	63
Şekil 3.8. a.Çekimlerde Emniyet Müdürlüğü olarak kullanılan bir mekân. b. Çekimlerde cezaevi olarak kullanılan bir mekân	63
Şekil 3.9. Beykoz Kundura Heterotopya Kontrol Tablosu.	67
Şekil 4.1. Müze Gazhane kroki	69

Şekil 4.2	a. Sergi alanı- Eski gazometre yapısı. b. Afife Batur Kütüphanesi- Eski kompresör binası. c. Beltur kafe- Eski karbür su gazı tesisi	70
Şekil 4.3.	Müze Gazhane genel görünüm	71
Şekil 4.4.	a. Müze Gazhane eski fırın strüktürü. b. Kok nakil, kırma, eleme ünitesi c. Kok taşıma rayları.....	71
Şekil 4.5.	Alanın kamusal kullanımı	72
Şekil 4.6.	a. Gazhanenin mahalle ve sokak ilişkisi (batı). b. Gazhanenin mahalle ve sokak ilişkisi (doğu)	73
Şekil 4.7.	Müze Gazhane Heterotopya Kontrol Tablosu	74
Şekil 4.8.	Silahtarağa Elektrik Fabrikası.....	75
Şekil 4.9.	Santral İstanbul günümüz	76
Şekil 4.10.	Santral İstanbul günümüz genel yerleşim planı	77
Şekil 4.11.	a.Eski kazan daireleri (mimarlık fakültesi). b. İşçi soyunma binası (kafe) c.Eski kazan dairesi (müze).....	78
Şekil 4.12.	Seyfi Arkan yapısı ve endüstriyel elemanlar	78
Şekil 4.13.	Santral İstanbul Heterotopya Kontrol Tablosu	80
Şekil 4.14.	Zeytinburnu Dökümhanesi 1964	81
Şekil 4.15.	a. Zeytinburnu Fabrika-i Humayun'un 19. yüzyıl'daki denizden görünüşü b.Atölye ve depolar	82
Şekil 4.16.	Fişekhane günümüz genel yerleşim planı	82
Şekil 4.17.	a. Sergi alanı. b. Organik gıda pazarı. c. Restoranlar	83
Şekil 4.18.	a. Fabrikanın eski işlevine dair iç mekandaki donanımlar b. İç mekandaki çatı makasları.....	84
Şekil 4.19.	a. Dökümhane yapısı ve çevre yapılarla ilişkisi. b. Su Kulesi'nin çevre yapılarla ilişkisi	84
Şekil 4.20.	Fişekhane Heterotopya Kontrol Tablosu.	85
Şekil 4.21.	Kibrit fabrikasının giriş cephesi görüntüsü ve iç mekân	86
Şekil 4.22.	a. Kibrithane genel görünüm b. Kibrithane plato iç mekân	87
Şekil 4.23.	a. Restore edilen kısım dış cephe b. Restore edilmeyen yıkılan kısımlar.....	88
Şekil 4.24.	a.İç mekanda Galata Kulesi dekoru. b. Dış mekânda 'Beyaz Ev Sokağı' isimli dekor	89
Şekil 4.25.	Kibrithane Heterotopya Kontrol Tablosu.	90
Şekil 4.26.	Bomonti Bira Fabrikası.....	91
Şekil 4.27.	Bomontiada günümüz görünümü.....	92
Şekil 4.28.	Bomontiada avlu performans alanı.	93
Şekil 4.29.	Bomontiada'nın çevre yapılaşma ile ilişkisi	94
Şekil 4.30.	Bomontiada Heterotopya Kontrol Tablosu.	95
Şekil 4.31.	Üsküdar Elektrik Fabrikası genel görünüm	96
Şekil 4.32.	a. Üsküdar Elektrik Fabrikası alanı 2002'deki görünümü. b. Üsküdar Elektrik Fabrikası alanı 2022'deki görünümü.....	96
Şekil 4.33.	Eski elektrik fabrikası binası olan Nevmekan Bağlarbaşı	97
Şekil 4.34.	a.Nev Mekân iç mekân, b. Fabrika döneminden kalan ve sergilenen makine	98
Şekil 4.35.	Üsküdar Elektrik Fabrikası Heterotopya Kontrol Tablosu	99
Şekil 4.36.	Sümerbank Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikası, 1950-1960 arası	100
Şekil 4.37.	Bergama Tekstil Fabrikası binaları	102

Şekil 4.38.	Sümerbank Bergama Tekstil Fabrikası'nın Heterotopya Kontrol Tablosu.....	103
Şekil 4.39.	Merinos Fabrikası görünüm.....	104
Şekil 4.40.	Merinos Dokuma Fabrikası günümüz.....	105
Şekil 4.41.	Merinos Kültür Merkezi günümüz genel yerleşim planı	106
Şekil 4.42.	a. Göç Tarihi Müzesi. b. Enerji Müzesi	107
Şekil 4.43.	Merinos Parkı.....	107
Şekil 4.44.	Bursa Merinos Kültür Merkezi Heterotopya Kontrol Tablosu	109
Şekil 4.45.	a. Kırlangıç Zeytinyağı Fabrikası restorasyon öncesi hali b. Kırlangıç Zeytinyağı Fabrikası restorasyon öncesi genel görünüm..	110
Şekil 4.46.	Kırlangıç Zeytinyağı Fabrikası 2016, 2018 ve 2022 yılları değişimi ...	110
Şekil 4.47.	Kırlangıç Yaşam Merkezi	111
Şekil 4.48.	a. Giyim mağazası. b. Restoran. c. Kafe alanları ve sergi mekânı.....	112
Şekil 4.49.	Kırlangıç Zeytinyağı Fabrikası'nın ana bina ve bacası.....	112
Şekil 4.50.	Kırlangıç Yaşam Merkezi'nde yeni inşa edilen yapıların cephe görünümleri	113
Şekil 4.51.	Ayvalık Kırlangıç Yaşam Merkezi Heterotopya Kontrol Tablosu.....	114
Şekil 4.52.	Örneklem yapıların heterotopya kontrol tablosu	128

1. GİRİŞ

Mekân; içinde bulunan, eylemlerin gerçekleştirildiği, yaşama, barınma gibi temel ihtiyaçların gerektirdiği alanlar olma dışında; sınırlarının algıya ve tanımlamaya göre de değişebildiği alanlardır. Mekân kavramı her toplum için yaşayış ve kullanım biçimine göre değişmiştir. Çeşitli amaçlarla ve biçimsel değişimlerle ayrıştırılan mekânsal üretimler sayesinde birçok farklı mekân üretimi meydana gelmiştir (Ulubay, Önal, 2020). Bu farklı üretimler sonucunda kavramsal tartışma sahası genişlemiş ve süregelen yüzyıllarda olduğu gibi 20.yy'da da birçok düşünür mekân üzerine tanımlamalar yapmıştır. Bu yüzyılda kartezyen felsefenin öklid geometrisine bağlı olarak önerdiği somut mekân anlayışı sorgulanmış ve mekânın çok boyutlu anlamları kavranmaya ve tartışılmaya başlanmıştır (Üngür, 2011). 20.yy'da yapılan kavramsal tartışmalara ve tanımlamalara yeni bir pencere açan Michel Foucault¹, mekânsal tanımlamalar bağlamında ütopya kavramına karşılık olarak '*heterotopya*' kavramını tartışmalara dahil etmiştir.

Heterotopya kavramı tıp terimi olarak ortaya çıkmış olup, bir dokunun ya da hücrenin bulunması gerekenden farklı bir noktada oluşmasıyla meydana gelen ve işleyişin bozulmadığı anomalilerdir. Kavram 'hetero-farklı' ve 'topos-yer' kelimelerinden oluşmuş olup, sosyolojiye ve mekân tanımlamalarına girişi 1960'lı yıllarda Michel Foucault sayesinde olmuştur. Heterotopya; içinde yaşanan düzenden ayrılmış, içerisinde farklı fonksiyon, mekân, zaman ve deneyimleri üst üste bindiren ve birlikte hareket ettiren, kendine ait bir gerçekliği ve işleyişi olan, fiziksel ve işlevsel anlamda dönüşebilen, kendine ait kuralları olabilen mekânsal yapılanmalardır. Foucault'un heterotopya tanımı, ortaya koyduğu 6 ilke üzerinden okunabilmektedir:

1-Her kültür heterotopya oluşturabilir,

2-Heterotopyalar hem fonksiyon hem de coğrafi anlamda değişip dönüşebilir (Mezarlıkların modern çağdan önce kent merkezine yer alıp, modern dönemde kentin dışına taşınmaları)

¹ Michel Foucault (1826-1984), postmodernizmin kurucuları arasında sayılan tarihçi, edebiyat eleştirmeni, antropolog ve sosyolog olarak tanınan Fransız filozof.

- 3- Heterotopyalar birçok mekânı bir arada barındırabilir, (Tiyatroda çeşitli mekanların tiyatro sahnesinde canlandırılarak var edilmesi)
- 4- Heterotopyalar zaman kavramını böler ve üst üste bindirebilir (Mezarlık ziyaretinde zamandan kopmak, müze gezintilerinde zamanda yolculuğa çıkmak),
- 5- Kendine ait giriş-çıkış kuralları barındırabilir (Sinema, sauna),
- 6- Diğer mekanlarla ilişkilidirler (Gemiler) (İğci, 2015).

Çavdar Foucault'un heterotopya tanımıyla ilgili şunları söyler: "Foucault'da heterotopya gerçek bir mekandır. Bu gerçek mekân, mevcut toplumsal düzen içerisinde bir şeyi temsil eder, bir şeyle mücadele eder ya da bir şeyi tersyüz eder" (Çavdar, 2018).

Türkiye'de 2010'lu yıllarda akademik ortamda incelenmeye başlanan heterotopya kavramı mimarlık, şehir planlama, coğrafya, resim, heykel, sosyoloji, felsefe alanlarına konu olmuştur. Mimarlık alanında kamusal mekân, mahalle, cezaevi, sinema, tiyatro, dijital medya ortamları gibi farklı mekânsal ölçeklerle örneklenen ve açıklanan heterotopya; bu çalışmada endüstri mirası yapıları üzerinden örnekleneyecektir. Kavramın mimaride hangi mekanlar üzerinden okunabildiğinin irdelenmesi, yeniden işlevlendirilen endüstri mirası yapıları üzerinden tartışılacaktır. Bu bağlamda günümüze gelebilmiş endüstriyel miras yapılarının yeniden kullanımları sonrası mevcutta kazandıkları işlevlerle ve programlarla birlikte heterotopya mekanlarına dönüştükleri çalışmanın ortaya koyduğu hipotezi oluşturur. Birçok farklı işlevi bünyesinde barındıran bu dönüşmüş, restore edilmiş, özelleştirilmiş ya da kamu hizmetine devam eden endüstri yapıları çeşitli sektörlerde varlığını çeşitli işlevler eşliğinde mekânsal olarak devam ettirmektedir. Foucault'nun heterotopya tanımındaki özellikler ile birçok noktada örtüşen, Türkiye'nin Osmanlı ya da Cumhuriyet dönemi sanayileşme girişimi olan, geneli 1900'lerde inşa edilen bu yapılar tarihi ve mekânsal değeri olan, mimari açıdan nitelikli üretimlerdir. Dönüşüm öncesi ve sonrasında birçok farklı fonksiyonlu mekânı içinde barındırmalarından dolayı heterotopyanın 'bir arada olması mümkün olmayan ama birlikte işleyişe devam edebilen' organizmalar olma özelliğini güçlendirmektedir. Eski yeni birlikteliği ile kullanıcıda zaman kavramını sorgulatmaları; korunan ve günümüze gelebilen geçmişten izleriyle, bünyesinde adeta zamanı biriktiren endüstri mirası yapıları, şahit oldukları yönetim stratejileriyle sosyolojik olarak geçirdikleri dönüşümlerle,

mekânsal yapılanmalarında bu değişiklikleri yansıtmalarıyla incelemeye değer bir yapı grubu olarak görölmektedir.

Amaç

İstanbul Türkiye endüstrisinin başkentidir ve günümüze gelen birçok Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi endüstri yapılarını bünyesinde barındırır. Mimari, tarihi, toplumsal ve mekânsal değeri olan bu endüstri arkeolojisi yapıları modern zamana ayak uydurmak için gerek yapıların nitelikli konumlarının rant getirisi amacıyla gerek popüler kültürün gündelik yaşama soktuğu endüstriyel-modern mimari anlayışlar ile günümüzde kullanıma açılmaya teşvik edilip birçoğu çeşitli disiplinlerin mücadelesi ve iş birliği ile topluma geri kazandırılmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı endüstri mirası olarak günümüzde kullanılan ve toplumsal, kültürel, sosyal hayata geri kazandırılan bu dönüşüm geçirmiş endüstri mirası yapılarını heterotopya bağlamında değerlendirmek ve bu yapıların heterotopik karakterlerini tespit edip, kavramın tanımını endüstriyel miras yapıları tarafından örneklemeştir. Heterotopya kavramına kentsel ve mekânsal ölçekte farklı bir yapı tipolojisiyle güncel bir bakış daha kazandırarak kavramın tanımının mimarideki yerini daha net oturtmaya çalışmak amaçlanmıştır.

Kapsam

Çalışma kapsamında İstanbul çoğunlukta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli illerinden endüstri mirası yapıları örneklenecektir. Yapılar seçilirken heterotopik analizleri yapılacağı için yeniden işlevlendirilen ve günümüzde kullanılanlar tercih edilmiştir. Yapılar arasından en önemli endüstri miraslarından biri olan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası detaylı bir şekilde ele alınacak, heterotopya kavramıyla ilişkilenen mekânsal yapısı irdelenecek, ortaya koyulan hipotezin sağlaması bu yapı üzerinden güçlendirilmiş olacaktır.

İstanbul'un Beykoz ilçesinde bulunan 'Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası', şu anki adıyla 'Beykoz Kundura' incelemeye değer bir dönüşüm geçiren önemli bir endüstri yapısıdır. Araştırma kapsamında Beykoz Kundura'nın seçilme ve heterotopya kavramı üzerinden incelenmek istenmesinin sebebi; daha önceki işlevinden tamamen farklı bir niteliğe sahip olması, yan yana gelemeyecek birçok farklı mekânı bir arada barındırması, geçmişten günümüze barındırdığı tarihi dokusuyla zamanı üst üste bindirmesi ve bir film platosu olarak kullanılmasıdır. Çekim platosu işlevi, Foucault'nun 'yanılsama mekanları' olarak adlandırdığı 'öteki mekanlar' üreten heterotopya tipine birebir örnek olabilmektedir. Kampüsleşen fabrika dokusu bina ölçeğinde büyük ölçüde günümüze taşınmış olsa da fonksiyonel olarak çok önemli bir dönüşüm geçirmiş hem bir kültür sanat merkezi hem sinema- reklam- dizi- klip sektöründe önemli bir yer tutan bir çekim platosu haline gelmiştir. Bu nedenle, heterotopya mekânı anlamında doğru bir örnek olacağı düşünülmüş, Foucault'nun ilkeleriyle büyük oranda örtüştüğü görülmüş ve örneklem olarak seçilmiştir. Kampüs olarak içerisinde film setleri için kullanılan dekor ve mekanlar, sinema, gösteri merkezi, restoran, sergi alanı, kafe, kıraathane gibi birçok faaliyet, mekân ve işleve ev sahipliği yapan, heterotopya mekânı olarak değerlendirebileceğimiz bir yapı kompleksidir.

Çalışmada öne sürülen hipotez yeniden işlevlendirilen endüstri yapılarının heterotopyaya dönüşebildiğinin tespitidir. Bu tespitin sağlaması 9 yapı üzerinden kontrol tablosu oluşturarak yapılacak olup; yapıların işlev değişiklikleri, bünyesinde bulundurdıkları yeni fonksiyonlar, eski-yeni durumu, zamanla olan ilişkisi, bulunduğu sosyo-kültürel çevreyle ilişkisi, mekanların kullanım stratejileri gibi mekânın karakterini ortaya koyan özelliklere bakılarak bunların heterotopik mekân tanımları ile olan benzeşmeleri üzerinde durulacaktır.

Yöntem

Çalışma, dört bölüm halinde kurgulanmıştır. İlk bölüm giriş kısmı olup çalışmanın ana çerçevesini anlatmaktadır. İkinci bölüm, kuramsal ve kavramsal bir çerçeve oluşturarak mekân kavrayış biçimleri, Foucault, heterotopya, Lefebvre ve heterotopi, yeniden işlevlendirme, endüstriyel miras, kavramlarına odaklanmaktadır. Öncelikle mekân

kavramının tarihsel gelişimi ve 20. yüzyıl mekân kavrayış biçimleri üzerinde durulmuş olup, felsefe ve mimarlık alanındaki tanımlar incelenmiştir. Ardından 20. yüzyıl düşünürü olan ve biyopolitika çalışmaları yapan Foucault'nun mekân ve heterotopya tanımlarına geçilmiştir. Foucault'nun mekân ve heterotopya kavramlarını ele alışı ve heterotopya ile ilgili temel kaynak olarak incelenen 'Other Spaces' makalesinde yaptığı açıklamalarındaki kavramı nasıl sistematikleştirme yoluna gittiğinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca Foucault'nun mekân kavrayış biçimini anlayabilmek ve araştırabilmek için diğer eserleri olan 'Hapishanenin Doğuşu' ve 'Kelimeler ve Şeyler' isimli eserleri de incelenmiştir. Ardından tez kapsamında heterotopik mekanlar üzerinde durulacağı için heterotopi kavramını bir başka şekilde ele alan Lefebvre'nin mekân ve heterotopi kavramları gelmektedir. Kavramların literatürdeki yeri ve tanımlarına detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Lefebvre'nin mekân diyalektiği üzerinden mekân ile ilgili söylemleri için 'Mekânın Üretimi' ve 'Kentsel Devrim' isimli eserleri değerli birer kaynak olarak görülüp incelenmiştir. Kentsel Devrim adlı eseri Lefebvre'nin heterotopi kavramını ele aldığı eser olduğu için çalışma için önemli bir kaynaktır. Devamında endüstri mirası ve yeniden işlevlendirme kavramlarına değinilerek, endüstri mirası koruma ve yeniden işlevlendirme kapsamında dünyadan örneklerle yer verilmiştir. Endüstri mirası ve yeniden işlevlendirme kavramlarını anlamak ve tarihsel gelişimlerini kavramak için birçok önemli görsel ve belgeden faydalanılmıştır. Bu kavramların geçmişten bugüne ele alınması, kapsamlı bir şekilde tez içinde sunulurken derinlemesine bir anlatı gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, kavramın tamamen anlaşılması ve bütüncül bir şekilde algılanması için çeşitli görsel ve belgesel materyallere başvurulmuştur.

İkinci bölüm sonunda çalışmanın alan çalışması niteliğinde ele alınan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası ele alınmıştır. Üçüncü bölümde yapılmış olan, alanın heterotopya kavramı üzerinden detaylı incelemesini yapmak için fabrikanın tanıtılması değerli bulunmuş olup; fabrikanın kuruluş dönemi, geçmiş kullanımı, tarihi, konumu ve günümüz kullanımıyla ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir. Bu anlatımda faydalanılan ana kaynak Prof. Önder Küçükerman'ın 'Geleneksel Türk Dericilik Sanayi ve Beykoz Fabrikası' eseri olmuştur. Bölüm içindeki görseller ve planlar çeşitli internet kaynaklarından, Salt dijital arşivinden, Atatürk Kitaplığı dijital arşivinden, çeşitli

yayınlarından, eski İstanbul fotoğrafları dijital arşivlerinden ve yazarın kişisel koleksiyonundan sağlanmıştır.

Tezin üçüncü bölümü ise, öne sürülen hipotezden yola çıkarak Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nı günümüz adıyla Beykoz Kundura'yı ele almaktadır. Örneklem olarak Beykoz Kundura'nın seçilmesinde mevcut işlevinin, tarihsel sürecinin ve mekânsal yapısının etkisi olmuştur. Mimari dokusu, günümüzdeki faaliyetleri, işletme biçimi, dönüşüm senaryosu, önemli bir endüstri mirası yapısı olması yapının incelenme sebeplerindendir. Bu bölümde, birinci bölümde sözü edilen heterotopik mekanların karşılık geldiği durumlar Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası örneği üzerinde uygulanmakta ve hermenötik yöntem ile irdelemesi yapılmaktadır. Foucault'nun 6 heterotopya ilkesinin ve Lefebvre'nin heterotopisinin karşılık geldiği mekanlar, işlevler ve durumlar tespit edilerek mekânın heterotopik karakteri analiz edilmiştir. Bu analizler ve tespitlerden sonra elde edilen verilerle ve kavramsal altyapıyla heterotopik mekân üzerine yapılan söylemler birleştirilerek bir model önerisi geliştirilmiş ve tablolastırılmıştır.

Dördüncü bölümde Türkiye'deki yeniden işlevlendirilmiş ve günümüzde geçmiş işlevinden tamamen ayrı fonksiyonlara sahip 9 fabrika (eski fonksiyonuyla) yapısı seçilmiştir. Bu yapılar üzerinden Foucault'nun ortaya koyduğu 6 heterotopya ilkesinin ve Lefebvre'nin heterotopisinin üçüncü bölümde yapıldığı gibi mekanlar üzerinden okumaları ve yorumlamaları yapılmıştır. Çalışma, Türkiye'deki yeniden işlevlendirilmiş endüstriyel miras yapıları arasından seçilen yapıların, heterotopya olma durumlarını öne sürülen model önerisi üzerinden kontrol etmektedir. Bulgular kısmındaki yapılar seçilirken çeşitli kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar yapıların endüstri mirası olarak yeniden işlevlendirilmiş olmaları, günümüzdeki aktif kullanımları, çok çeşitli fonksiyonları birarada barındırmaları, mimari üslupları, kaynak ve veri yeterliliği ve erişilebilirlik gibi özelliklerdir.

Çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemi olup; kuramsal ve kavramsal altyapı için genel kaynak tarama metodu kullanılmıştır. Bulgular kısmında tespitleri yapılan yeniden işlevlendirilen endüstri mirası yapılarının ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın

bilgileri, tarihi özellikleri, varsa restorasyon projeleri, görselleri ve günümüz kullanımlarıyla ilgili bilgiler için belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Teorik altyapı için kitaplardan, ulusal ve uluslararası yayınlardan, bildirilerden, tezlerden, makalelerden ve arşivlerden yararlanılmıştır. Ayrıca söz konusu yapılar yerinde gözlem yapılarak günümüz koşulları fotoğraflandırılmıştır.

Endüstri mirası yapıların heterotopya olma savı üzerinden bu yapıların tablolaştırılarak sınıflandırılması yapılmış, hangi özelliklerinin heterotopya olmalarını sağladığı üzerinden aşağıdaki kontrol tablosu oluşturulmuştur.

		İSİM						
		KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
		KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU						
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA							
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI							
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI							
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ							
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ							
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ							
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR							
	2.GEÇİCİ MEKANLAR							
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM							
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI							
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI							
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR							
	1.YANILSAMA MEKANLARI							
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR							
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI							
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ							

Şekil 1.1. Heterotopya ilkeleri kontrol tablosu² (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Tablo oluşturulurken öncelikle yapının künye bölümüne yer verilmiş ve bulunduğu konum, faaliyet yılları, mimarı, eski işlevi, yeniden işlevlendirildikten sonraki işlevi,

² Bu tablo, Foucault'nun heterotopya ilkelerini ve Lefebvre'nin heterotopi kavramının literatürdeki tanımlarının tablolaştırılmasıyla ve incelenecek yapıların künye bilgilerinin birleşimiyle oluşturulmuş ve yazar tarafından hazırlanmıştır.

dönüşüm mimarı ve şu an işletmesinin özel ya da devlet olup olmadığı sütun başlarında belirtilmiştir. Foucault’ nun altı ilkesi ve onların alt başlıkları alt alta sıralanmıştır. İkinci olarak Lefebvre’nin heterotopi kavramı için ayrı bir satır eklenmiştir. Yapıların karşılık geldiği ilkeler ‘kavramla örtüşme durumu’ isimli sütunla ayrıştırılmış ve checklist oluşturulmuştur. Ayrıca yapının hangi maddeyle örtüştüğü bilgisinin karşısına o durumla ilgili bir cümlelik açıklamaya yer verilmiştir.

2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ARAŞTIRMASI

Bu bölümde tezin ele aldığı kavramlar çerçevesinde çalışmanın kuramsal temeli oluşturulmaktadır. Temelde mekânın ya da mekanların kurgusunun niteliğini araştıran bu çalışma bu bölümde öncelikle mekânın ne olduğuna ve nasıl tanımlandığına odaklanmıştır. Heterotopya kavramı mekanların heterojenliğini ifade ederken mekân kavramının kuramsal tarihçesine bakmak gerekli görülmüştür. Devamında heterotopya kavramına odaklanılıp, başta Foucault olmak üzere heterotopya üzerine söylemler üreten araştırmacıların tanımlamalarına yer verilmiştir. Kavramın neyi nasıl temsil ettiği irdelenerek Foucault'nun heterotopya olma ilkeleri olarak 'Other Spaces'³ isimli makalesinde ortaya koyduğu altı ilke detaylı incelenmiştir.

Tez kapsamında incelenen yapı grubu olan endüstri mirası yapılarının kavramsal çerçevesiyle devam edilen bölümde; endüstri mirası, endüstri mirasının yeniden işlevlendirilmesi anahtar kavramlarının açıklamalarına yer verilmiştir. Bu kapsamda kavramlar dünyadan örnek projelerle desteklenecektir.

Çalışmanın materyal kısmını oluşturan alan çalışması olan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'yla ilgili bilgiler de bu bölümde yer almıştır. Yapının tarihçesi, geçirdiği yönetsel ve toplumsal değişiklikler, günümüz durumu, mekânsal yapısı, içerdiği birimler ve fonksiyonlar detaylı ele alınmış olup; yapıya dair teknik bilgi, proje, harita ve hava fotoğrafları bu bölümde yer almıştır.

2.1. Mekân Kavramının Tarihsel Gelişimi

Mekân kavramı insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır ve insanların yaşam alanlarını, çevrelerini ve dünyayı algılamalarını ifade eder. Tarih boyunca farklı kültürler, mekân kavramına farklı anlamlar yüklemişlerdir ve bu kavramın tanımı zamanla değişmiştir.

³ Foucault'nun 1967 tarihinde hazırlamasına rağmen, 1984 tarihinde yayınlanan, mekânın ikili bir etkisi olduğundan bahseden, mekân kavramını heterotopyalar bağlamında araştıran makale.

«...Mekân sürekli olarak varlığımızı çevreler. Mekânın hacmi boyunca hareket ederiz, biçimleri görürüz, sesleri duyarız, esintileri hissederiz, çiçek açmış bir bahçedeki çiçeklerin kokusunu hissederiz. Mekân odun ya da taş gibi fiziksel bir maddedir. Ancak doğal olarak biçimsiz bir buhardır. Görsel biçimi, boyutları ve ölçeği, ışığın niteliği gibi bütün bu nitelikler biçimin öğeleri tarafından tamamlanan mekânsal sınır algımıza bağlıdır...» (Ching, 2007).

Antik dönemde mekân kavramı, dünyanın yüzeyindeki fiziksel ve somut yerleri ifade etmek için kullanılmıştır. Platon; mekânı, evreni oluşturan dört öğeden (hava, toprak, ateş, su) birisi olarak görüyordu (Üngür, 2011). Antik Yunan filozoflarından Aristoteles, mekânı, cisimlerin bulundukları yer olarak tanımlamıştır. Aristoteles, mekân kavramını somut olarak ele alarak, onun özelliklerini ve niteliklerini açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, mekân, cisimlerin hareket ettikleri bir uzamsal boyuttur ve cismani bir gerçekliği ifade eder.

Orta çağ' da mekân kavramı, Aristoteles'in düşünceleriyle kilise öğretilerinin birleşimiyle açıklanmıştır. Bu dönemde, mekânın fiziksel özellikleri ve hareketin nedenleri tartışılmış, felsefi düşünceler, teolojik inançlarla birleştirilmiştir. Mekân, ruhani bir anlam kazanmıştır. Kiliseler, mekânın insanın ruhsal gelişimine yardımcı olabileceğini düşünmüşler ve buna uygun olarak mekanların mimari tasarımlarında dini semboller kullanmışlardır.

Rönesans dönemiyle birlikte, mekân kavramı yeniden ele alınmış ve fiziksel yerlerden daha geniş bir anlam kazanmıştır. Bu dönemde mekân, insanların etkileşim kurdukları yerleri ifade eder hale gelmiş; sanatçılar ve filozoflar, mekânın algısal boyutları üzerine düşünmüşler ve mekânın nasıl algılandığını ve deneyimlendiğini açıklamaya çalışmışlardır.

20. yüzyılda mekân kavramı üzerine pek çok tartışma ve farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların önemli bir bölümü, mekânın ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda yoğunlaşmıştır.

2.1.1. 20.Yüzyıl Mekân Kavrayış Biçimleri

Yirminci yüzyıl, mekân kavramının kavramsallaştırılmasına yönelik bir dönüm noktası olmuştur. Kartezyen felsefenin matematiksel ve net kavramlarından sarsılan mekân kavrayışı, artık algı, duyular ve bilinç gibi unsurların da önemsendiği çok boyutlu bir yapıya evrilmiştir. Bu gelişme, farklı bakış açıları ve sorgulama yöntemleriyle mekânın zenginleştirilmesine olanak sağlamıştır. Mekânın anlamı ve değeri, yeni açılardan ele alınarak daha kapsamlı bir şekilde kavramsallaştırılmıştır.

Heidegger mekânı bir etkileşim ve deneyim yeri olarak düşünür ve öncelikle “varoluş” içinde konumlandırır. Ona göre mekân, salt düşünceyle bilinemez. Yaşantı ve düşünceden, dünya içinde var olmaktan bağımsız bir mekân kavrayışı var olamaz (Ülger,2016)

Norberg-Schulz, Heidegger’den etkilenecek antik döneme ait bir kavram olan ‘*genius loci-yerin ruhu*’ kavramını merkezine almış ve mekânın kökenini bu kavram üzerinden irdelenmiştir. Schulz mekânı onu oluşturan öğelerle birlikte ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Çakıcı Alp, 2017). Öğretisinin merkezine yerleştirdiği kavram, M. Heidegger’in varoluş felsefesinden esinlenen Norberg-Schulz’un erken modernizmin mekânlarını duysal/ duygusal/ varoluşsal bağlamlarda eleştirmesine olanak sunar (Alangoya,2015).

Juhani Pallasmaa, mekânın duysal niteliklerinin, modern toplumun standartlaştırılmış ve işlevsel mekân anlayışına karşı bir alternatif sunduğunu öne sürer. Ona göre, kişisel bir mekân deneyimi, insanların içinde bulunduğu çevrenin kendilerine özgü karakteristiğini yansıtmalıdır. Bu nedenle, mimari tasarımda duysal unsurların ve insana özgü ihtiyaçların dikkate alınması gerekmektedir. Pallasmaa Tenin Gözleri adlı eserinde “Mimarlık bizi salt kurgu ve hayal dünyalarında iskân etmek için değil, dünyada olmak deneyimimize tercüman olmak ve gerçeklik ve kendilik duygumuzu güçlendirmek içindir.” diyerek kullanıcı deneyiminin önemine vurgu yapar (Pallasmaa,2011).

Fenomenoloji teorisi de mekân kavramına yeni bir boyut getirmiştir. Edmund Husserl, insanların dünya ve mekân hakkındaki deneyimlerini incelemiş ve mekânın insan

düşüncesinin bir ürünü olduğunu savunmuştur. Fransız fenomenolog Maurice Merleau-Ponty, mekân kavrayışını insan bedeni ve algılarıyla bütünleşen bir süreç olarak ele almıştır. Ona göre, mekânı algılamak, bedenimizin mekanla etkileşim halinde olmasıyla mümkündür. Merleau-Ponty, mekânın sadece görsel boyutunun değil, aynı zamanda duyusal, sosyal ve kültürel boyutlarının da önemli olduğunu savunur. Mekânın anlamı, insanlar arasındaki etkileşimler ve mekânın geçmişteki kullanımları gibi faktörlerle de bağlantılıdır. Algılanan Dünya’da Ponty “Gerçek dünya bu ışıklar ve bu renkler değil, gözlerimin sunduğu bu ete tene bürülü görüntü değil; gerçek dünya bilimin bize bu duyu yanılsamalarının ardında olduğunu söylediği dalgalar ve parçacıklar.” ifadesiyle algının önemini vurgulamıştır (Merleau-Ponty, M.,2005). Merleau-Ponty, insanın mekânı algılama biçimini, beden ve duyuların önemini vurgulayarak, mekânın sadece bir nesne ya da görsel bir fenomen olarak değil, aynı zamanda insanın yaşadığı ve deneyimlediği heterojen bir alan olarak ele almıştır.

Henri Lefebvre, mekânı kavrayış biçimi olarak toplumsal mekân kavramını öne sürmüştür. Ona göre, mekân sadece fiziksel bir alan değil, insanların toplumsal ilişkilerinin biçimlendirdiği bir alandır. Bu nedenle, mekânın anlamı ve işlevi, toplumsal, ekonomik ve siyasi etkileşimlerden kaynaklanmaktadır. Lefebvre, mekânın üç boyutlu olarak kavranması gerektiğini savunmuştur. Fiziksel mekân (perceived space), tasarlanmış mekân (conceived space) ve yaşanan mekân (lived space) kavramlarıyla, mekânın hem somut hem de soyut boyutlarını ele almıştır. Fiziksel mekân, insanların algıladığı fiziksel gerçekliği ifade eder. Tasarlanmış mekân, planlayıcıların tasarladığı mekânı ifade ederken; yaşanan mekân, insanların günlük yaşamlarında deneyimlediği mekânı ifade eder. Avar çalışmasında Lefebvre’ nin mekân üretim kavrayışını şöyle ifade eder: “İkili değil, daha başında üç-yanlı bir diyalektik önerir Lefebvre. Mekân da üç kurucu, ya da biçimlendirici anı—algılanan, tasarlanan ve yaşanan—aracılığıyla, diyalektik olarak üretilir. Ne sadece biri ne de diğeri ile ne de sadece algılanan ve tasarlanan, somut ve soyut ikiliğinin çelişkileriyle. Onlardan ayrılamaz bir üçüncü, bir pratik dolayım vardır: Yaşanan, toplumsal pratiklerle üretilen mekân.” (Avar,2009).

Lefebvre, mekânın sadece üretim ve tüketim faaliyetlerinin yapıldığı bir alan olmadığını, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin de şekillendiği bir alana dönüştüğünü belirtmiştir. Bu

nedenle, mekânın sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir boyutu da vardır. ‘*Mekânın Üretimi*’ adlı eserinde “Mekân kavramı tek başına bırakılamaz ve statik kalmaz; diyalektikleşir: Ürün-üretici olan mekân, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağıdır.” diyerek mekân üretiminin ilişkiler ve içiçe geçmeler bütünü olduğunu vurgulamıştır (Lefebvre, 2014). Lefebvre, mekânın toplumsal yapıya etki ettiği için, politik bir tartışma konusu olduğunu savunmuştur.

Lefebvre’nin devamında mekânın üçüncü kavramsal algılayışını ele alan Edward Soja ‘üçüncü mekân- third space’ kavramını ortaya koymuştur. Soja, Lefebvre’nin “yaşanan mekân” kavramıyla benzer olarak mekânsal triyalektik kurmayı amaçlamaktadır. Soja’nın ilkmekân ve ikincimekân kavramları Lefebvre’nin fiziksel mekân ve tasarlanan mekân kavramlarına karşılık gelmekte olup; ‘üçüncümekân’ da bu ikili ilişkiyi bozarak üçlemeyi meydana getiren yaşanan mekâna denk düşmektedir. Soja’ya göre üçüncümekân; birincimekân- ikincimekân ikili kısıtlamalarına alternatif kurtuluş sunmaktadır (Üngür, 2011).

Kavramsal zemini genişleyen modern mekânın evrildiği şekline yeni bir tanım da Marc Augé getirmiştir. Augé, çağdaş toplumda mekânların ve yerlerin dönüşümüne odaklanarak, "non-places" (yerlerin olmayışı) terimini ortaya atmıştır. Geleneksel mekânlar, insanların anlam oluşturduğu, kimliklerinin şekillendiği ve sosyal bağlar kurduğu alanlar olarak düşünülmüştür. Ancak Augé’ye göre, modernleşme ve süper modernite ile, bu tür yerlerin yerini "non-places" mekanlar almıştır. Non-places, geçiş, hareket ve tüketim odaklı mekânlar olarak tanımlanır. Bunlar, insanların yalnızca belirli bir amacı gerçekleştirmek için kısa süreli olarak kullandığı, kişisel bağların oluşmadığı, anlamın sınırlı olduğu alanlardır. Havaalanları, alışveriş merkezleri, otoyol dinlenme tesisleri, süpermarketler ve benzin istasyonları örnek verilebilmektedir. Bu mekânlar, insanların geçici olarak bulunduğu ve etkileşimlerin genellikle yüzeysel olduğu alanlardır.

Edward Relph, çevresel estetik ve insan-mekân ilişkileri alanında çalışmalar yapmış; "Yer ve Yersizlik" adlı eserinde, mekân algısının ve kimliğin şekillenmesinde yer ve mekân kavramlarının önemini vurgulamıştır. Yerlerin yalnızca insan faaliyetlerinin

alanlarını sağlamadığını, aynı zamanda insanın varoluşunun temeli, bireyler ve gruplar için güvenlik ve kimlik alanları olduğu vurgulamıştır. Buna karşılık, "yersizlik" modernleşmenin ve küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan, anlamsız, kimliksiz ve duygusal olarak yoksun mekânlar olarak tanımlanmıştır (Relph, 1976).

Diğer bir tartışma alanı da mekânın politik ve toplumsal boyutudur. Michel Foucault, mekânın güç ilişkileri ve sosyal kontrol için kullanıldığını savunmuştur. Bu yaklaşım, mekânın politik anlamda bir güç aracı olarak kullanıldığını ve toplumsal yaşamı şekillendirdiğini göstermektedir. Gülşahin çalışmasında Foucault'nun mekân kavrayış biçimini şu şekilde ifade etmiştir: "Foucault' ya göre mekân, bilgi ve iktidar söylemlerinin gerçek iktidar ilişkilerine dönüştüğü bir 'malzeme'dir. Mekân, sosyal hiyerarşi üretmenin bir aracıdır. Modern dönemde, bireyleri ve toplulukları gözetim altına alma, kontrol etme, ayırıştırma, hesaplama, sınıflandırma ve akılcılaştırma teknikleri sayesinde artık bedenlerin belirli bir norma uyumlu hale getirilmesi mekânsal düzenlemeler ile mümkün kılınmıştır." (Gülşahin, 2019). Foucault'ya göre mekân sadece fiziksel özellikleriyle değil, aynı zamanda insan davranışları, düşünceleri ve ilişkileri ile anlam kazanır. Foucault'nun mekân konusundaki çalışmaları, özellikle hapishaneler, hastaneler, okullar ve diğer disiplin mekanlarının incelenmesiyle tanınır. Foucault, hapishanelerin, disiplin ve kontrol mekanizmalarının birer örneği olarak ele alır ve bu mekanların nasıl birer güç aracı olarak kullanıldığını inceler. Stavros Stavrides'in 'Kentsel Heterotopya' isimli kitabında bu kavramlarla ilgili ifadeleri şöyledir:

"Foucault, 17.yüzyılda, Klasik Çağ'ın başında, Batı toplumunda bir dönüm noktası tespit eder: kapatma, hapsedme kurumunun doğuşu. Foucault'nun tarih araştırmalarında göstermeye çalıştığı gibi, hapsedme, toplum ile onun insan hayatında normal ve anormal, doğal ve gayri-doğal diye tanımladığı şey arasında yeni bir ilişkinin doğmasına neden olur. Toplum, doğal ve toplumsal olmayan saydığı şeyi – delilik, bu denklemde simgesel bir tehdit teşkil eder- dışına atarak, kendi içinde 'tehlikeli ötekilerin' kapatıldığı gözetim altındaki bir alanın sınırlarını belirler." (Stavrides, 2016).

Michel Foucault, günümüz mekân anlayışının ilişkiler bütünü olduğundan bahsetmektedir. Orta Çağ'daki kutsal-dünyevi, korunaklı-açık, kentsel-kırsal yerler gibi

hiyerarşik mekân yerleşiminin yerini Galileo'nun keşfiyle 17. yüzyıldan sonra genişleyen sonsuz mekân anlayışının aldığına vurgu yapmaktadır. Günümüzde ise mahallerin birbiriyle etkileşiminden ortaya çıkan mekanlar çağında olduğumuzu belirtmiştir. “Mekânın bize yerleşmeler arasındaki ilişkiler formunda verildiği bir dönemdeyiz” diyerek mekânın heterojenliğine dikkat çekmektedir (Foucault, 1984). Foucault 20. yüzyıl mekanları için “Eş zamanlılık çağındayız; yan yana olma çağındayız, yakın ve uzağın, yan yananın, dağınıklığın çağındayız.” diyerek anların ve deneyimlerin lineer bir akıştan çok noktaları birbirine bağlayan ve kesişen bir ağın birlikteliği olduğunu söylemektedir (Foucault, 1984).

2.2. Heterotopik Mekân ve Heterotopya Kavramı

Heterotopya kavramı tıp terimi olarak ortaya çıkmış olup, bir dokunun ya da hücrenin bulunması gerekenden farklı bir noktada oluşmasıyla meydana gelen ve işleyişin bozulmadığı atipik yerleşimlerdir. Etimolojik olarak, ‘hetero-farklı’ ve ‘topos-yer’ anlamına gelmektedir (Ay, 2018, s 9). Heterotopya kavramı, felsefe literatüründe ilk kez Fransız filozof Michel Foucault tarafından ele alınmıştır. Foucault, heterotopya terimini "toplumsal alanlardaki farklılık, karşıtlık ve çelişkilerin izlerini taşıyan, coğrafi olarak tanımlanabilen alanlar" olarak tanımlamıştır. Foucault'ya göre, heterotopyalar, toplumsal normlar ve düzenlemelerin dışında kalan, farklı bir düzen ve yapıya sahip alanlardır. Bu alanlar, toplumsal yaşamın devam ettiği yerlerden farklı bir anlam ve işlev taşırlar ve toplumsal yapıya meydan okurlar. ‘Heterotopya’, toplumda ve kültürde belirli bir yere veya zaman dilimine göre norm olarak kabul edilmeyen davranışların, pratiklerin veya düşüncelerin varlığına işaret eden bir terimdir. Heterotopik yerler veya mekanlar, toplumun kabul ettiği normlardan ayrılan özelliklere sahip alanlar olarak da tanımlanabilir ve bu nedenle toplumda ayrı bir yer işgal ederler.

Heterotopya; içinde yaşanan düzenden ayrılmış, içerisinde farklı fonksiyon, mekân, zaman ve deneyimleri üst üste bindiren ve birlikte hareket ettiren, kendine ait bir gerçekliği ve işleyişi olan, fiziksel ve işlevsel anlamda dönüşebilen, kendine ait kuralları olabilen mekânsal yapılanmalardır. Ural'ın çalışmasında ifade ettiği üzere “Karşıt bir mekân olarak tanımlanan heterotopyalar, özne üzerinde planlananın dışında bir deneyim

yaratmaktadır. Bu deneyim mekânın biriktirdiği beşerî ilişkilerden ve anı deposundan kaynaklanmaktadır. Mimari öğeler ile bu anı deposu ortaya çıkmakta ancak yeni işlevi ile kişiyi geleneksel zamanda tutmaktadır. Tam da bu ikili zaman mekân ilişkisi heterotopyaların konusunu oluşturmaktadır.” heterotopik mekanlar içerisinde çokluğu ve heterojenliği barındıran yapılanmalardır (Ural, 2022).

Foucault önce ütopyalardan bahseder. Ütopyaları toplumun kendisini mükemmelleştirilmiş bir biçimde ya da tersine çevrilmiş olarak sunduğu alanlar olduğunu, ancak her halükârda bu ütopyaların temelde gerçek dışı alanlar olduğunu söyler. Öznenin ve mekânın mükemmelleşmeye doğru gittikçe gerçeklikten uzaklaşması üzerine, gerçek mekanların bir arada olduğu ‘heterotopyalar’ devreye girmeye başlar. “Foucault ise mekân üzerinden heterotopyayı, gerçeklik içinde konumlanan ancak karşıt bir mahâl olma vasfı taşıyan mekânlar olarak tariflemekte ve mekân-özne arasındaki ilişkiyi yapılandırmaktadır.” (Ural, 2019). Foucault heterotopyaları şöyle tanımlar: “Toplum yapısının kendisine nakşedilmiş bir tür karşı yerleşme ve- içinde bir kültürde bulunabilecek gerçek yerleşmelerin, diğer tüm gerçek yerleşmelerin eşzamanlı olarak temsil edildiği (representes), çekişme konusu yapıldığı (contestes) ve tersine çevrildiği (invertes)- bir tür fiiliyata geçirilmiş ütopyalar niteliğindeki gerçek, fiili mekanlar” (Foucault, 1984). Ayrıca heterotopyalardan bahsederken “Heterotopyalar, tek bir gerçek alanda birkaç mekânı, kendi içlerinde birbirleriyle uyumsuz birkaç yerleşimi yan yana koyma gücüne sahiptir” diyerek kavramın ayrılmış ve kendine ait düzeni olan alanları temsil ettiğini ifade eder. Foucault’da heterotopyalar gerçek mekanlardır. “...bu tür yerler, gerçekte konumlarını belirtmek mümkün olsa da tüm yerlerin dışındadır. Bu yerler, yansıttıkları ve hakkında konuştukları tüm yerlerden kesinlikle farklı oldukları için, onları ütopyaların aksine heterotopyalar olarak adlandıracam.” diyerek heterotopyaların temsil ettiği şeyin ütopyalar gibi gerçek dışı mekanlar olmadığına vurgu yapar (Foucault, 1984). Çavdar Foucault’nun heterotopya tanımıyla ilgili şunları söyler: “Foucault’da heterotopya gerçek bir mekandır. Bu gerçek mekân, mevcut toplumsal düzen içerisinde bir şeyi temsil eder, bir şeyle mücadele eder ya da bir şeyi tersyüz eder” (Çavdar, 2018).

Heterotopya kavramını mekân tartışmaları zemininde ilk kullanan kişi Foucault’dur. Kavramın tanımlamalarını ve sistematüğini ortaya koyan Foucault’nun heterotopya

tanımı birçok düşünür tarafından yetersiz ve muğlak bulunmuştur. Bahsedilen mekânsal ölçek, sorulan sorular, örnek verilen mekân tipleri ve heterotopyaların özünde yaşattığı his net olmadığı için heterotopya kavramı birçok çalışmanın araştırma konusu olmaktadır. Öztürk çalışmasında Foucault'nun heterotopya tanımlamalarının kavramı inceleyen diğer araştırmacılar tarafından yetersiz bulunduğunu ve Foucault'nun analiz biçiminin böyle karmaşık bir kavram için anlaşılır olmadığını belirttiklerini aktarmaktadır (Öztürk,2019). Toprak araştırmasında bu yetersizliğin iki sebebi olduğuna vurgu yapmaktadır: “Birinci sorun, heterotopyaların kriterlerinin belirsizliği ve eksikliğidir. Özellikle “Başka Mekanlara Dair” adlı metinde ortaya konulan heterotopik özellikler, heterotopyaların çeşitliliği ve çok yönlülüğü nedeniyle metodolojik ve anlamsal bir bütünlük oluşturamamaktadır. Her özellik kendine özgü formüle edilmiştir ve hepsinin formülasyonu çok farklı heterotopik formlar örneklendirmektedir.” (Toprak,2018).

Heterotopya kavramı birçok düşünür ve araştırmacı tarafından ele alınan, incelemeler yapılan ve yeniden yorumlanmış olan bir kavram olmuştur. Foucault'nun ardından heterojen mekân tanımı Henri Lefebvre'den gelmiştir. Çavdar'ın aktardığına göre, Lefebvre'in 'Kentsel Devrim' kitabının İngilizce çevirisinde, çevirmen Robert Bononno, 'öteki mekân' nı anlatırken 'heterotopia' terimi yerine 'heterotopy' Türkçe karışılığı ile 'heterotopi' terimini kullanmayı tercih etmiştir (Çavdar, 2018). Öteki mekanlar olan heterotopilerin karışıklıktan doğduklarını vurgular. Kentsel Devrim adlı eserinde heterotopi kavramını şu şekilde açıklamıştır:

“Böyle bir yeri farklı kılan nedir? Heterotopisi: onu ilk yere göre konumlandırarak (kendini konumlandırarak) onu belirleyen bir fark. Bu fark, son derece belirgin bir kontrasttan, bir yerin sakinlerinin dikkate alındığı ölçüde, çatışmaya kadar uzanabilir. Kent kompleksi içinde bu yerler birbirine göredir. Bu, yan yana yerleştirilmiş yerlerin kesi-dikişinden oluşabilen nötr bir elementin varlığını varsayar: sokak, meydan, kavşak (sokak ve yolların kesişimi), bahçe, park.” (Lefebvre, 2003). Lefebvre'ye göre, heterotopiler, toplumsal yaşamın farklı alanlarında ortaya çıkan, toplumsal yapıya meydan okuyan ve toplumsal pratiklerde farklı bir anlam ve işlev taşıyan mekânsal oluşumlardır. Onun heterotopi kavramı, Foucault'nun heterotopya kavramından farklı olarak, heterotopilerin sadece toplumsal hayatın belirli alanlarında değil, tüm toplumsal alanlarda var olduğunu ve toplumsal pratikleri değiştirdiğini iddia eder.

2.3. Foucault'nun Heterotopya Kavramı

Filozof, tarihçi ve sosyal teorisyen olan Michel Foucault, 20. yüzyılın en etkili düşünürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İktidar ile yapılı çevre arasındaki ilişki, kentsel tasarım ve kuramsal mekân tartışmaları üzerine çalışmalar yapmıştır.

Michel Foucault, heterotopya kavramından ilk olarak 1967 yılında yayınlanan "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias" başlıklı makalesinde bahsetmiştir. Bu metin aynı yıl bir grup mimara yaptığı konferansın metnidir. Makale, "Architecture/ Mouvement/ Continuité" adlı mimarlık dergisinde 1984'te yayınlanmıştır. Foucault bu makalesinde, heterotopyaların mekânsal oluşumlar ve toplumsal düzenler arasındaki ilişkiyi nasıl yansıttığını incelemiştir. Bu makale, sonraki yıllarda Foucault'nun heterotopya kavramı üzerindeki düşüncelerinin temelini oluşturan önemli ve tek kaynaktır.

Konuşmasında öncelikle ütopyalardan bahseden Foucault'ya göre, ütopyalar, gerçekleştirilemeyen ideal toplumlar veya mekanlardır. Bu mekanlar, insanların istedikleri gibi yaşayabilecekleri ve her türlü engelin ortadan kalktığı hayali dünyalardır. Ütopyalar, gerçek hayatın kaçınılmaz kusurlarından kaçmak için tasarlanmıştır ve herhangi bir toplumsal pratik veya gerçek mekânsal oluşumla doğrudan ilişkili değildir. Heterotopyalar ise, gerçek hayatta var olan, farklı toplumsal pratiklerin ve mekânsal oluşumların bir araya geldiği mekanlardır. Heterotopyalar, gerçek hayatın kaçınılmaz karmaşıklıklarını ve çelişkilerini yansıtır ve bu nedenle, ütopyaların aksine gerçek hayatın bir parçasıdır. Foucault heterotopyaların gerçekleştirilmiş ütopyalar olduğunu söylemiştir. Ütopya ve heterotopya arasındaki bu ilişkiyi 'ayna' metaforu kullanarak açıklamıştır. Aynada görülen yansımayı gerçek dışı bir alanda var olan özneye ütopya olarak tanımlar. Aynı zamanda yansımasına bakan özne kendi konumunun gerçekliğini kavrar. Böylece 'öteki ben' ortaya çıkmış olur ve ayna heterotopya olarak da işlemeye başlar. Foucault ayna ile ilgili yarattığı metafordan şöyle bahsetmektedir:

"Ne de olsa ayna, yersiz bir yer olduğu için bir ütopyadır. Aynada, kendimi olmadığım yerde, yüzeyin arkasına açılan gerçek dışı, sanal bir alanda görüyorum; Oradayım, olmadığım yerde, kendime kendi görünürlüğümü veren, yokluğumun olduğu yerde

kendimi orada görmemi sağlayan bir tür gölgeyim aynanın ütopyası budur. Ama aynı zamanda, aynanın gerçekte var olduğu kadarıyla, benim işgal ettiğim pozisyona bir tür karşı koyma uyguladığı bir heterotopyadır. Aynanın bakış açısından, kendimi orada gördüğümünden beri bulunduğum yerden yokluğumu keşfediyorum. Bana doğru yöneltilmiş olan bu bakıştan, camın diğer tarafındaki bu sanal alanın zemininden başlayarak kendime doğru geri dönüyorum; Gözlerimi kendime doğru yönlendirmeye ve bulunduğum yerde kendimi yeniden oluşturmaya yeniden başlıyorum. Ayna bu açıdan bir heterotopya işlevi görür: aynada kendime baktığım anda işgal ettiğim bu yeri hem mutlak gerçek -onu çevreleyen tüm uzamla bağlantılı- hem de kesinlikle gerçek dışıdır- algılanabilmesi için oradaki bu sanal noktadan geçmesi gerekir-” (Foucault,1984).

Heterotopya mekanlarında yaratılan bu ‘öteki ben’ durumu olması istenilen bir durumdur ve heterotopyanın çelişkili, ikircikli haliyle örtüşür. Gerçek ve gerçek dışı arasındaki bu karşıtlık, kullanıcının mekânın heterojenliğini algılamasına yol açar. Bu nedenle ayna bir heterotopyadır ve ötekinin algılandığı bu durum heterotopik alanların kullanıcı üzerinde beklenen etkisidir.

Michel Foucault, günümüz mekân anlayışının ilişkiler bütünü olduğundan bahseder. Orta çağ’daki kutsal-dünyevi, korunaklı-açık, kentsel-kırsal yerler gibi hiyerarşik mekân yerleşiminin yerini Galileo’nun keşfiyle 17. yüzyıldan sonra genişleyen sonsuz mekân anlayışının aldığına vurgu yapmıştır. Günümüzde ise mahallerin birbiriyle etkileşiminden ortaya çıkan mekanlar çağında olduğumuzu belirtmiştir. “Mekânın bize yerleşmeler arasındaki ilişkiler formunda verildiği bir dönemdeyiz” diyerek mekânın heterojenliğine dikkat çeker. 20. yüzyıl mekanları için “Eş zamanlılık çağındayız; yan yana olma çağındayız, yakın ve uzağın, yan yananın, dağınıklığın çağındayız.” diyerek anların ve deneyimlerin lineer bir akıştan çok noktaları birbirine bağlayan ve kesişen bir ağın birlikteliği olduğunu söylemektedir (Foucault, 1984). Stavros Stavrides ‘Kentsel Heterotopya’ isimli kitabında mekân ve zaman kesişimiyle ilgili “Foucault’ya göre, bir deneyim ve batı düşüncesini besleyen bir kavram olarak mekânın kendi tarihi vardır.” şeklinde ifade etmektedir (Stravrides, 2006).

2.3.1. Foucault'nun Altı İlke Üzerinden Heterotopik Mekân Tanımlamaları

Olası heterotopya analizleri, betimlemeleri ve okumaları için Foucault heterotopolojiyi 6 ilke ortaya koyarak sistematığe dökmeyi amaçlamıştır. Bu ilkeler, heterotopyaların tanımına, özelliklerine ve işlevlerine ilişkin bir çerçeve sunmaktadır. İlkeler birbirleriyle bağlantılı olabilir veya tamamen ayrı olabilir, böylece farklı tiplerde heterotopyalar tanımlanabilir. Foucault, farklı zamansal ve mekânsal bağlamlarla ilişkilendirerek, örnekler üzerinden bu kuralları ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve anlam ve işlevlerini belirtmiştir.

Birinci ilke, dünyada her kültürün heterotopya oluşturmasıdır. Heterotopyalar bu nedenle çeşitli biçimler alırlar ve kesinlikle evrensel tek bir biçimi yoktur. Foucault birince ilkeyi iki ana kategoride sınıflandırır: Kriz ve sapma heterotopyaları. ‘Kriz heterotopyaları’ nda olağandışı durum tespitleri söz konusudur. Bu örneklerde heterotopik olan şey mekânsal olmaktan çok durum olarak değerlendirilir. Foucault kriz heterotopyalarını şöyle açıklar:” İlkel toplumlarda, benim kriz heterotopyaları olarak adlandıracağım belirli bir heterotopya biçimi vardır, yani toplum ve insan çevresi ile ilişkili olarak, içinde bulundukları bir kriz durumunda yaşarlar: ergenler, adet gören kadınlar, hamile kadınlar, yaşlılar vb” (Foucault, 1984). Kriz heterotopyalarında önemli olan şey durumun, deneyim halinin kriz yaratmasıdır. Foucault ilk cinsellik deneyiminin aileden farklı bir yerde gerçekleşmesi gerekliliğini ve 19. yüzyılda erkekler için bunun askerlik ya da yatılı okulda gerçekleşiyor olma durumunu kriz heterotopyası olarak örneklemiştir. “Örneğin, on dokuzuncu yüzyıldaki biçimiyle yatılı okul ya da genç erkekler için askerlik hizmeti kesinlikle böyle bir rol oynamıştır, çünkü cinsel erkekliğin ilk belirtilerinin aslında evlerinden ‘başka bir yerde’ gerçekleşmesi gerekiyordu.” (Foucault,1984). Devamında ataerkil bir düşünceyle genç kızlar için ‘balayı’ geleneğinde gerçekleşen bekaretini kaybetme durumunu da evden ‘başka bir yerde’ yaşadığı için kriz heterotopyası örneği olarak vermektedir. Foucault kriz heterotopyalarının modern zamanlarda daha az görüldüklerinden bahsetmiştir ve bu durumun 21.yüzyılda kriz durumlarına olan toleransın artmasına bağlamaktadır. Baskıcı topluluklarda kültürel yapıya bağlı olarak kriz heterotopyalarının daha çok görülmesinin olasılığını vurgulamaktadır. Toplumların yaşayış biçimi, öğretileri, kültürleri kriz heterotopyaları için belirleyici unsurlardır.

Foucault devamında kriz heterotopyalarının yerini ‘sapma heterotopyaları’ na bıraktığını belirtir. Bunlara psikiyatri klinikleri, hapishaneler, huzurevlerini örnek olarak vermiştir. Sapma heterotopyaları kabul edilmiş toplum normları dışındaki kişileri kontrol altında tutmak, iyileştirmek ya da bakımlarını sağlamak amacıyla kullanılan mekanların örneklendiği heterotopya tipidir. Bu mekanlar, toplumun dışladığı kişilerin kapatıldığı, belirli bir düzen içinde yaşadıkları, bünyesinde kontrol mekanizması bulunan, farklı bir zaman ve mekânda var olan mekanlardır. Sapma heterotopyalarında kontrol altında tutma eylemi söz konusudur. Hapishane toplum içindeki zararlı olan kişileri, psikiyatri klinikleri akıl sağlığı bozulmuş kişileri, huzurevleri bakıma muhtaç yaşlıları kontrol altında tutan heterotopik mekanlardır.

İkinci ilke heterotopyaların toplum geliştikçe, var olan işlevlerinden çok farklı işlevle devam edebileceklerinden bahsetmektedir. Her heterotopyanın toplum içinde belirli ve oturmuş bir işlevi vardır ve aynı heterotopya, içinde bulunduğu kültürün değişiminin eşzamanlılığına göre farklı bir işleve sahip olabilir. Işıklılar çalışmasında ikinci ilke ile ilgili şunları aktarmıştır: “İçinde bulundukları toplumu yansıtan heterotopyalar, çevrelerindeki kültürü ve onun kural ve düzenlerini yansıtır. Ayrıca, tek bir amaç için inşa edilen bir heterotopya, çok farklı bir rol üstlenebilir ve çok farklı bir amaca hizmet edebilir. Yani heterotopyaların değişen bir rolü vardır; söz konusu kültür veya çevrenin kuralları değiştikçe heterotopik mekân da işlev ve biçim olarak değişir” (Işıklılar,2016). Foucault bu ilkeyi mezarlıklar üzerinden açıklamıştır. 18.yy’ın sonuna kadar mezarlıkların şehir merkezinde, kilisenin yanında konumlanmasının toplumsal olarak anılma, kutsiyet gibi anlamları varken; 19.yy’ da mezarlıklar şehir dışına atılmış, uzaklaştırılması gereken hastalıklı mekanlar olarak görülmüştür. “Ölülerin yaşayanlara hastalık getirdiği sanılıyor ve evlerin hemen yanında, kilisenin yanında, neredeyse sokağın ortasında ölülerin varlığı ve yakınlığı, ölümün kendisini yayan bu yakınlıktır. Mezarlıklardaki bulaşmanın yaydığı bu ana hastalık teması, on sekizinci yüzyılın sonuna kadar, on dokuzuncu yüzyılda mezarlıkların banliyölere doğru kayması başlatılana kadar devam etti. Mezarlıklar daha sonra artık şehrin kutsal ve ölümsüz kalbini değil, her ailenin karanlık dinlenme yerine sahip olduğu diğer şehri oluşturmaya başladı” (Foucault,1984). Burada mezarlığın işlevi ve toplum algısındaki yeri değişmiş ve bir heterotopya olarak değerlendirilebilmiştir. Bu ilkeyle ilgili olarak Toprak tezinde “Burada mezarlığın iki

durumu arasındaki fark aynı kültürün içerisinde sadece zamansal bir fark nedeniyle, kültürel bir dönüşüm yaşanmasından kaynaklanmaktadır.” diyerek açıklamaktadır (Toprak, 2018). Bu maddeyle birlikte heterotopyaların tarihsel süreçte toplumun kültür ve inanış biçimlerine göre işlevlerinin değişebileceği görülmektedir. Ancak bu işlev değişikliğinin sebep olduğu değişim yalnızca kültürel değişiklikle sınırlı kalması bu maddenin açıklamadığı eksik bir durumdur. Foucault’nun ilişkiler bütünü olarak tanımladığı mekân söylemlerine dayanarak mekanın birçok etkenle değişikliğe uğrayabilir olma durumunun tespitini yapmak mümkün görünmektedir. Bu nedenle heterotopyalarının işlev değişiklik sebeplerine toplumsal ve kültürel değişimlerle beraber, ekonomik, sosyal, siyasi ve coğrafi değişimlerin de heterotopik mekanlardaki değişime etki edeceği savunulabilir olmaktadır.

Üçüncü ilke mekanların heterojenliğinden bahsetmektedir. Heterotopik mekanlarda birbiriyle uyumsuz ve yan yana gelmesi pek mümkün olmayan çelişkili mekanlar gerçek bir mekânda bir araya gelebilmektedir. Foucault bu maddede tiyatro, sinema ve bahçeleri örneklendirir. Birbiri ardına gelen mekân izdüşümlerinin canlandırıldığı bu gösterilerde kurgusal olanla fiziksel mekânın karışımını görebiliriz. Dede çalışmasında tiyatro mekanının heterotopik bir mekân olmasıyla ilgili “...teatral mekânın heterotopik bir mekân olarak gösterildiği üçüncü ilkeye göre, heterotopik yerler, bu tüm mekânların dışında ama onlarla iç içe olan gerçek yerlerdir. Normal şartlarda bir araya gel(e)meyecek uyumsuz mekânların bir araya getirildiği tiyatro sahnesi ne kadar gerçek ise, sahnede ortaya konan da, gerçek bir mekânın temsili olmaktan çok, bir karşılaşmalar ve ilişkiler ifadesidir.” der (Dede,2010). Özellikle sinemada kurgusal ve üç boyutta oluşturulan görüntüler, iki boyutlu perdeye yansıtılarak içinde bulunulması mümkün olmayan dünyaları deneyimleme imkânı tanımaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle ve küreselleşmenin etkisiyle hangi tür mekanların bir arada olabilme mümkünlüğü değişmiştir. Günümüzde kamusal alanlarda, kolektif kullanılan mekanlarda, kültür merkezi, alışveriş merkezi gibi alanlarda birçok çelişkili mekânın bir arada olduğu görülmektedir.

Bahçe örneğinde ise Foucault metaforik olarak Acem bahçelerinin dört bir yanının dünyayı temsil ettiğini, merkezinin ise en kutsal yer olan havuz ve fiskiye ile dünyanın

merkezini temsil ettiğini vurgular (Foucault, 1984). Bu ilke ile heterotopyaların temsil ettiği bir ya da birçok mekânın olabileceği ve illüzyon yaratabileceği görülmektedir. Dünyanın dört bir yanının bir araya gelememe durumu bahçe mekânında bir arada temsil edilmektedir. Bu örnekte mekanların heterojenliği daha çok metaforik bir çelişki olarak aktarılmıştır.

Dördüncü ilkede zamandan kopuştan bahsedilir. İçinde bulunulan gerçek andan kopulduğunda, başka bir zaman dilimiyle üst üste binme gerçekleştiğinde heterotopya mekânı ya da heterotopik bir durumdan söz edilebilir. İğci çalışmasında bu ilkenin zamansal yorumunu şu şekilde yapmaktadır “Bu prensip heterotopyaların mekân organizasyonundan farklı olarak zaman organizasyonuna ilişkin olgular olduğu gerçeğini vurgulamaktadır” (İğci, 2015).

Foucault bu ilkede tekrar mezarlıklardan bahseder. Bireyin yok oluş, can kaybı gibi olgularla karşılaştığında zamansal kopuş yaşadığını ifade etmektedir. Bu zamansal kopuşu ve üst üste binmeyi ‘heterokroni’ kavramıyla açıklayan Foucault kavramı müze ve kütüphane örneği vererek desteklemiştir: “Her şeyden önce, süresiz olarak biriktirilen zamanın heterotopyaları vardır, örneğin müzeler ve kütüphaneler. Müzeler ve kütüphaneler, zamanın durmadan kendi zirvesini inşa ettiği ve doruğa ulaştığı heterotopyalara dönüşmüştür” (Foucault, 1984). Müze, birçok farklı zamansal ve mekânsal katmanın bir arada olduğu heterokronik bir yapıdır. Sergilenen eserler, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde üretilmiş olabilir ve müze, bu eserleri belirli bir zaman içinde ve belirli bir mekânda bir araya getirerek farklı zamanlara ait bir birikim sunar. Aynı zamanda, müze ziyaretçileri için farklı bir mekânsal deneyim sunar ve bu deneyim, gerçek hayattaki zamandan kullanıcıyı koparır. Ancak, Foucault müzeleri bir tür kültürel bellek işlevi görmelerinden dolayı, günümüz müze ve hatta sanat galerilerinden ayırır. Çünkü retrospektif ve seçki niteliğindeki eserleri bünyesinde barındıran müzeler, tarihe ve zamana dair ancak küçük bir kesit sunabilir. Oysaki modernizmi inşa eden mekanlar olarak nitelendirilen müzeler kapsamlı bir tarihsel birikime sahiptir (Ekice,2019). Kütüphaneler benzer şekilde de bilginin biriktiği mekanlardır ve barındırdığı tarihsel birikimle zamanın yığılmasına sebep olabilir.

Heterokroniyi mekânsal olarak kalıcı olan müze ve kütüphane örneğinin tersi yönde bir örnekle, farklı bir tarafını anlatan Foucault; ikinci heterokroni örneği olarak bu kez panayır, sergi, fuar ve festival gibi hem zamansal hem de mekânsal olarak geçici mekanlara dikkat çeker. Festival zamanları hariç ortada olmayan bu mekanlar geçici özellik gösterip sonrasında yok olurlar. Bazı panayırlar yılın belirli dönemlerinde aynı yerde kurulurlar. Ortadan kalktıklarında da geriye mekânsal bir boşluk kalmaktadır. Foucault heterokroninin bu ikinci tip geçici mekân örneğini de ikiye ayırmıştır. İkinci örnek olarak tatil köylerinden bahseden Foucault Polinezya tatil köylerini örnek vermiş ve buralarda zamandan kopuş yaşandığını belirtmiştir. Fuar ve panayır örneğinden farklı olarak tatil köyü örneğinde bu kez geçici olan mekân değil zamandır. Bu örnekte de görüldüğü gibi zamansal kopuş yaşandığında bir heterotopyadan bahsedilebilir. Foucault'un, kronik heterotopyalar olarak açıkladığı dördüncü ilkeyle, aslında heterotopyaların bir çeşit şenlikle, başka bir gerçeklik dünyasına geçiş yapılan mekanlar olduğunu açıklamak istemektedir. İnsanların geleneksel zamandan koptukları bu mekanlar, aynı zamanda bir süreklilik içermemektedir (Öztürk,2019).

Beşinci ilke heterotopyaların erişimiyle ilgilidir. Heterotopyaların açma ve kapama sistemi vardır ve genellikle kamusal bir yer gibi serbestçe erişilebilir değildir. Foucault bu ilkeyi iki farklı şekilde ele almıştır. Sapma heterotopyalarında verilen örneklerde olduğu gibi, kışla ya da hapisane gibi giriş zorunludur ve çıkışın izinsiz olmadığı heterotopyalar vardır. Bu tip heterotopik mekanlar kontrol mekanlarıdır. Diğer tip heterotopyalar Müslüman hamamları ve İskandinav saunaları gibi girmeden önce belirli ritüellerin yapılması zorunlu heterotopyalardır. Girişi serbest olan mekân türlerinde erişim mekânın tümüne değildir. Bu nedenle kişi girdiği kısmı kadarıyla tüm mekânı deneyimlediği yanılsamasını yaşar ve kabul edilmesine rağmen aslında dışlanmaktadır. Bu yanılsama, ayna heterotopyasındaki gibi aynı anda orada olmayı ve olmamayı gerektirir. Deneyimlenen şey parçalı bir mekân ve zaman deneyimidir (Yıldırım, 2017).

Son ilke olarak altıncı ilke heterotopyaların kendi dışındaki alanla ilişkili içinde olmasıdır. Bu ilke heterotopya mekanının çevresiyle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanmasını ifade eder. Foucault bu durumu 2 uç durumdan bahsederek açıklar. Birinci durum heterotopik mekânın gerçek mekanları bir illüzyon içinde tasvir etmesidir. Kişiye

hayali bir ortam yanılsaması yaşatır. Buna örnek olarak tema parklar, gece kulüpleri, tatil köyleri verilebilir. İkinci uç nokta ise dağınık ve düzensiz yerleşimler içinde bulunan mekândan, düzen ve titizlikle ayrılmış planlı mekanlardır. Gecekondu yerleşimlerinin yanına ‘ehlileştirme’ çabaları ile yapılan alışveriş merkezi ya da rezidanslar bu heterotopya grubuna örnek verilebilir. Foucault bu maddede Güney Amerika’daki Cizvit kolonilerinin yerleşimlerden örnek vermiştir. Köy yerleşiminde okulun, mezarlığın yerini, ardından kilisenin önünden başlayıp başka bir caddeyle dik kesişip Mesih’in işaretini oluşturduğunu, böylece Hristiyanlığın, Amerikan dünyasının mekanlarını ve coğrafyasını şekillendirdiğine vurgu yapmaktadır. Bu örnekte heterotopyanın çevresinin ilişkisiyle mekânsal olarak nasıl kurulduğunun örneğini vermektedir.

2.4. Lefebvre'nin Heterotopi Kavramı

Lefebvre’deki heterotopi tanımı ile tıpta kullanılan ‘heterotopi’ terimi arasında bir benzerlik vardır. Tıpta kullanılan anlamıyla bulunması gereken konumda olmayan dokular için kullanılmaktadır. Bu tanım Foucault’dan çok Lefebvre’in tanımına yakındır; Foucault’nun anlayışındaki heterotopya bir ‘yerinden olmuşluk’tan çok ‘konumsuzluk’ tariflemektedir. Ötekinin istenmeyen konumlanması hakimdir, bu biçim değil, içerik tabanlı bir durumdur. Halbuki Lefebvre’in heterotopi kavramı tamamıyla bir yerinden olmuşluk durumuna denk düşer; planlanmış olanın ötesine geçmektedir (Çavdar,2018).

David Harvey ‘Asi Şehirler’ aslı eserinde Lefebvre’nin heterotopi kavramından bahsetmiş ve Foucault’nun heterotopya tanımlamasından oldukça farklı olduğuna değinmiştir. “Lefebvre’in heterotopya kavramı (ki Foucault’nunki ile derin farklılıklar içerir) ile tarif ettiği liminal toplumsal mekanlar, ‘farklı bir şey’i olanaklı kılmanın ötesinde, devrimci bir güzergahın tanımlanmasında bu farklılığa temel önem atfeder. Bu ‘farklı şey’in bilinçli bir plandan doğmuş olması şart değildir; insanların salt yapıp ettikleri, hissettikleri, duyumsadıkları ve gündelik yaşamlarındaki anlam arayışının parçası olarak ifade ettikleri şeylerden doğar. Bu tür pratikler her yanda heterotopik mekanlar üretir.” (Harvey,2013).

Lefebvre’de heterotopi kavramı mekânsal olmaktan çok olaysaldır. Foucault’nun sabit tanımlanmış mekân örneklerinin aksine Lefebvre’de heterotopi geçici ve anlık heterojenlikler üzerinde durmaktadır. Hâkim gücün kentsel mekandaki erişime müdahalelerine tepki olarak doğan heterotopiler, özgür ve özgün olanı savunmaktadırlar. “Heterotopi: Öteki yer, ötekinin yeri, aynı anda dışlanır ve iç içe geçer. Uzak düzen.” (Lefebvre, 2003). Lefebvre’nin heterotopisi, toplumun normatif düzeninden farklı bir düzenleme ve işleyişe sahip olan mekanlar olup, toplumun belirli kurallarını dışlayan veya sorgulayan yerlerdir. Lefebvre, heterotopilerin toplumsal ilişkilerin ve güç dinamiklerinin birer yansıması olduğunu savunur. Bu mekanlar, toplumun diğer alanlarından farklı bir düzenleme ve işleyişe sahip olmaları nedeniyle güç ilişkilerini yeniden şekillendirebilir veya mevcut düzeni tehdit edebilirler.

Lefebvre Foucault’dan farklı olarak heterotopi kavramının karşısına izotopi kavramını yerleştirir. İki düşünürün heterotopik mekân tanımlarının farkı bu noktada daha anlaşılır bir zemine oturmaktadır. Foucault heterotopyaları ütopyaların karşı mekanları olarak ele almış, ütopyaların aksine heterotopyaların gerçekliğine vurgu yapmış ve mekânsal karşılıklarından bahsetmiştir. Lefebvre’nin heterotopisi de gerçek mekandır ancak Lefebvre, heterotopilerin karşısına kapitalist ve erk düzeninin oluşturduğu homojen mekanlar olan izotopileri koymuştur. Lefebvre’nin izotopi olarak bahsettiği mekanlar, aynı olanın, yakın düzenin mekanlarıdır. İzotopik mekanlar, egemen ideolojinin işlemesine ve gelişmesine izin veren “tahakküm mekanizmaları” olarak kullanılan alanlardır (Bayrak,2021). Bu nedenle onun heterotopi kavramı toplumun başkaldırı ve düzene karşı çıkan devrimci niteliktedir. Harvey devamında bununla ilgili şunları söyler: “The Urban Revolution (Kentsel Devrim) kitabında Lefebvre, heterotopyayı (şehir pratiklerini) hem izotopya (kapitalizmin ve devletin gerçekleşmiş, akılcı mekansal düzeni), hem de dışavurumcu bir arzu olan ütopya ile gerilim içerisinde ele alır (bunların alternatifleri olarak değil). ‘İzotopya ile heterotopyanın farkı’nın ‘ancak dinamik olarak anlaşılabilceğini’ öne sürer. Düzensiz gruplar heterotopik mekanlar inşa eder, bunlar da nihayetinde hâkim praksis tarafından ele geçirilir.” (Harvey,2013).

2.5. Endüstri Mirası Kavramı

Endüstriyel devrim, 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de başlamış ve daha sonra dünya genelinde yayılmıştır. Bu dönemde, tarım ve el işi üretimi yerine makineleşmiş üretim yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır. Endüstriyel devrimle birlikte, tarihi ve kültürel açıdan önemli endüstriyel yapılar, araç-gereç ve tesisler inşa edilmiştir. Endüstri devrimiyle birlikte kentlerde oluşan bu yapı ve sanayi bölgeleri zaman içinde teknolojinin gerisinde kalmışlardır. Çevreye verdiği zarar, ekonomik ve teknik yetersizlik vb. gibi birçok sebeple çoğu 20. yüzyıl sonunda âtıl mekânlar haline gelmişlerdir (Özdemir, 2015).

Endüstri mirası, üretim teknolojilerinin gelişmesi ve bu alandaki ihtiyacın artmasıyla, üretim yapan mekanların çoğalmasıyla, özellikle bu gelişim sürecine tarihi anlamda tanıklık etmiş ve günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış yapılar için kullanılan genel bir kavramdır (Özolcay,2018). Bu kavram endüstriyel gelişimin tarihi, kültürel, toplumsal, mimari açıdan önemli olan yönlerini koruma altına almak amacıyla ortaya çıkmıştır. Endüstri mirası yapıları, günümüze kadar ayakta kalmayı başararak, endüstriyel teknolojinin gelişimine ve sanayileşmenin tarihsel sürecine tanıklık etmiş yapılardır. Dünya genelinde farklı şehirlerde halen kullanılan bu somut miraslar, üretim alanlarının genişlemesine katkı sağlamışlardır ve tarihi birer belge niteliği taşımaktadırlar. Miras yapıların korunması, endüstri teknolojisinin bundan sonraki süreçte de gelişmeye devam etmesi için önem taşımaktadır. Tarihi olarak bu süreci açıklayan yapıların korunması, geçmişteki tecrübelerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamakta ve gelecekteki sanayi ve teknoloji gelişimlerine de ilham vermektedir.

1960'ların sonlarına doğru, İngiltere'de bazı endüstriyel alanların yıkılması planlarına karşı halkın tepkisi sonucu, endüstri mirası kavramı önem kazanmıştır. Bu tepki, özellikle İngiltere'deki kömür madenleri, dokuma fabrikaları ve kanalların korunması için örgütlenen kampanyalarla kendini göstermiştir. Eski endüstri yapılarını araştırma, ortaya çıkarma ve belgeleme işlemleri “endüstri arkeolojisi” olarak adlandırılmış, ortaya çıkarılan yapılar ise “endüstri anıtları” olarak tanımlanmıştır (Saner, 2012).

TICCIH, endüstri mirası konularıyla ilgili kararlar alan, endüstriyel arkeoloji çalışmalarına ve endüstriyel mirasın korunmasına, tanıtılmasına ve yorumlanmasına adanmış uluslararası bir topluluktur. 4 Haziran 1978 tarihli kuruluş tüzüğüne göre, TICCIH'in kuruluş amacı, endüstri anıtları ve yapıtlarının korunması ve insanlığın endüstri mirasının tarihi, bilimsel ve eğitici değeri hakkında bir anlayış geliştirilmesi ve bu konularda iş birliğinin uluslararası düzeyde sağlanmasıdır (Özolcay,2018). Endüstri mirası sitleri, yapıları, alanları ve peyzajların korunması için oluşturulan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Kurulu (ICOMOS) ve TICCIH arasındaki “Dublin İlkeleri (2011)” olarak adlandırılan ortak ilkelere göre; bu alanlar sanayi süreçleri üretmek ve daha geniş pazarlara dağıtmak için doğal kaynaklara, enerji ve taşıma ağlarına yakın konumlanmış olup, kültürel ve doğal çevre arasındaki bağı yansıtır (Sağlık,2020). Tarihi Anıtların ve Yerleşmelerin Korunması İçin Uluslararası Tüzük olarak da bilinen, 1964 yılında oluşturulan Venedik Tüzüğü'nde korumanın sürekliliğini sağlamayı, anıtların toplumsal amaçlarla çağdaş yaşam içinde kullanılmasını teşvik etmeyi, onarımda çağdaş teknolojiden yararlanmayı, çevre düzenlemesini ve arkeolojik sitlerin onarımını tartışmaktadır. Mimari miras ve korunması ile ilgili konular, bu tüzükle ele alınmış ve endüstri mirası kavramı da zamanla bu çalışmaların içine dahil edilerek 1970'lerde toplantılar düzenlenmeye başlanmış ve 1990'ların başında yoğunlaşmıştır (Delice,2012).

2.5.1. Endüstri Mirası Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi

Bir toplumun kimliği, tarihi ve kültürel değerlerini koruyarak ve bu değerleri günümüz yaşam tarzlarıyla birleştirerek oluşmaktadır. Bu değerlerin korunabilmesi ve yaşatılabilmesi için mekanların yapısına uygun gerekli fonksiyon değişiklikleri yapılması ve bu mekanların yeniden işlevlendirilerek topluma kazandırılması gerekmektedir. Bu süreç sayesinde yapının taşıdığı kültürel değer korunarak toplumsal hafızanın canlı tutulması sağlanmış olup ve toplumun kendine özgü kimliği güçlendirilmektedir.

Yeniden işlevlendirme, mevcut bir yapı veya yapı grubunun, orijinal kullanım amacından farklı bir şekilde, çoğunlukla işlevsel veya ekonomik nedenlerle, yeniden tasarlanması ve kullanılmasıdır. Bu süreç, yapıyı günümüzün ihtiyaçlarına uygun hale getirirken, orijinal mimari özelliklerin ve tarihi dokunun korunması gerekliliği ile, yapıya yeni bir kullanım

amacı kazandırma hedefini de taşımaktadır. Kır    yeniden işlevlendirme konusunda değişim sürecinin çoğu kez pragmatik bir nedene dayandığını, sonucun kazandırdığı maddiyatın da en az kültürel değer kadar önemli olduğundan bahseder. Ekonomik fayda ile toplumsal yararın birlikteliğine vurgu yapmaktadır (Kır   ,2001). Yeniden işlevlendirme, mimarlık pratiğinde, mimari mirasın korunması, sürdürülebilirlik ve kaynak verimliliği a  ılarından önemli bir yer tutar. Ayrıca, yeniden işlevlendirme sürecinde, yapısal ve tasarımsal açıdan yenilikçi   z  mlerin geliştirilmesi de söz konusu olabilmektedir.

Günümüzde kentlerde yeniden işlevlendirilen yapı gruplarından biri de endüstriyel miras yapılarıdır. TICCIH endüstriyel miras kavramını “Endüstriyel miras, tarihi, teknolojik, sosyal, mimari veya bilimsel değeri olan endüstriyel kültür kalıntılarından oluşur. Bu kalıntılar, bina ve makineler, atölyeler, değirmenler ve fabrikalar, madenler ve işleme ve arıtma tesisleri, depolar ve mağazalar, enerjinin   retildeği, iletildiği ve kullanıldığı yerler, ulaşım ve bütün ulaşım altyapılarının yanı sıra; konut, dini ibadet veya eğitim gibi endüstri ile ilgili sosyal faaliyetler için kullanılan yerlerden oluşmaktadır.” olarak tanımlamıştır (TICCIH,2003). Endüstri mirası yapıları makineleşmenin artmasıyla, insan gücüne talebin azalmasıyla günümüzde kullanılmayan alanlara d  n       lerdir. Yapısal olarak kullanılabilir olup işlevsel olarak   t  l kalan bu yapıların, şehirleşmenin de etkisiyle inşa edildiği dönemdeki önemleri kalmamıştır. Endüstri mirası yapıları kullanışlı, mekânsal değeri olan ve genellikle geniş alanlarda var olmuş yapılarıdır. Bu yapıların yapısal olarak kullanılabilir olanların ortadan kaldırılması yerine yeniden işlevlendirilmesi sürdürülebilirlik adına kente değer katmaktadır. Ait olduğu zamanın yaşayan belgeleri olan bu yapılar geri kazandırılarak kullanıcıyla verimli bir işlev ile tekrar buluşturulmalıdır. Tunçer ve Ateş endüstri miraslarının mevcut altyapıları tekrar kullanılabileceğinden yeniden işlevlendirmenin kolay uygulanabilir ve düşük maliyetli olacağını söylemektedir. Ayrıca kamusal alan oldukları için mülkiyet sorunu olmayacağını ve konum olarak da genellikle kentin merkezinde ya da yakın çevresinde bulundukları için yeni işleve kullanıcıların erişim sorunu olmayacağını aktarmaktadırlar (Tunçer, Ateş, 2022).

Yeniden işlevlendirmenin, eski ve boşalan binaların işletmeye açılması ve ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesi anlamında yerel ekonomiye ve işsizliğe olumlu etki yapabileceği söylenebilir. Söz konusu yapılar aynı zamanda yerel topluluklar arasında kültürel ve sosyal etkileşimi teşvik edip, farkındalık sağlayabilir, ilişkileri ve dayanışmayı güçlendirebilir. Ancak, yeniden işlevlendirmenin söz konusu olduğu her durumda sürecin maddi, sosyal ve çevresel etkileri tartışmalı olabilmektedir.

Koruma ve miras bilincinin gelişmesiyle, endüstri yapılarının yeniden işlevlendirme örneklerinde, çoğu zaman kültür odaklı ve kamu yararına dönüşümler görülmektedir (Nart,2015). Endüstriyel mirasın korunması ve yeniden işlevlendirilmesi kent belleğini koruma, sürdürülebilirlik, toplum belleğinin yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem arz etmektedir.

2.5.2. Endüstri Mirası Kapsamında Dünyada Yeniden İşlevlendirme Örnekleri

Endüstri mirası, dünya genelinde birçok ülkede koruma ve dönüşüm çalışmalarıyla gündeme gelmektedir. Bu yapılar, tarihleri, mimarileri ve kültürel önemleri nedeniyle korunarak, gelecek nesillere aktarılması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu yapılar, yeniden işlevlendirme çalışmalarıyla da kentsel ve ekonomik dönüşüm süreçlerinde kullanılabilir.

Avrupa sanayi devriminden sonra artan sanayi yapıları ile oldukça nitelikli örnekler ev sahipliği yapmaktadır. 1970-80'li yıllarda uygulanan ağır sanayi ve liman tesislerinin kapatılması ve boşaltılması, yerine hafif sanayi ve hizmet sektörünün geliştirilmesi politikaları doğrultusunda boşaltılan endüstri tesisleri için birçok ülkede dönüşüm kararları alınmış, alanlar ve yapıların rehabilite ya da restore edilerek ve çoğu zaman da işlevleri değiştirilerek kente yeniden kazandırılmaları amaçlanmıştır (Nart,2015).

2.5.2.1. Ruhr Bölgesi

Almanya'nın Ruhr Bölgesi, 4.400 km² lik alanda 17 kentin bulunduğu dünya endüstri tarihinin en önemli merkezlerinden biridir. Endüstri devrimiyle beraber 19. yüzyılda kömür madenciliği, demir çelik üretimi, tekstil sanayi ve diğer endüstriyel sektörlerin

yoğun olarak yer aldığı bir bölgedir. 1960 ve 1970'lerde, bölgedeki birçok fabrika ve maden kapatılarak bölge, ekonomik çöküntü ve işsizlikle karşı karşıya kalmıştır. 1960'larda gaz yağı gibi yeni enerji kaynaklarının yaygın olarak kullanılmasından ve 1970'lerin dünya çapındaki ekonomik krizinden etkilenmiştir. Binlerce madenci işini kaybederken aynı zamanda çelik endüstrisi çevreye zarar vermekle suçlanmıştır. Bu endüstriler ekonomik zenginliklerini topraktan artırmalarına rağmen, çevrelerine büyük zarar vermişlerdir. Kitleli ayrılışların ardından bu bölge 1970'lerde kahverengi alan ilan edilmiş dolayısıyla sanayi siteleri ve bulundukları şehirler tüm dünyada olduğu gibi Ruhr'da da çevre kirliliğini temsil eder hale gelmiştir (Kaçar,2016). Yaklaşık son 40 yılda bölgedeki birçok endüstriyel yapı yeniden işlevlendirilerek kültürel miras olarak korunmuştur. Bölge turizm ve hizmet sektöründe cazibe merkezi haline gelmiş ve geri kazandırılmıştır. Örnek olarak, Essen'deki Zeche Zollverein Kömür Maden İşletmesi, 2001 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmiştir (Şekil 2.1).

Zollverein, 1847 yılında kurulmuş ve 1986 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Zollverein, 20. yüzyılın başlarından itibaren endüstriyel bir kompleks haline gelmiştir. Yeraltı madenleri, yer üstü binaları, taşıma sistemleri ve yönetim binaları gibi birçok yapıdan oluşmaktadır.

Şekil 2.1. Zollverein Kömür Maden İşletmesi (<https://whc.unesco.org/en/list/975>)

Zollverein, madencilik faaliyetlerinin sona ermesinin ardından boşaltılmış ve ilk olarak OMA tarafından master plan hazırlanarak 2007'de yeniden işlevlendirme projesi başlatılmıştır. Proje kapsamında, kompleksin yeniden işlevlendirilmesi için birçok farklı kullanım alanı belirlenmiştir. Maden müzesi, kültür merkezi, tasarım okulu, restoranlar,

ofisler ve sergi alanları gibi farklı işlevler için yeniden tasarlanan binalar, modern mimari anlayışıyla birleştirilerek, Zollverein'e yeni bir kimlik kazandırılmıştır (Şekil 2.2).

Şekil 2.2. Zollverein maden ocağının kömür yıkamahanesindeki Ruhr Museum (<https://whc.unesco.org/en/list/975/gallery>)

2.5.2.2. Antwerp Liman Evi

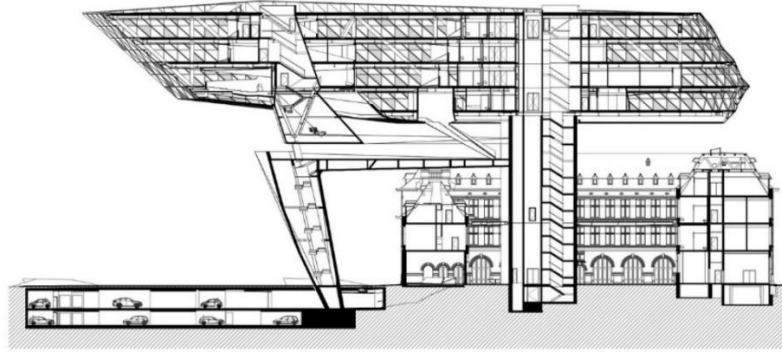
Antwerp Liman Evi, Belçika'nın Antwerp şehrinde bulunan, tarihi bir itfaiye binasının yeniden işlevlendirilmesi ve modern ekiyle oluşan mimari eserdir (Şekil 2.3).

2007'de Antwerp Liman İşletmesi yetkilileri, teknik ve idari hizmetlerin bir arada barındırılmasına olanak tanıyan ve yaklaşık 500 personel için yeni konaklama yeri sağlayacak yeni bir lokasyonun gerekliliğini gündeme getirmiş ve mimari yarışma projesi açmıştır. Şehir liman arasındaki eşik olarak, Antwerp'in Quay 63'teki Kattendijk rıhtımındaki Mexico Island, yeni genel merkez için yer olarak seçilmiştir. Yarışmada tek kural olarak orijinal yapının korunması gerekliliği söz konusu olmuştur (Url-3). Yarışmada, ünlü mimarlık firması Zaha Hadid Architects'in tasarımı seçilmiş, tasarıma göre, binanın orijinali korunmuş, ancak binaya modern bir ek yapılmıştır (Şekil 2.4).

Şekil 2.3. Antwerp Liman Evi (<https://www.zaha-hadid.com/architecture/port-house>)

Proje, 2016 yılında tamamlanarak açılmıştır. Yeni ek, binanın üzerinde bir elmas şeklinde bir yapıdır. Ek binanın camlı yapısı, Antwerp Limanı'nın etrafındaki su yollarının yansımalarını yansıtmaktadır.

Şekil 2.4. Antwerp Liman Evi uzun kesit (<https://www.archdaily.com/795832/antwerp-port-house-zaha-hadid-architects>)

Antwerp Liman Evi, Antwerp Limanı'nın yönetim merkezi olarak kullanılmaktadır. Yeni ek, ofis alanlarına, toplantı odalarına ve halka açık bir teras ev sahipliği yapmaktadır. Binanın yeniden işlevlendirilmesi, şehrin tarihi dokusunu koruyarak modern mimariyle birleştirmesi ve Antwerp Limanı'nın önemli bir bölgesindeki boş bir alanı doldurması açısından önemlidir.

2.5.2.3. Arc-et-Senans Kraliyet Tuz Fabrikası

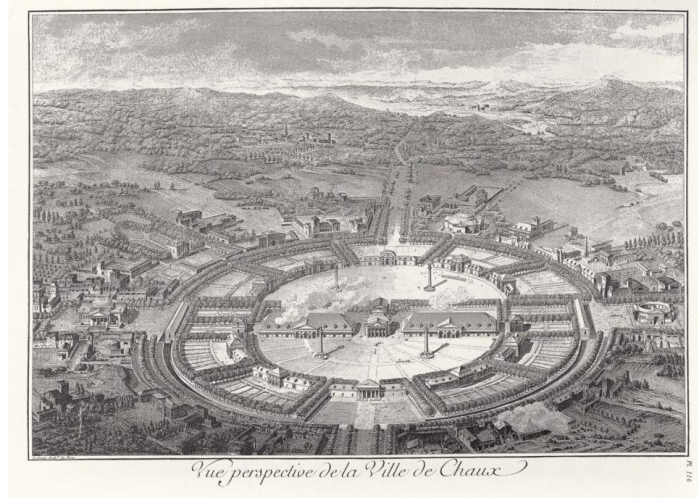
Arc-et-Senans Kraliyet Tuz Fabrikası, Fransa'nın Doubs bölgesinde yer alan, 18. yüzyılda inşa edilmiş bir endüstriyel miras örneğidir. 1774 yılında mimar Claude-Nicolas Ledoux tarafından tasarlanan fabrika, Fransa Kralı XVI. Louis'nin emriyle inşa edilmiştir (Şekil 2.5). Fabrika, Fransız Devrimi döneminde kapatılmış ve daha sonra birkaç kez farklı amaçlarla kullanılmıştır. Ancak, 1982 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirası olarak kabul edilmiş ve 2009 yılında restore edilerek ziyarete açılmıştır.

Şekil 2.5. Arc-et-Senans Kraliyet Tuz Fabrikası (Anonim)

Arc-et-Senans Kraliyet Tuz Fabrikası, 18. yüzyılın sonlarında tuz üretimi için inşa edilmiş endüstriyel bir kompleks olarak tasarlanmıştır. Fabrika, saray veya önemli bir dini yapı kadar mimari kaliteye gösterilerek inşa edilmiştir. Tuz Fabrikası, Claude-Nicolas Ledoux' nun fabrikayı çevreleyerek hayal edip tasarladığı ideal şehrin kalbidir (UNESCO, <https://whc.unesco.org/en/list/203>) (Şekil 2.6).

Fabrika, Fransa'nın tuz üretimi için önemli bir merkezi haline gelmiş ve 19. yüzyıla kadar üretimine devam etmiştir. Ancak, 19. yüzyılın başlarında, tuz üretimi için daha modern yöntemler geliştirilmesiyle fabrika eskisi kadar önemli olmaktan çıkmış 1895'te üretimi durdurma kararı vermiştir.

Şekil 2.6. Chaux kasabasının perspektif görünümü, Claude Nicolas Ledoux (<https://www.salineroyale.com/en/heritage/a-unesco-property>)

1982 yılında, UNESCO tarafından Dünya Mirası olarak kabul edilen fabrika, Fransız hükümeti tarafından restore edilerek ziyarete açıldı. Fabrika, dünyada bu tanımayı alan ilk sanayi sitesi olmuştur. 18. yüzyılın sonunda Avrupa'da sanayi toplumunun doğuşuna tanık olan yapılar grubu ölçeği ve endüstri yapısı fonksiyonuyla tasarlanan ilk sitedir (Url-6). Restore edilirken, fabrikanın orijinal mimarisi ve tarihi özellikleri korunarak modern bir turistik mekâna dönüştürüldü. Fabrika, şimdi müze, sergi, konferans ve diğer etkinlikler için kullanılmaktadır (Şekil 2.7). Ayrıca, fabrikada bir otel ve restoran da bulunmaktadır.

Arc-et-Senans Kraliyet Tuz Fabrikası'nın yeniden işlevlendirilmesi, Fransa'nın endüstriyel mirasının korunmasına ve turizmin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Fabrika, tarihi bir miras örneği olarak korunmuş ve yeniden canlandırılmıştır.

Şekil 2.7. Fabrika içi sergi alanı (<https://www.salineroyale.com/en/heritage/a-unesco-property>)

2.6. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası

2.6.1. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın Tarihi

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası yeni adıyla Beykoz Kundura İstanbul'un Beykoz ilçesinde, Yalıköy Mahallesi, Selviburnu Sokak konumunda bulunmaktadır. Çevresinde ormanlık alanlar ve konut bölgeleri mevcuttur. Fabrikanın bulunduğu parselin yüzölçümü 182.705 m²'dir (Şekil 2.8). Kampüsün boğaza yaklaşık 350 metre cephesi vardır ve iki adet iskelesi mevcuttur (Uçar, 2013). Parsel yapılar grubunun oluşturduğu bir kampüse dönüşmüştür. 1804 yılında Osmanlı Padişahı III. Selim'in girişimleriyle bugünkü sahilde Beykoz Kâğıt Fabrikası kurulmuştur. Öncel çalışmasında fabrikanın konumu hakkında iki değişik yorum olduğunu aktarmaktadır. Birincisi, bugün yıkıntı bir halde olan son dönemlerde kışla olarak kullanılmış eski askeri dikimevinin yerinde olduğu diğeri, bugünkü Hamidiye Kâğıt fabrikalarının yerinde bulunduğu bilgileridir (Öncel,2015). 1810 yılında kâğıt fabrikasının yanındaki, Hamza Efendi'den satın alınan 'debbağhane' nin orduya devredilmesiyle 'Tabakhane-i Klevehane-i Amire' adını alarak kurulmuştur (Şekil 2.9).

Şekil 2.8. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası yerleşkesi (<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr>)

1813 yılında bu üretim kompleksi ordu için ayakkabı, bot ve koşum takımı üretmeye başlamıştır. Çayırdaki bulunan Beykoz kışlaları da çarık dikimhanesi olarak çalışmış, tabakhanede deriler yapılıp, kışlada da deriler dikilmiştir (Şekil 2.10). 1816'da Beykoz Teçhizat-ı Askeriye adını alan fabrikada 1826'da keçi derisinden el üretimi askeri kundura yapılıp başlanmıştır (Yerlitaş, 2013).

Şekil 2.9. Fabrika yerleşkesinin boğazdan görünümü, 1880'ler (Sebah Joaillier) (<http://www.eskiistanbul.net/tag/beykoz>)

Tanzimat dönemiyle birlikte yapılan girişimler ve yenilikler sanayi sektöründe de belirgin değişikliklere neden olmuştur. Beykoz Fabrikası'nın kurulup genişlediği dönem olan bu değişim döneminde ordunun giyim ihtiyacının artması ve kıyafette yapılan reformlarla fabrika üretim kapasitesini sürekli genişletmiştir. Küçükerman kitabında bu gelişmeyi

şöyle aktarmaktadır: “Sanayileşme desteklerinin bir bölümü de Beykoz Fabrikası’na yapılıyordu. Nitekim 1842 yılında fabrikaya 40 beygirlik bir buhar makinesi, 2 buhar kazanı, 2 taş değirmen ve 70 deri kuyusu ilave edilerek hem genişletilmiş hem de üretim arttırılmıştı. Bu konuda daha ayrıntılı kaynak olmamasına rağmen, ülkedeki genel değişime paralel olarak sanayileşme konusunun hızlanmaya başladığı anlaşılabılır.” (Küçükerman, 2020).

Şekil 2.10. 1909’da Beykoz ve çevresinin görünüşü (Küçükerman, 1988)

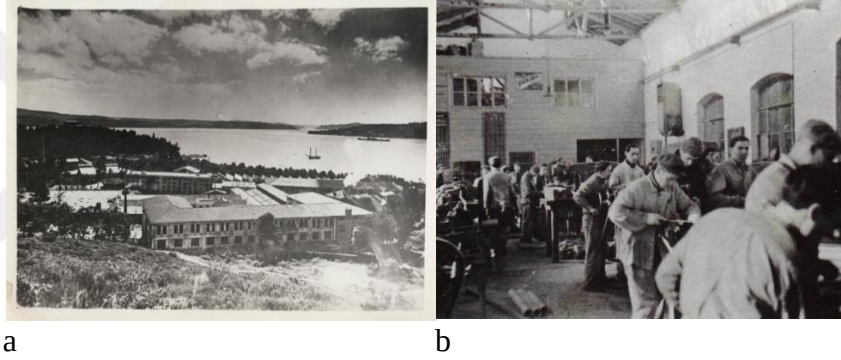
Fabrika 1923’te Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü’ne bağlanmış, 1925’te Sanayi ve Maadin Bankası’na devredilmiş, 1933’te de Sümerbank’a geçerek ‘Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi’ adını almıştır (Küçükerman,1988). Fabrika’da 1947 yılında sendikalaşma başlamıştır. Sendikalaşma ile fabrika bir üretim merkezinden öteye giderek okul, kreş, revir, cami, sinema, sera gibi birçok mekanıyla sosyal hayatın olduğu bir komplekse dönüşmüştür. Kreş, kulüp ve yemekhane sendika sayesinde kazanılmış ve geliştirilmiş, böylece çalışanların aidiyet duygusu ve sahiplenilen “kimlik” oluşmuştur (Ezer,2022) (Şekil 2.11). Fabrika çalışanlarının çocuklarının kreş ve gündüz bakımı dışında Beykoz Çayırı’nda yapılan sünnet düğünleri de sendika tarafından organize edilmiştir. Kundura Hafıza Sergisi’nde sünnet düğünü sosyal etkinlikleri şu şekilde aktarılmaktadır: “Semtin merakla beklenen eğlencesi toplu sünnet töreni sendika tarafından yılda bir kere, ağustos ayında Beykoz Çayırı’nda organize edilir, hazırlıklar

haftalarca sürerdi. İşçiler çayırın etrafını tahtalarla çevirir, ahşap sahne ve çocukların karyolalarını fabrikada inşa edip çayıra taşırdı. Fabrika çalışanları yanı sıra mahallenin çocukları da toplu sünnet törenine katılırdı. Aileler yatak, yorgan ve nevresim takımları getirir, krapon kağıtları ile kendilerine tahsis edilen karyolaları süslerdi. Çayır dönme dolap, seyyar yiyecek içecek araçları, komedyen ve sihirbazların katılımı ile panayır yerine dönerdi. Sünnet günü çocuklar önce mahallede tura çıkarılır, sonrasında fabrikanın doktor ve hemşireleri gözetiminde sünnet edilir, pansumanları yapılırdı. Program Zeki Müren, Beyaz Kelebekler, Emel Sayın, Gönül Yazar, Behiye Aksoy, Berkant, Nuri Sesigüzel gibi dönemin ünlü sanatçılarından konserleri ile devam eder, kalabalık sabahın erken saatlerine kadar çayırda eğlenirdi.” (Kundura Hafıza Sergisi, 2022). Yerlitaş çalışmasında fabrikanın sosyal niteliğini şu cümlelerle anlatmaktadır: “Sümerbank Beykoz Deri Kundura fabrikası işçiler için çalışma alanı dışında işçi yetiştirilen bir okul, ayrıca sosyal, sportif kültürel ihtiyaçların da karşılandığı bir yer olma özelliğini de barındırmaktaydı. Fabrika içinde sinema salonu ayrıca sosyal ve sportif faaliyet alanlarına da sahipti. Sağlık açısından da yaşanacak sorunlarda çalışanların sağlık sorunlarıyla ilgilenilebilecek bir revir de bulunmaktadır. Ulaşım açısından 1950’lere kadar kara ulaşımı çok gelişmemiştir. Deniz ulaşımında Eminönü’ne giden vapurlarla ulaşım sağlanmaya çalışılmaktadır. Beykoz Deri Kundura Fabrikası ve ilçedeki diğer fabrikalar ekonomik açıdan gelişmiş ve bu Beykoz İlçesinin de büyümesine ve nüfus olarak da artmasına imkân sağlamıştır.” (Yerlitaş,2013).

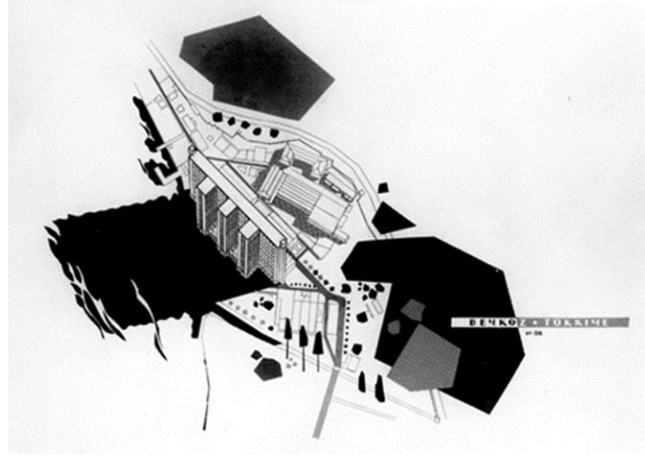
Şekil 2.11. Fabrika çalışanları ve çocukları (Kundura Hafıza arşivi, <https://beykozkundura.com/kundura-hafiza>)

1947 yılında Sümerbank'ın 'yerinde eğitim' ilkesiyle fabrika çalışanları Çekoslovakya'yı ziyaret ederek, fabrikanın teknik kabiliyetlerini artıracak yeni teknikler ve makinelerle tanışmışlardır. Ardından her iki ülkeden işçi, tasarımcı ve mühendis grupları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuştur. Daha sonra yeni kundura yapısının projesi ile fabrika yerleşkesinde üretimi genişleten daha fonksiyonel bir bina inşa edilmesini desteklemişlerdir (Şekil 2.12 a,b). 2021'de Mimarizm Yayın Platformu'nda yayınlanan söyleşide edinilen bilgiye göre, 1930'lardan itibaren Çekoslovakya'daki Bat'a Ayakkabı Fabrikası ile ilişkiler kurulmuştur. Fabrikanın verimliliğini artırmak için Çekoslovakya'dan gelen mühendis ve mimarlardan oluşan bir ekip, 1958'de Yeni Kundura binasının tasarımı ve inşası için çalışmalar yapmıştır ve konsept projesi Çek Centropjekt firması tarafından hazırlanmıştır (Şekil 2.13).

Şekil 2.12. a. Fabrikanın Yeni Kundura Binası inşa edilmeden önceki hali, 1950'ler (Salt Arşivi). b. 1945-1946 yılları tamir atölyesi (Küçükerman,1988)

1968'de suni deri üretimine başlayan fabrika 2002'ye kadar Sümerbank Holding A.Ş. Beykoz Deri ve Kundura Sanayii İşletmesi adıyla varlığını sürdürmüştür (Özdemir,2015). Sümerbank'ın özelleşmesinden sonra fabrika 2004 yılında özel bir holdinge satılmıştır. 2005 yılından itibaren çekim platosu olarak kullanılmaya başlanmıştır. 2015 yılında arşiv çalışmaları başlamış olup, fabrika çeşitli restorasyon ve tadilat müdahalelerinden sonra günümüzde kültür merkezi kompleksi olarak faaliyet göstermektedir.

Şekil 2.13. Centroprojekt tarafından hazırlanan çizim
(<https://beykozkundura.com/kundura-hafiza>)

2.6.2.Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın Günümüzdeki Durumu/Beykoz Kundura

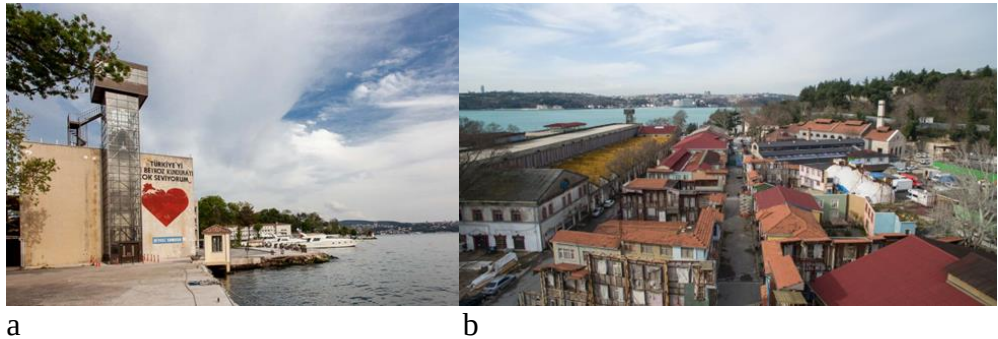
Yeniden işlevlendirmede siyasi dönem, teknolojik gelişmeler, çağın gereksinimleri, ekonomik durum ve arsa değeri gibi birçok etken söz konusudur. Beykoz Kundura'nın dönüşümü bu kapsamda ele alındığında toplumsal değişimlerle birlikte evrilmiştir. 1980 sonları ve 1990'lı yıllarda Türkiye'de reklam sektörünün gelişmesiyle birlikte medya sektöründeki özel girişimler artmış, televizyon kanalları ilgi odağı olmaya başlamıştır. Çok kanallı döneme geçişle, 2000'li yıllarda film-dizi sektörü büyümeye başlamış ve bu konudaki talebin yoğunlaştığı görülmüştür (Arık, 2023). Çekim maliyetleri açısından mekanlar arası mesafeler ve çekim yerlerinin birbirine olan konumları sektörü arayış içine sokmuş, böylece sahnelerin aynı mekânda çekilebileceği çekim platosu ihtiyaçları doğmaya başlamıştır (Warner Bross stüdyo hangarları gibi). Beykoz Kundura benzer kaygılarla fonksiyon kazanmış, kendi ekonomi modelini oluşturmuş bir kurum olmasının yanında, Yıldırım Holding için kazançlı bir yatırım ve gayrimenkul değeri taşımıştır. 2000'li yıllardan sonra Beykoz'da özellikle Boğaziçi'ndeki taşınmazların, yeni açılan üniversitelerin, lüks konut yerleşimlerinin, özel okulların ve turistik tesislerin artmasıyla birlikte, eski fabrika yerleşkesinin de değeri kısa zamanda katlanarak artmıştır (Ezer, 2022). Holdingin söz konusu fabrika için çekim platosuna dönüştürme fikri, yapılar grubunun pitoresk mimarisiyle ve endüstriyel-modern tarzda iç mekân alternatifleriyle önem kazanmıştır.

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası 2005 yılı itibariyle ‘Beykoz Kundura’ olarak film üretim ve kültür sanat tesisine dönüştürülmüştür. Platonun içinde yer alan stüdyolar, set kurulacak mekanlar ve endüstriyel dokulu tarihi mimarisiyle, uluslararası standartlarda film ve dizi çekimleri için ideal bir ortam sağlamaktadır (Şekil 2.14). Plato, Türk ve yabancı prodüksiyon şirketleri tarafından sık sık kullanılmaktadır. Dizi ve filmlerin yanı sıra, reklam çekimleri, kısa filmler ve müzik klipleri için de kullanılmaktadır.

Şekil 2.14. Öyle Bir Geçer Zaman Ki isimli televizyon dizisi setinden görüntüler (Anonim) (<https://www.atv.com.tr>)

Beykoz Kundura Film Platosu, aynı zamanda düzenli olarak sinema, film gösterimi, festival ve sanatsal etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Platonun içinde yer alan sergi alanı, sinema salonu, restoran ve kafeler, ziyaretçilerin mekânın tarihiyle iç içe bir deneyim yaşamasına olanak sağlamaktadır. Yıldırım Holding tarafından satın alınan fabrika orijinal dokusuyla kullanılmak istenmiştir. “Beykoz Kundura” holdingin mevcut tescilli markasıdır. Fabrikanın sit alanı içinde olması nedeniyle mevcut yapılar olabildiğince korunarak bugünkü kimliğine kavuşmuştur (Şekil 2.15 a,b).

Şekil 2.15. a. Beykoz Kundura (<https://beykozkundura.com/>), b. Beykoz Kundura (Anonim) (<https://kulturlimited.com/kundura-sinema-17-kasimda-kapilarini-aciyor>)

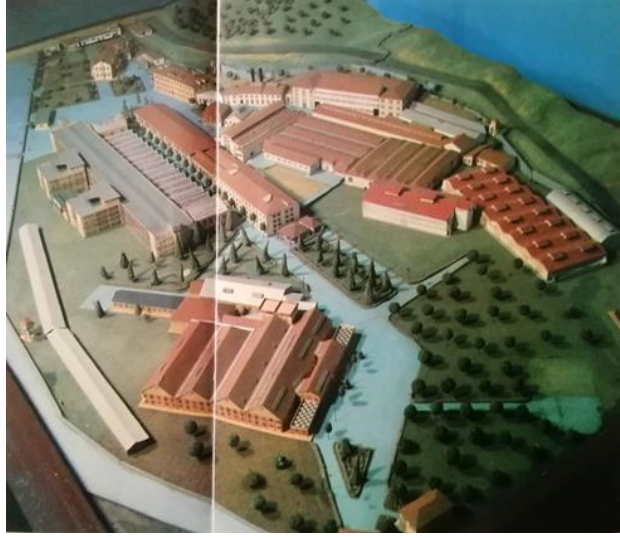
Beykoz Kundura'nın yeni sahipleri, yapıların korunması ve yenilenmesi için araştırma ve çalışmalar yapmıştır. Fabrikayı satın aldıkları ilk dönemlerde çeşitli firmalara ve kişilere restorasyon projeleri hazırlanmış ancak bu projeler uygulanmamıştır (Şekil 2.16). Fabrika kampüsünde dokunun yarattığı atmosfer kullanılmak istenmiş, firmanın kendi mimari departmanı tarafından bazı yapılar restore edilmiştir. Yapılan restorasyon projelerinin ilgili firma tarafından aslına uygun yapıldığı söylenmektedir. Mevcut durumdaki yapılar grubu için uygulanan ya da uygulanmakta olan güncel restorasyon projesine ya da projelerine hiçbir kaynaktan ulaşılammıştır.

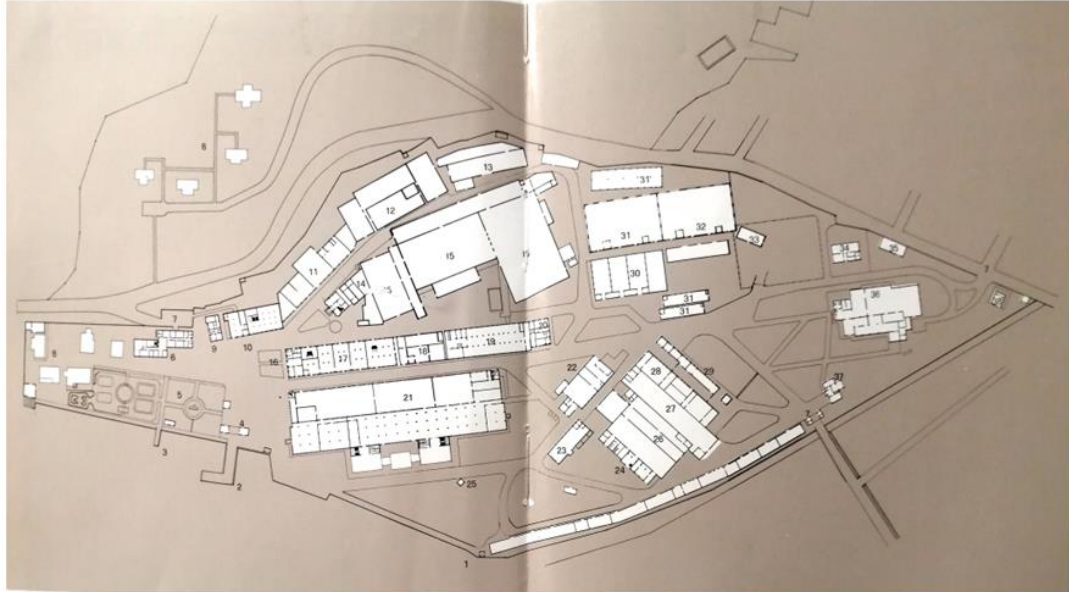
Şekil 2.16. Hanart Mimarlık Restorasyon ve Nokta Planlama firmalarının hazırladığı rölöve çalışmaları, 2006 (https://hanartmimarlik.com.tr/?page_id=1346)

Fabrikanın genişleme planı belirli bir şema veya plana göre yapılmamıştır. Üretim ihtiyaçları doğrultusunda depo ve ambar alanları, teknik alanlar ve benzeri işlevler için yapılar zamanla eklenmiştir. Ancak bazı yapılar, o anki işlevlere cevap veremeyecek durumda olduğu için yıkılmış ve yerlerine başka yapılar yapılmıştır (Şekil 2.17).

Bu süreçte yapılanma hakkında çok fazla kayıtlı belge olmadığı için, bu yapıların izlerinin takibi ve tespiti son derece zordur (Tolga, 2006) (Şekil 2.18) (Şekil 2.19). Fabrika yerleşkesindeki yapılarda bu nedenlerden dolayı tek bir mimardan bahsedilememektedir. İhtiyaç dahilinde gerçekleşen üretimlerin arşivlenmemesinden kaynaklanan veri eksikliği sebebiyle mimari planları elde edebilmek oldukça zordur.

Şekil 2.17. 1960'lı yıllarda yenileme çalışmaları için hazırlanmış maketten görünüm (Önder Küçükerman,1988)

Beykoz Fabrikası'nın genel yerleşim planı:

1- Beykoz Deresi ve tarihi "Hünkar İskelesi"nin bulunduğu bölge; 2- Vapur iskelesi; 3- Motor iskelesi;
4- Sosyal hizmetler Binası; 5- Park; 6- Müdüriyet;
7- Giriş kapıları; 8- Lojmanlar; 9- Doktor; 10- Laboratuvar, lojman, deri ambarı; 11- Buhar ve enerji; 12- Deri işletmeleri; 13- Deri işletmesi; 14- Teknik müdürlük, makine-enerji; 15- Deri, bitkisel debagat; 16- İtfaiye, ambar; 17- Mamul ve malzeme ambarı;

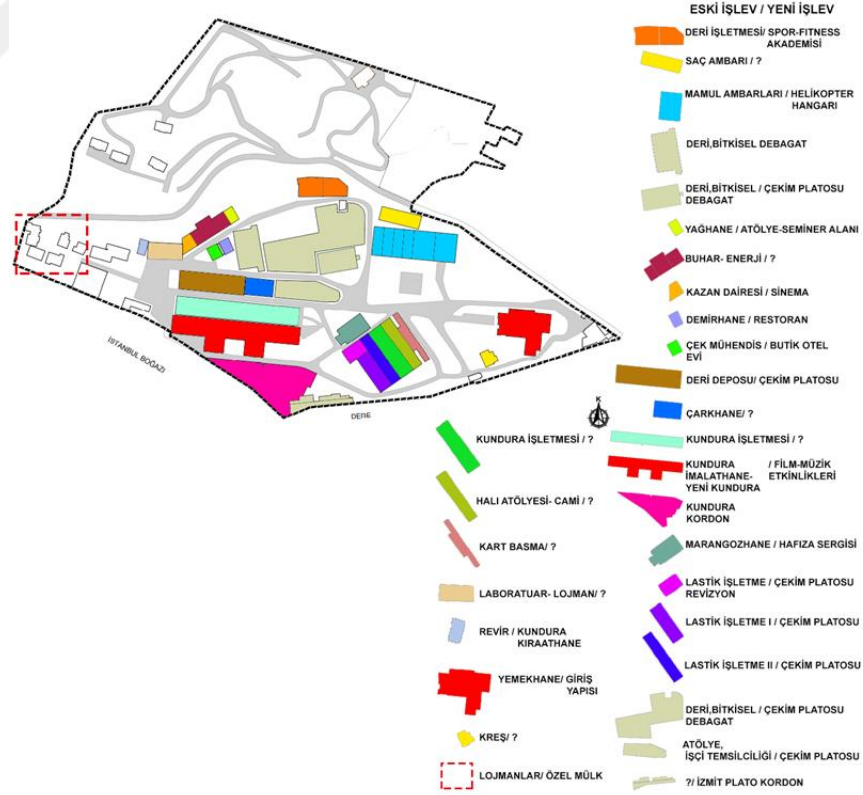
18- Çarkhane; 19- El imalatı atölyesi; 20- Bakım, işçi temsilciliği; 21- Kundura işletmesi; 22- Kalıp atölyesi, marangozhane; 23- İşçi kantini; 24- Papenmeier tesisleri; 25- Kule,fener; 26- Lastik işletmesi; 27- Suni deri işletmesi; 28- Halı atölyesi,cami; 29- Kart basma; 30- Ham deri, soğuk hava depoları; 31- Ambar; 32- Mamul ambarları; 33- Benzin servisi; 34- Solüsyon işletmesi; 35- Kantar; 36- Yemekhane; 37- Kreş; 38- Satış mağazası "Arasta"; 39- Ambarlar

Şekil 2.18. Beykoz Fabrikası kapanmadan önceki genel yerleşim planı, Önder Küçükerman,1988

Fabrika alanındaki bazı binaların yasal tescilleri Yıldırım Holding tarafından yapılmıştır. Toplam 25 yapı korunması gerekli kültür varlığı, 11 ağaç ise anıt ağaç olarak tescillenmiştir (Ezer,2022). Beykoz Kundura'da bulunan mevcut yapıların çoğu, isimlerini geçmişteki işlevlerinden almaktadır (Şekil 2.20).

Şekil 2.19. Beykoz Kundura Yerleşkesinin 2002'den günümüze değişimi, Google Earth,2023

Şekil 2.20. Beykoz Kundura günümüz genel yerleşim planı (Beykoz Kundura'nın vaziyet planından yazar tarafından uyarlanmıştır.)

Kullanımda olan binalar çekim (film, klip, reklam, dizi vb.) stüdyosu olarak, sahil kısmındaki açık alan açık hava festivali/ film gösterimleri ve konserler için kullanılmaktadır (Şekil 2.21 a, b).

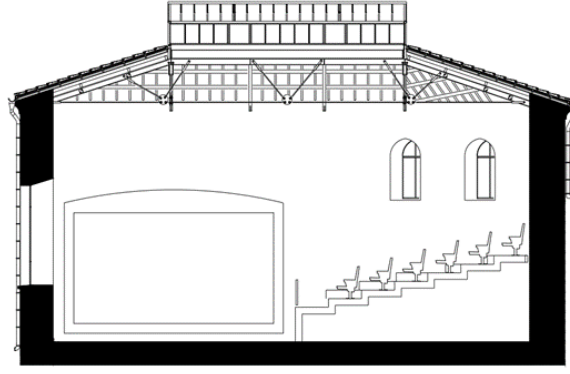
Şekil 2.21. a. Açık hava sineması alanı (Yazar arşivi). b. Açık hava konseri (<https://dostbeykoz.com>)

Kazan dairesinin bulunduğu yapı sinema salonuna dönüştürülmüştür. Dönemsel olarak seçti film gösterilerinin yapıldığı sinema, fuaye mekânında barındırdığı endüstriyel elemanlarla döneminden referanslar vermektedir (Şekil 2.22) (Şekil 2.23).

Şekil 2.22. Kundura Sinema fuaye alanı (Yazar arşivi).

Demir dövme atölyesi olarak kullanılan Demirhane, şimdilerde ziyaretçilere ve çalışanlara hizmet veren bir restoran olarak kullanılmaktadır. Fabrikanın revir kısmı günümüzde Kundura Kiraathane ismiyle kafe olarak işletilmektedir.

Şekil 2.23. Kundura Sinema kesit çizimi (Beykoz Kundura Mekân Kataloğu,2022)

Fabrika yerleşkesinin batısındaki alan olan lojmanlar kısmında mülk sahiplerinin evleri yer almaktadır. Bu kısma giriş yasak olduğu için fabrika döneminden kalan yapıların durumları tespit edilememiştir. Hava fotoğraflarından incelenerek yeni yapıların inşa edildiği düşünülmektedir (bkz. Şekil 2.19). Deri işletmesi yapıları özel bir spor salonu firması tarafından kullanılmakta olup fitness ve dans eğitimleri verilmektedir (Şekil 2.24).

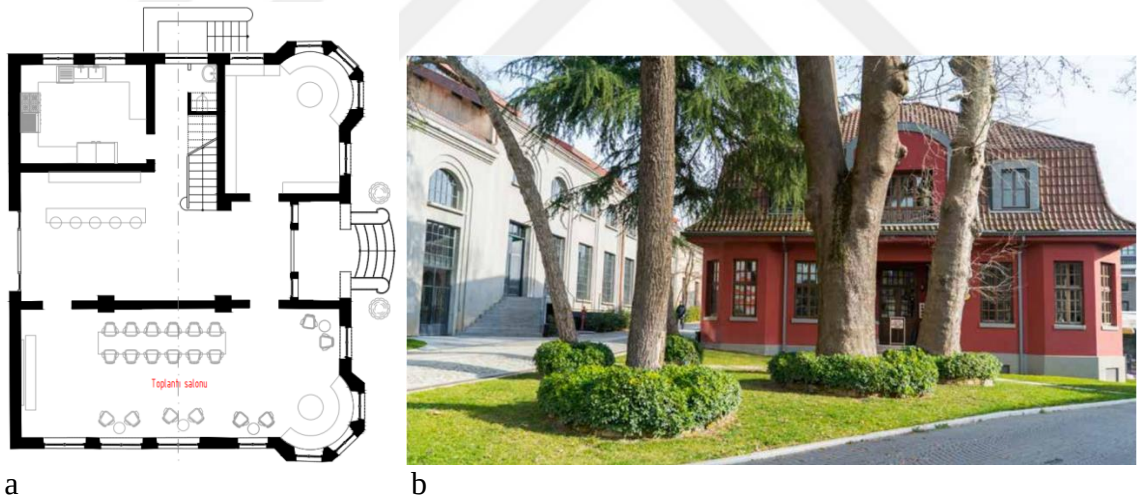
Şekil 2.24. Eski Deri İşletmeleri, Red Corner Academy (Yazar arşivi)

Mamul ambarları, deri bitkisel debagat yapıları, deri depoları, lastik işletme yapıları, atölyeler ve işçi temsilcilik yapıları çekim platosu olarak kullanılmaktadır. Yağhane yapısı atölye ve seminer için kullanılmaktadır (Şekil 2.25 a,b).

Şekil 2.25. a. Yağhane (Beykoz Kundura arşivi, <https://beykozkundura.com/kundura-hafiza>). b. Yağhane iç mekân (Beykoz Kundura Mekân Kataloğu,2022)

Fabrika’da Çek Cumhuriyeti’yle kurulan bağlantılar sebebiyle Çek mühendislerin ziyaretlerinde konakladıkları Çek Evi, günümüzde butik otel olarak Beykoz Kundura’da çekim yapan ya da etkinliklere gelen konuklar için kullanılmaktadır (Şekil 2.26 a,b). Çek mühendisler tarafından 1950’lerin sonunda tasarlanan, 1961-1962 de inşa edilen Yeni Kundura binasının bazı alanları çeşitli etkinlik ve organizasyonlar için kiralanmaktadır. Ayrıca yönetim binası olarak da kullanılmaktadır (Şekil 2.27 a,b).

Şekil 2.26. a. Çek Evi plan, b. Çek Evi (Beykoz Kundura Mekân Kataloğu,2022)

Marangozhane isimli yapı Kundura Hafıza projesi kapsamında fabrikanın tarihini anlatan sergi alanı olarak hizmet vermektedir (Şekil 2.28 a,b). Kundura Hafıza, Beykoz Kundura'nın geçmişi ve tarihi ile ilgili bir arşiv çalışmasıdır. 2015 yılında Tarih Vakfı iş birliğiyle başlayıp hala devam eden olan sözlü tarih çalışmaları kapsamında 200’e yakın kişiyle görüşmeler yapılmış olup, farklı arşivlerin taranmasıyla erişilen akademik

yayınlarla birlikte pek çok farklı nitelikte belge arşivde yer almıştır (<https://beykozkundura.com/kundura-hafiza>).

a

b

Şekil 2.27. a.Yeni Kundura Binası çatı. b. İç mekan (Yazar arşivi)

Hafıza sergisi eski işçilerle, işçi ailelerinin çocuklarıyla, fabrika döneminde oradaki kreşte eğitim görüp bugün yetişkin olan kişilerle, mahalleliyle, esnafla yapılan görüşmeler sonucunda kapsamı genişleyen sözlü tarih çalışmalarının somutlaştığı kolektif bir sergiye dönüşmüştür. Bu proje, Beykoz Kundura'nın fabrika olarak kullanıldığı dönemlerde işçilerin yaşamlarını, çalışma koşullarını, üretim süreçlerini, teknolojik değişimleri ve fabrikanın sosyal hayata katkılarını belgelemeyi hedeflemektedir. Sergide, fotoğraf, belge, objeler, üretimde kullanılan makineler yer almaktadır.

a

b

Şekil 2.28. a. Eski Marangozhane. b. Kundura Hafıza sergisi

3. MATERYAL ve YÖNTEM

Bu bölümde tezin kavramsal altyapısı olarak heterotopya mekanları, yeniden işlevlendirilmiş endüstriyel miras yapıları ile sınırlandırılarak Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'na odaklanılmaktadır. Tezin üçüncü ve dördüncü bölümünde, ilk bölümde ele alınan heterotopya kavramının yeniden işlevlendirilmiş endüstri mirası yapıları üzerinden okuması yapılmış olup; Beykoz Fabrikası'nın heterotopya ilkeleri üzerinden detaylı incelemesi ve yorumlanmasıyla kavram daha somut bir mekân örneği üzerinden ele alınmıştır. Heterotopik mekanların özellikleri üzerinde durulan çalışmada, mekanların heterotopik karakterini belirlemede yardımcı olacak bir model önerisi, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası üzerinden ortaya koyulmuştur. Çalışma, dördüncü bölüm olan bulgular kısmında da öne sürülen modelin Türkiye'de yer alan yeniden işlevlendirilmiş endüstri mirası yapıları içerisinden seçilmiş olan yapıların üzerinde uygulanmasını ve heterotopik değerlendirmesini içermektedir. Seçilen yapıların örneklem olarak ele alınmasındaki etmen günümüzde yeniden işlevlendirilmiş ve aktif olarak kullanılan yapılar olmasıdır. Fonksiyon olarak birbirinden farklı şekilde işleyen yapılar tercih edilmiştir. Heterotopya kavramının okumalarının farklı fonksiyonlar üzerinden incelenmesiyle, mekân ve fonksiyon çeşitliliği sayesinde kavramın anlaşılabilirliği daha artacağı hedeflenmiştir.

Çalışmanın yolculuğunda heterotopya kavramıyla ilk olarak sinemada mimarlık araştırmaları ve ilişkileri incelenirken karşılaşılmıştır. 'Sinemada Mimarlık' (Akarsu, Erdoğan, Özbursalı, 2020) isimli kitapta 'Dogville' filminin incelemesinde ortaya koyduğu felsefî boyutun bir parçası olarak ele alınan heterotopya kavramı bu tartışmalarda oldukça mekânsal olduğu keşfedilmiştir. Burada hareketle mimarideki yerinin incelenmek isteğiyle mekân-heterotopya ilişkisi çalışılmaya başlanmıştır. Çıkış aşamasında sinemayla olan ilişki, araştırmanın örneklem yapısı ve model oluşturan alan çalışması niteliğindeki çekim platosu işleviyle Beykoz Kundura'nın seçilmesine dolaylı olarak katkı sağlamıştır.

Örneklem olarak Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın seçilmesindeki en büyük etmen ise; geçirdiği dönüşümden sonra tam anlamıyla heterotopya mekânı olarak işleridir.

Foucault'nun ortaya koyduğu yanılsama mekanlarının birçok anlamda bu fabrikada var olması, kavramın incelenmesi ve bir zemine oturtulması açısından önemli bulunmuştur. Heterotopya kavramının özü olan ötekilik ve yanılsama yaratma durumu, Beykoz Kundura'daki film setlerinde sürekli yaşanan, inşa edilen, bozulan, yıkılan ve tekrar yapılan geçici, gerçek olmayan mekanlarla yakından ilişkilidir. Çekimlerde oluşturulan yapay mekanlar seyircinin sanki oradaymış hissini alması için tasarlanmaktadır. Fabrika kendi geçirdiği dönüşümle zaten heterotopya mekânı olarak işlerken, bünyesindeki çekim platosu mekanlarıyla iç içe geçmiş yanılsamalar barındırmaktadır. Özellikle dönem filmi ya da dizileri gibi geçmiş temalı içerikler, seyircilere ve oyunculara zamanda da bir kırılma yaşatır. Gösterilmek istenen tarihi mekanların taklit dekorları döneminin atmosferini yaşatmaya çalışır. Bu da yine Beykoz Kundura'nın heterotopik karakterini güçlendirmektedir. Yapı heterotopya kavramının diğer ilkeleriyle de örtüşmektedir. Geçmiş işlevinden bambaşka bir işlevle varlığını sürdürüyor olması ikinci ilkeyi karşılamaktadır. Kampüs içerisinde birden fazla fonksiyon barındırması mekân heterojenliği ile üçüncü ilkeyi sağlamaktadır. Kurulduğu günden günümüze gelen ve farklı dönemlerde de inşa edilen yapılarıyla zamanı biriktirmekte ve heterokroniye sebep olmaktadır. Bu nedenle yapı heterotopya incelemesi için verimli bir alan çalışması olarak görülmüştür.

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın seçilme sebeplerinden bir diğeri Osmanlı ve cumhuriyet sanayisinde önemli bir yer tutmasıdır. Fabrikanın gerek üretim kapasitesi gerek işleyişindeki sosyal yapısı döneminin en nitelikli örneklerinden biri haline getirmiştir. Ayrıca Osmanlı sanayisinden kalan en eski endüstri yapılarından olan fabrika hala ayakta olan yapılarıyla ve aktif kullanımıyla literatüre bu özellikleriyle de geçmesi gerektiği düşünülmüştür.

Bu çalışmada kullanılan metodoloji, toplanan verilerin hermenötik yöntemle analiz edilmesini ve ardından ortaya koyulan tablolama tekniğiyle verilerin model önerisiyle işlenmesidir. Foucault'nun benimsediği hermenötik yöntem, çalışmanın metodolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Hermenötiğin ana amacı, metinlerin ve kültürel ürünlerin anlamını açıklamak ve anlamı çözmektir. Foucault, hermenötiği kullanarak, iktidarın işleyişini toplumsal yapıları anlamak için bir araç olarak görmüştür. Toplumsal yapıların

ve normların nasıl oluştuğunu da inceleyen Foucault ‘Disiplin ve Ceza’ adlı eserinde, hapisane sistemini ve cezalandırmanın tarihini incelerken, hermenötiği kullanmıştır. Bu çalışmada, hermenötiğin anlamı çözme ve açıklama işlevi ile, toplumsal yapıların oluşumunda ve işleyişindeki güç ilişkilerini anlamak için de bir araç olarak ele almıştır.

Heterotopyaların mekânda ve zamanda kopuş, üst üste bindirme ve biriktirme durumu kavramı öznelletirmektedir. Kavramı ortaya koyduğu ilkelerde bazı mekân türlerinden örnekler vererek açıklayan Foucault, birçok konuyu yoruma açık bırakmıştır. Heterotopyanın birçok sanat dalında irdelenmesi ve bir zemine oturtulma çabası açıklama ve yorumlama temelli hermenötiği destekler niteliktedir. Nitel bir tez çalışması olan araştırmada, nicel veriler için genel ve belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Kavramsal altyapı için kapsamlı literatür taraması, mekânsal örnekler için yerinde fotoğraflama ve örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Kullanılacak kavramsal çerçeve tablolaştırılarak, farklı yapılar üzerinde uygulanabilecek olan bir model önerisine dönüştürülmüştür.

3.1. Yeniden İşlevlendirilmiş Endüstriyel Miras Yapılarının Heterotopik Mekân Özellikleri

Foucault, heterotopik mekanların birçok farklı şekilde tanımlanabileceğini ve farklı kültürler ve toplumlardaki heterotopik mekanların farklı olabileceğini belirtmiştir. Foucault, heterotopik mekanların toplumsal düzenin sınırlarını ve farklılıklarını yansıttığını ve aynı zamanda toplumsal normların dışındaki alternatif gerçekliklerin de var olabileceğini gösterdiğini düşünür. “Birinci ilke muhtemelen dünyada heterotopya oluşturmayan tek bir kültürün bile olmamasıdır. Bu, her toplum grubu için aynıdır. Ancak heterotopyalar oldukça çeşitli biçimler alır ve heterotopyanın kesinlikle evrensel bir biçimi bulunamaz.” (Foucault,1984).

Heterotopyaların Foucault tarafından ortaya konan altı ilke üzerinden özelliklerine bakıldığında birçok yapı grubu heterotopya olarak değerlendirilebilmektedir. Çalışma kapsamında, yeniden işlevlendirilmiş endüstri mirası yapıları heterotopya ilkelerinden birçoğunu karşılar niteliktedir. Foucault’nun ikinci ilkede bahsettiği toplumsal değişimlerin heterotopyaların işlevinin değişmesindeki etkisi yeniden işlevlendirilmiş endüstri mirası yapıları üzerinden rahat bir şekilde okunacağı düşünülmüş ve bu bölümde

bu hipotezin sağlaması üzerinde durulmuştur. Endüstri yapıları toplumların ekonomisi, politikaları ve teknolojik gelişmelerden doğrudan etkilenen bir sektör olduğu için, mekânsal karşılıkları etkin bir biçimde kendini göstermektedir.

Türkiye’de endüstrileşme 19.yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Avrupa’daki seviyeye ulaşılmasa da Osmanlı’nın son dönemlerinde batılılaşma ideolojilerinin de etkisiyle çoğunluk olarak İstanbul’da sanayileşme artmıştır. Bu dönem inşa edilen endüstri yapılarının çoğu Avrupa’da iyi eğitim almış mimar-mühendisler ya da Balyan-Dadyan aileleri tarafından inşa edilmiştir. Dadyan ailesi girişimleri Osmanlı sanayisinin ilk işletmelerinin temellerinin atılmasında öncü rol oynamaktadır. Kurulan işletmelerin bir kısmı devlet mülkiyetinde bir kısmı da devlet destekli yarı özel kuruluşlardır. Dadyan ailesinin ayrıcalıklı sosyal konumu sanayi yapılarını ortaya koyabilmelerine imkân tanımıştır. Sanayi tesislerinin tasarımında saray mimarlarından Balyan ailesi mimarlarına başvurulmuştur. Ayrıca Dadyan-Balyan akrabalıkları da ilişkilerin kurulmasında kolaylık sağlamıştır (Uras,2022). Devamında cumhuriyetin ilk yıllarında da devletçilik politikalarıyla İstanbul çoğunlukta olmak üzere Anadolu’nun birçok ilinde fabrikalar/tesisler kurulmuştur. Türkiye’de, 1927’den evvel 130 olan fabrika sayısı 1932’de 2200’e yükselmiştir. Bu dönemde havacılık, çelik, tekstil, demiryolu, şeker, tuğla ve kiremit gibi farklı sektörlerde birçok endüstri binası kurulmuştur (Yıldız,2022).

İlerleyen yıllarda yönetim stratejilerine bağlı olarak hammadde üretiminin devlet tarafından desteklenmemesi, üretimin yetersiz kalması, dışa bağımlı mal kullanımı ve yerli üretimin destek alamaması gibi sebeplerle endüstri yapıları kapanmaya başlamıştır. Özellikle İstanbul’da kentteki işletmelerin önemli bir kısmının 1980’lere dek tam kapasiteyle işletildikleri, bu tarihten sonra yavaş yavaş kapatıldıkları, bir kısmının da 1990’larda işlevini kaybettiği ve çeşitli sebeplerle yıkıldığı gözlemlenmektedir (Köksal, Ahunbay, 2006).

Türkiye’deki ekonomik, yönetsel, politik, sosyal, kültürel değişikliklerin elde edilen verilerden görülebileceği üzere, bu endüstri yapılarının üzerindeki etkisi doğrudan bir etkidir. Ekonominin üretimi etkilemesiyle fabrika işleyişinin direkt olarak değişime uğraması ve kapatılması, ardından 1990’lı yıllardan sonra yeniden işlevlendirilmeye

başlanmaları heterotopyaların toplumsal etkilerle işlev değiştirebileceği ilkesini yani ikinci ilkeyi karşılar niteliktedir.

Çeşitli işlevleri bir arada barındıran ve bu işlevlerin mekânsal karşılıklarıyla endüstriyel miras yapıları kompleks yapılar olarak tasarlanmıştır. Yeniden işlevlendirildiklerinde de geniş mimari hacimleri olması, kampüsleşmiş yapılar grubuyla bu karmaşık ve çeşitli işlevleri koruyabilmektedirler. Endüstri yapılarına verilen yeni işlevler, mimari özelliklerine ve gereksinime göre kültür merkezi, konser salonu, sanat merkezi, film platosu, eğitim veren bir kurum ya da geçmişi içinde barındırıp geleceğe hitap eden bir müzeye dönüşmektedir (Yiğitoğlu,2020). Bu yeni fonksiyonlar mimari olarak kompleks ve çok mekânlı yapılardır. Kültür merkezleri genellikle sergi alanları, konferans salonları, tiyatrolar, kütüphaneler ve çalışma mekanları gibi çeşitli fonksiyonlara ev sahipliği yapmaktadır. Sanat merkezleri ise sergiler, galeriler, atölyeler ve stüdyolar gibi sanatla ilgili etkinliklere yönelik mekanlar içermektedirler. Eğitim kurumları ise sınıflar, laboratuvarlar, kütüphaneler, konferans salonları ve öğrenci etkinlik alanları gibi farklı bölümlere sahip olabilmektedirler. Bu nedenle heterotopya olma ilkelerindeki mekân heterojenliğini sağlamaktadırlar. “Heterotopya, tek bir gerçek mekânda, kendi içlerinde uyumsuz olan birkaç mekânı, birkaç yeri yan yana getirme yeteneğine sahiptir.” (Foucault,1984).

Bellek, geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkileri yansıtan endüstriyel miras yapıları yeniden işlevlendirildiklerinde geçmişin izlerini taşıyan mekânlar olarak, bellek ve geçmiş ile ilişkili anılar ve duygularla zamanda kırılma yaratabilmektedir. Öteki zaman kavramının karşılığı olan bu özellikleriyle heterokronik mekânsal yapılanmalardır. Farklı zaman ve mekân katmanlarının bir araya geldiği bu mekânlar, tarihi yapılar oldukları için zamanda heterojenlik yaratırlar. Yapısal değişimlerle birlikte, orijinal özelliklerin de korunması yapıların geçmişteki işlevleri ve kullanımları hakkında ipuçları verilebilmekte ve yaşayan tarihi belgeler gibi inşa edildikleri zamanın atmosferini yaşatabilmektedirler. Foucault’nun ortaya koyduğu altı ilkeden dördüncü ilkenin ele aldığı öteki zaman kavramıyla örtüşen bu özellik, yeniden işlevlendirilmiş endüstriyel yapıların zamanda üst üste binme olan heterokroni yarattıklarını ortaya koymaktadır.

Yeniden işlevlendirilmiş endüstri mirası yapıları, bulundukları çevreyle ilgili çeşitli değişikliklere neden olabilmekte ve bu özellikleriyle heterotopya mekânı özellikleri taşımaktadırlar. Yeni işlevleri sayesinde, özellikle eski endüstri bölgelerindeki âtıl alanların canlanmasını ve yeniden kullanılmasını sağlamaktadırlar. Böylece, çevredeki kentsel doku ve yaşam kalitesi artabilmekte, sosyal ve kültürel bağlamda kullanıcıyla etkileşim içinde olabilmektedirler. Ayrıca bu mekanlar eski mekanları ama yeni işlevleriyle kullanıcıda yanılsama etkisi yaratmaktadırlar.

Endüstri yapıları işleyişleri gereği belirli çalışma düzeni ve hiyerarşilerin organizasyonlarıyla işleyen üretim yapılarıdır. Foucault'nun tanımladığı kapsamda birçok noktada kesişen bu yapılara Lefebvre'nin heterotopi kavramı penceresinden bakarken mekânsal değil durumsal açılardan değerlendirmek daha uygundur. Lefebvre, heterotopileri fiziksel mekânların yanı sıra sosyal ve kavramsal mekânlar olarak da anlamlandırır. Ona göre, heterotopiler toplumsal ilişkilerin, kültürel sembollerin ve iktidar ilişkilerinin biçimlendiği mekânlar olarak işlev görür. Heterotopik mekânlar, toplumun diğer alanlarından belirgin bir şekilde ayrılır ve belirli bir düzenlemeye tabidir. Yeniden işlevlendirilmiş endüstri yapılarına dış çerçeveden bakıldığında genel fonksiyon tanımlarında Lefebvre'nin heterotopisine rastlanamayacak izlenimi vermektedir. Ancak olaysal olarak tanımladığımız heterotopi, mekân ve fonksiyon bazlı değerlendirmede kalması kavramın kendi tanımıyla örtüşmemektedir. Bu nedenle yapıların işleyişinde, günlük hayatında ya da dönemsel bir etkinlik/organizasyonlarında devinim içinde oluşan ve sonra yok olan heterotopilere rastlanabilmektedir. Konferans salonunda yapılan bir söyleşi, dönemsel film festivalleri, belirli bir zaman dilimi içinde sergilenen tiyatro oyunları vb. Lefebvre'nin tanımladığı gibi toplumun normatif yapılarından sapma veya dönüşüm süreçlerini ifade eden nitelikte olabilmektedirler.

3.2. Beykoz Kundura'nın Heterotopya Kavramı Çerçevesinde Ele Alınması

Beykoz Kundura mevcut işlevi, kullanım karakteri, tarihi, tarihsel süreçte yaşanan değişimleriyle birlikte Foucault'nun altı ilke üzerinden tanımladığı heterotopya mekanlarının özellikleriyle neredeyse tamamen örtüşmektedir. Günümüzdeki işlevi,

bünyesindeki mekanlar ve fonksiyonlar, ev sahipliği yaptığı etkinlikler, işleyiş biçimi ve mimarisi ile öteki mekân olarak tanımlanabilecek bir endüstri mirasıdır.

3.2.1.Birinci İlke: Kültür-Heterotopya İlişkisi

Foucault birinci ilkede kriz ve sapma heterotopyalarından bahsetmektedir. Kriz heterotopyalarında belirli bir norm dışı durumdan, yani kriz halinde bulunma durumunu heterotopya olarak tanımlamıştır. Beykoz Kundura'nın yeniden işlevlendirildikten sonraki kullanımında herhangi bir kriz durumu tespit edilmemiştir. Bu nedenle birinci ilkenin kriz heterotopyası olma durumunu karşılamamaktadır.

Sapma heterotopyalarında ise toplum normlarından sapmış olan kişilerin kontrol altında tutulduğu hapisane, huzurevi, psikiyatri kliniği gibi yerlerden bahsedilmektedir. Beykoz Kundura mevcut işlevi ve kullanım durumu itibarıyla bu sınıflandırmaya girmediği için sapma heterotopyası özelliği göstermemektedir.

3.2.2. İkinci İlke: İşlevin Dönüşümü

Foucault ikinci ilkede; “Toplumsal mevcut bir heterotopyayı tarihi boyunca bambaşka biçimlerde işletebileceğidir. İçinde vuku bulduğu toplumun senkronisi uyarınca başka başka işlevler görebilir” diyerek heterotopyaların zaman içinde işlevlerinin değişim geçirebileceğinden bahseder (Foucault, 1984). Yeniden işlevlendirmede siyasi dönem, teknolojik gelişmeler, çağın gereksinimleri, ekonomik durum ve arsa değeri gibi birçok etken söz konusudur. Beykoz Kundura'nın dönüşümü de bu çerçevede toplumsal değişimlerle birlikte ele alınmalıdır. Fabrikanın kapanma sürecine bakılacak olursa, 1970'lerde ülkede başlayan siyasi çalkantılar, askeri rejim, ardından da yeni bir anayasal düzenleme, 1980'lerin başında liberal ekonomi ve özel sektörü destekleyen girişimler ve üretim yapan kamu işletmelerinin büyük bir bölümüne müdahale edilen bir döneme denk gelmektedir. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın “beyni” olan “ham deri işleme ünitesi” 1980li yıllarda dönemin ilgili bakanı tarafından mühürlenmiştir fabrika zarar görmüş ve 2002'de de tamamen kapatılmıştır (Köksal,2005). Yıldırım Holding tarafından satın alınan fabrika, film platosu olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Foucault'nun deyimiyle toplumun senkronuna uymuş ve tarihinde bambaşka bir işlevle işletilmektedir.

Bir üretim tesisiyken, günümüzde çok farklı birden fazla fonksiyon kazanarak heterotopya mekanına dönüşen bir kuruluş olmuştur. Film, dizi, klip ve reklam çekim platosuna dönüşen kuruluş aynı zamanda sinema, tiyatro, sergi, düğün, kokteyl, açık hava sineması film gösterimleri, fotoğraf çekimi, restoran, otel, kamp gibi çeşitli fonksiyonları barındıran bir komplekse dönüşmüştür. Fabrika kampüsü içinde mevcut dokusuyla korunan ama bambaşka işlevlerle yaşamaya devam eden yapılar eski işlevlerini artık sadece isimlerinde barındırmaktadırlar (Şekil 3.1) (bkz. Şekil 2.20).

Şekil 3.1. Sac ambarı (Yazar Arşivi)

3.2.3. Üçüncü İlke: Mekanların Heterojenliği

Foucault üçüncü ilkede “Heterotopya, tek bir gerçek mekânda, kendi içlerinde uyumsuz olan birkaç mekânı, birkaç yeri yan yana getirme yeteneğine sahiptir.” ifadesiyle bir arada olamayacak mekanların birlikteliğine vurgu yapar ve şöyle devam eder “Örneğin tiyatro, sahnenin dikdörtgeni üzerine birbiri ardına, birbirine yabancı bir dizi mekânı yanyana getirir; örneğin sinema, sonunda iki boyutlu bir perdede üç boyutlu bir uzayın izdüşümünün görüldüğü çok tuhaf bir dikdörtgen odadır.” (Foucault, 1984). Beykoz Kundura’yı üçüncü ilke çerçevesinde değerlendirdiğimizde yapılar grubu içinde birden fazla örtüşen örneklerle karşılaşmaktadır. Öncelikle Foucault’nun bu ilkeyle ilgili makalesinde verdiği sinema ve tiyatro örneği birebir Kundura Sinema ve Kundura Sahne ile açıklanabilmektedir. Sinema perdesinde bir araya gelmesi mümkün olmayan mekanların üst üste binmesi ve öteki mekân yaratmasıyla Kundura Sahne’nin dolasıyla da fabrika kampüsünün de heterotopik mekân karakteri kazanmasını sağlar. Dönemsel film seçkilerinin ve açık hava film gösterimlerinin yapıldığı mekanlar birçok filmin, mekânın, anın iki boyuttaki izdüşümünü Kundura Sinema kullanıcılarına aktarmaktadır.

Fabrika yapısının yeni işlevinde de ilkenin tam karşılığının örneği olan Kundura Sahne isimli tiyatro mekânının olması ve farklı tarzda mekânların çok fazla mimari değişikliğe uğramadan tamamen farklı işlevlerle işlevlendirilmesi sebebiyle, mekanların üst üste bindiği ve öteki mekân yaratıldığı düşünülmüştür. Aynı zamanda, endüstri yapısı olarak tasarlanan yerleşkenin korunan yapılarıyla, aynı anda algılanması mümkün olmayan mekanları ve zaman dilimleriyle, yaşanmışlıklarıyla, bu kampüste mekanlar iç içe geçmiş, birikmiş ve bu haliyle ‘öteki mekân’ yani heterotopya ortaya çıkmıştır. Yeniden işlevlendirilen ve çekim alanları olarak kullanılan tüm plato mekanları, sinema, tiyatro, restoran, cafe, sergi alanı ve kuruluşun sahiplerinin özel mülkü olan evlerinin aynı kampüste yer alması yine heterotopyalarda üçüncü ilkenin bahsettiği mümkün olmayan mekanların bir arada bulunması durumudur (Şekil 3.2 a, b).

Şekil 3.2. a.Eski mamul ambarları. b. Çekim stüdyosu olarak iç mekânı

3.2.4. Dördüncü İlke: Öteki Zaman-Heterokroni

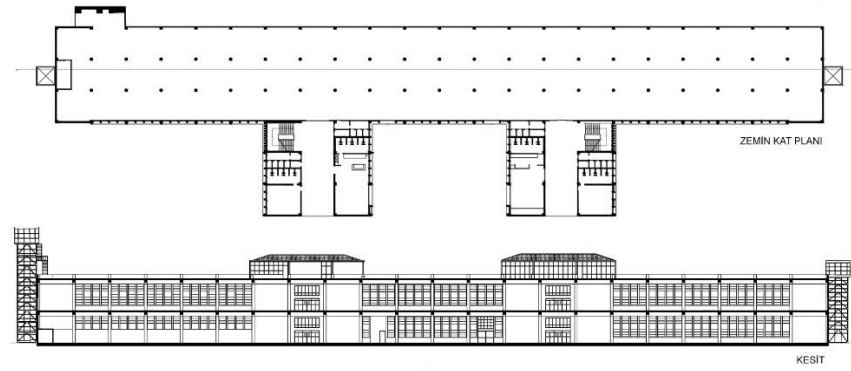
Foucault'nun heterotopyaların zamanla ilişkisini ele alan "zamandan kopuş" ilkesi de diyebileceğimiz dördüncü ilke, heterotopyaların zamanın birikmesine ve üst üste binmesine izin vererek, bireylerin farklı zamanları deneyimlemesine olanak tanır. Foucault bu ilkeyi iki durum üzerinden incelemiştir. Birinci durum için örnek verdiği gibi bir müze, geçmiş zamanın nesnelerini günümüze taşıyarak, onların biriktiği bir yerdir. Bu nedenle, müze hem geçmişin biriktiği bir yerdir hem de zamanın birikmesine meydan okuyarak, geçmiş nesneleri günümüze taşır. Böylece heterotopyalar, zamanın akışını kesintiye uğratar ve bireylerin farklı zamanları deneyimlemesine olanak tanır. Beykoz Kundura bu ayrımda ilk sıradaki geçici olmayan heterotopyalar sınıfına girdiği düşünülmektedir.

Beykoz Kundura fabrika olarak işletildiği zamanın izleriyle, içerdiği tarihi doku ile zamanı biriktirmiştir ve mekân kullanıcıları için adeta ‘öteki zaman’ deneyimi yaşatır. Endüstriyel işlevinin somut verilerini günümüze taşımıştır. Korunan yapılardan çoğunda fabrika döneminde kullanılan makineler, borular, Kundura Hafıza arşiv çalışmasıyla elde edilen araç gereçler, işçilerin kullandığı aletler ve yapıların kendileri inşa edildikleri dönemi günümüze tanıtmaktadırlar. Örneğin fabrika kampüsünde bazı noktalarda taşıma sistemi için kurulan raylı sistemin zemindeki ray yatağı hala varlığını sürdürmektedir (Şekil 3.3).

Şekil 3.3. Beykoz Kundura zemindeki ray sistemi

Kundura Sinema’nın iç mekanındaki endüstriyel borular kazan dairesi olan yapının işlevinden referanslar vermektedir. Fabrika yerleşkesinin günümüze ulaşan yapıları farklı farklı tarihlerde inşa edildiği için her bir yapı inşa edildiği dönemin zamanını biriktirmekte ve kullanıcıya öteki zaman deneyimi yaşatmaktadır. Örnek olarak Yeni Kundura yapısı inşa edildiği 1961 yılından günümüze gelmiştir. Cephe tasarımı ve plan düzeniyle döneminin mimari anlayışını yansıtan bu yapı diğer fabrika yapılarından oldukça farklı modern stilde inşa edilmiştir (Şekil 3.4) (Şekil 3.5).

Şekil 3.4. Yeni Kundura Binası plan-kesit (Beykoz Kundura Mekân Kataloğu,2022)

Şekil 3.5.Yeni Kundura binası panoramik görüntüsü

Kullanıcı deneyimi yönünden bakıldığında, 1900'lerin başında inşa edilen kırma çatılı, şet çatılı yığma tuğla yapıların aralarında dolaşırken, kişiyi sahilde Yeni Kundura Binası karşılaşmaktadır. Sırt sırta olan eski-yeni beraberliği kullanıcıyı adeta zamanda yolculuğa çıkarmaktadır. Bu nedenle Foucault'nun heterokronisi Beykoz Kundura'da tam anlamıyla işlemektedir. Günümüzde aktif bir şekilde kullanılan bu alan yaşayan bir müze gibi farklı zaman dilimlerini kullanıcıya deneyimleme imkânı verir. Foucault'nun dördüncü ilkesi için yerinde bir tespit olduğu düşünülen Beykoz Kundura yaklaşık 200 yılı aşkın tarihiyle hem zamanın hem de Türkiye tarihinin farklı dönemlerinin üst üste bindiği katmanlı geçmişiyle kullanıcıya heterokroni yaşatmaktadır (Şekil 3.6).

Şekil 3.6. Kundura Meydan (https://www.mimarizm.com/haberler/soylesi/beykoz-kagit-fabrikasi-ndan-beykoz-kundura-ya_132327)

3.2.5. Beşinci İlke: Erişim

Foucault beşinci ilke de heterotopyaların erişimiyle ilgili açma kapama sistemleri olduğunu belirtmiştir. Heterotopik alanlar, izole edilmiş, dış dünyadan ayrılmış mekânlardır. Bu mekânlar hem izolasyon sağlamakta hem de belli koşullar altında erişilebilir hale gelebilmektedirler. Giriş ve çıkışları belirli kurallara tabidir ve sınırlıdır. Foucault'ya göre heterotopik mekânlar, açık kamusal alanlar gibi kolayca girilen ve sınırsız özgürlüğün bulunduğu mekânlar değildir. Bu alanlarda, hapishaneler ve askeri kışlalar gibi ya zorla kalmanız gerekebilir ya da başlangıçtan itibaren belirli izinleri, kuralları ve ritüelleri kabul etmeniz gerekmektedir. Bu ilkedен hareketle Beykoz Kundura'nın erişimiyle ilgili olarak heterotopik mekân karakteri göstermekte olduğu söylenebilmektedir. Beykoz Kundura'ya ziyaret amaçlı giriş günümüzde oldukça zordur. Kampüs içerisine girebilmek için restoran rezervasyonu yaptırmak, randevulu Kundura Hafıza sergi bileti ya da sinema bileti almak, içeride herhangi bir gösteri ya da etkinliğe katılmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde girildiğinde bile yerleşkenin her yerini gezip görme şansı ortadan kalkmış durumdadır. Sıkı bir güvenlik sistemi uygulanan kampüste bir diğer giriş serbestliği de içeride çekim yapacak olan set ekiplerine tanınmaktadır. Aynı zamanda içerideki herhangi bir mekânı kiralamak amaçlı girişlerde de güvenlik eşliğinde kampüsün her yerini gezmek kaydıyla kısıtlı bir gezi yapılabilmektedir. İçerideki etkinliklere katılım harici ziyaret gerçekleştirilememektedir. Kampüs içerisinde mülk sahiplerinin de özel mülkünün yer alması erişim konusundaki zorluğun sebeplerinden biridir. Mekânın giriş çıkışla ilgili yarattığı bu gerilim kullanıcıda ikili hissiyata sebep olmakta, erişimin tüm alana olmaması da özünde yanılsama yaratmaktadır. Beykoz

Kundura yarattığı bu ikili durum sebebiyle beşinci ilke özelinde de heterotopya olarak işlediği düşünülmektedir.

3.2.6. Altıncı İlke: Yanılsamalar

Heterotopya mekanları ötekilik yaratan mekanlardır. Zamanda, mekânda, işlevde yaratılan ötekilik ve yanılsama kişide bir illüzyon yaratır. Foucault altıncı ve son ilkede heterotopyaların iki uç noktasından bahsetmektedir. İlk olarak heterotopik mekanların özneyi başka bir mekandaymış gibi hissettirmek, mekânı yanılsama yaratarak teşhir etmek gibi bir özelliği olduğunu “...her gerçek alanı, içinde insan yaşamının bölündüğü tüm yerleri daha da yanıltıcı olarak teşhir eden bir yanılsama alanı yaratmaktır.” sözleriyle ifade etmektedir (Foucault,1984). Beykoz Kundura’yı Foucault’nun altıncı ilkesinin bu ilk tipi çerçevesinde değerlendirmek başlı başına örtüşen bir tespit olduğu düşünülmektedir. Yapının kullanımı, bugün kazandığı çekim platosu fonksiyonu itibariyle bütünüyle yanılsama mekanları kurmak, bunları yaşatmak, var olmayan mekanları canlandırmak ve bütün bunları geçici sürelerle yapmak üzerine kuruludur (Şekil 3.7). Çekimler için gereken sahnelerin tasarımı yapıldıktan sonra set tasarımcıları ve sanat yönetmenleri, senaryoya, yönetmenin vizyonuna ve prodüksiyonun bütçesine göre geçici dekorların nasıl olması gerektiğini belirlemekte, daha sonra dekorların inşası, set ekibi tarafından gerçekleştirilmektedir. Usta marangozlar, yapımcılar, sahne ustaları ve diğer ekip üyeleri ve gerektiği zamanlarda mimarlar plana uygun olarak setleri inşa etmektedirler (Şekil 3.8 a, b). Oyuncular, kamera ekibi ve diğer ekip üyeleri, dekorların üzerinde sahneleri canlandırıp ve çekimler gerçekleştirilmektedir. Dekorlar mekânı, dönemi, atmosferi anlatan önemli belirleyici unsurlarından olduğu için çekimi yapılan kurguyu hayata geçirmek için önemli bir rol oynamaktadırlar. Çekimler tamamlandıktan sonra, dekorlar sökülerek bozulmakta ve başka projeler için alan yeniden boşaltılmaktadır. Dekorlar, genellikle kullanım süresi ve malzeme özelliklerine bağlı olarak yeniden kullanılabilir, depolanabilir veya geri dönüştürülebilirler.

Şekil 3.7. İzmir Kordon isimli sahil dekoru (<https://beykozkundura.com/>)

Film ve dizi setleri için kurulan mekanların, inşa edilen sokakların, sokak hissi vermesi için oluşturulan iki boyutlu cephe elemanlarının amacı bütünüyle izleyicilerde ve hatta çekim esnasında oyuncularla ve set ekiplerinde senaryoda anlatılmak istenen kurgunun öteki mekân hissi yaratarak yanılsama yaratmasıdır. Bu yanılsama ekrana yansıdığı anda adeta gerçekten o mekandaymış hissi izleyiciyle buluşur. Çekimler bittikten sonra her proje için yıkılıp yeniden başka şekillerde yapılan bu dekorlar, aynı gerçek mekân üzerinde defalarca değişip başka şekillere dönüşmektedir. Bu da tek bir gerçek mekânda birden fazla yaratılan yanılsama mekânı demektir. Burada heterotopyaların bir diğer özelliği olan üst üste binme durumu yanılsama yaratma eyleminde de karşımıza çıkmaktadır. Hem gerçek yaşamda çekimler esnasında bir illüzyon yaratılırken aynı zamanda ekranda gösterimdeyken de yaratılmış olur.

a

b

Şekil 3.8. a.Çekimlerde Emniyet Müdürlüğü olarak kullanılan bir mekân. b. Çekimlerde cezaevi olarak kullanılan bir mekân

Foucault'nun altıncı ilkede bahsettiği ikinci tip ise heterotopyaların var olduğu çevredeki diğer tüm mekanlarla olan ilişkisinden bahsetmektedir. Dede bu maddeyi şöyle açıklamaktadır “Heterotopyaların en önemli özelliklerinden biri olarak, diğer mekânlar ile kurduğu ilişki sonucu var olan düzenin tam tersi bir düzen oluşturabileceklerinden bahseder” (Dede,2010). Heterotopyalar ilişki içinde oldukları yerlerle şekillenir ve aynı zamanda kendisi de çevresini şekillendirmektedir.

Beykoz kundura yeniden işlevlendirildikten sonra kamusal olmayan (kamuya açık ancak kamusal değil) çevreye kapalı bir özel işletme haline gelmiştir. İstanbul'da nüfusun artmasıyla, şehir merkezinden dış çeperlere doğru kayan yerleşimler sebebiyle, daha üst kesime hitap eden villa tarzı konut yerleşimleriyle de Beykoz ilçesinde insan kitlesi değişmeye başlamıştır. Yerleşim yerlerine uzak bir konumda olmayan Beykoz Kundura'nın yeni işlevi mahalle halkının sosyal anlamda dahil olabileceği bir işlev olmadığı için yapının çevreyle ilişkisi kesintili denebilmektedir. Kundura Hafıza projesiyle kendi tarihini ve arşivini eski fabrika çalışanlarıyla görüşmeler yaparak biriktirmiştir. Bir zamanlar bölgenin en önemli sosyal faaliyetlerinin kurucusu ve ev sahibi de olan fabrikada bugün sosyal faaliyet ve etkinlik kavramı bambaşka bir boyuttadır. Bu bağlamda Beykoz Kundura'nın çevredeki sosyal yaşantıyı etkilediği ve değiştirdiği yorumu yapılabilmektedir. Bulunduğu çevreden bağımsız bir şekilde kampüs içerisinde her türlü faaliyetini sürdüren kurum, çevresindeki mekanlardan tersi bir düzende işletilmektedir yorumu karşılıksız kalmamaktadır. Böylece heterotopyaların altıncı ilkesinin ikinci tipi de örneklenmektedir.

3.2.7. Beykoz Kundura'nın Lefebvre'nin Heterotopi Kavramı Üzerinden Değerlendirilmesi

Beykoz Kundura Lefebvre'nin heterotopi kavramı üzerinden değerlendirildiğinde ise tam olarak örtüştüğü söylenememektedir. Avar çalışmasında Lefebvre'nin mekân üretim kavramıyla ilgili olan yaklaşımını, mekânı kendi içinde bir şey olarak alıp incelemekten öte, toplumsal bağlamına ve üretim süreçlerine yerleştirmeyi işaret ettiğini ve mekânın (ve zamanı) toplumsal olarak üretildiğini ifade ettiğini aktarmaktadır (Avar,2009). Lefebvre'ye göre, heterotopik mekânlar ve süreçler de toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ve değişimi için önemli bir rol oynar. Bu mekânlar, toplumsal düzenin ve iktidarın

eleştirisini yapma, sorgulama ve meydan okuma potansiyeli taşır. Aynı zamanda, heterotopiler bireylere ve gruplara, toplumsal rollerini ve kimliklerini yeniden düşünme ve yeniden şekillendirme imkânı sunmaktadır. Çavdar çalışmasında heterotopinin kapitalist birikimin negatif mekânı ve baskın olmayan ideolojilerin anlık oluşturduğu biçimler olduğunu söyler. Lefebvre'nin heterotopisinin kamusal yaşamın dışında olmadığına, kentle iç içe olduğuna; Foucault'nun heterotopyasının ise üstyapıya ilişkin olduğuna vurgu yapmaktadır (Çavdar,2018).

Beykoz Kundura'nın dönüşüm sürecinde Lefebvre' nin bahsettiği düzene aykırı, toplumun normatif değerlerini sorgulayıcı, politik bir süreç belirginleşmemiştir. Özel bir kurum haline gelen yapı dönüşüm sürecinde ve sonrasında toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiş ve kendi mekânsal dönüşüm sürecini kendisi üstlenen bir tavır sergilemiştir. Kuruluş dönemi ve hikayesine bakıldığında devlet desteğiyle kurulan ve uzun yıllar ordu için üretim yapan, daha sonra halkın da erişebileceği ürünler üreten bir fabrika olduğu görülmektedir. Özellikle sendikalaşma sonrası fabrikada işçi sınıfı ve işçilerin sosyal hayatı önemli ölçüde aktif ve etkin olmuştur. Özellikle Beykoz Çayırı etkinlikleri kaynaklarda sıkça karşılaşılmıştır. Ancak Lefebvre' nin tarif ettiği toplumsal bir karşılığı olan heterotopi mekânı olduğu söylenememektedir. Düzene karşı gelen, anlık ideolojik oluşumlara ve bunların somut karşılıklarına rastlanılamamıştır. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ancak dönüşüm sonrası özel bir mülk olması işlevinin erişilebilirliğine engel olmaktadır. Mevcutta Türkiye'deki endüstri tarihinin yaşayan en eski örneklerinden olan bu yapının kamuya kapalı olması ve toplumsal bir mekân üretememesi yapının deneyimlenmesine toplumla iç içe olmasına engel olmaktadır. Geçmişiyse, endüstriye olan katkısıyla, mimari yapısıyla, bulunduğu konum ve ölçek itibarıyla de önemli bir kentsel hacim olan Beykoz Kundura barındırdığı belleği kamulaştıramamış ve içe kapanık bir kurum olmuştur. Toplum belleğinde önemli yer tutan Lefebvre'nin heterotopi kavramının en önemli özelliği mekânın toplumdaki yeridir ve kolektif bir duruş sergilemektedir. Bu nedenle Beykoz Kundura Lefebvre'nin heterotopik mekân tanımıyla örtüşmediği düşünülmektedir.

3.3. Bölüm Sonucu

Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde seçilen örneklemin üçüncü bölümde bahsedilen yönlerden heterotopya mekanına dönüşmüş olduğu söylenebilmektedir. Üçüncü bölümde yeniden işlevlendirilen endüstri yapılarının heterotopya mekânı karakterinde olduklarının tespiti için Beykoz Kundura üzerinden alan çalışması niteliğinde analiz ve değerlendirme yapılmıştır. Bölüm sonucunda ise Foucault'nun heterotopya ilkeleri ve Lefebvre'nin heterotopi kavramı örnek alan üzerinde irdelenerek, gözlem, yerinde fotoğraflama, kaynak ve belge tarama ve hermenötik yorumlama tekniği ile bir model önerisi sunulmuştur. Bu model yapının mevcuttaki işlevi, faaliyetleri, giriş çıkışı, tarihsel ölçekteki ve toplumdaki yeri gibi yapının karakterini ortaya koyan veriler üzerinden ilerlemiştir. Ortaya koyulan model Foucault ve Lefebvre'nin heterotopik mekanlarla ilgili tanımlarının senteziyle oluşan ve literatürdeki bilgileri tablolastıran niteliktedir. Foucault'nun 'Other Spaces'de sistematikleştirmeye çalıştığı heterotopya kavramının bahsedilen özellikleri ve kendi içinde ayrıldığı maddeleriyle bir döküm haline getirilip mekân üzerindeki kontrolüyle daha sistemli bir sınıflandırma yapılmak amaçlanmıştır. Birçok düşünür tarafından eleştirilen, dağınık ve eksik bulunan Foucault'nun heterotopya kavramını ele alışı bu noktada zenginleştirmenin yararlı olacağı düşünülmüş ve Lefebvre'nin kentsel ölçekteki heterotopi bakışı da eklenerek iki düşünürün kavramlarının tek mekân üzerindeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmuştur. Yerinde gözlem yapılarak deneyimlenen mekân çeşitli fonksiyonlar barındırmasıyla ve tarihsel değişimleriyle veri sağlama ve örnekleme konusunda oldukça faydalı görülmüştür. Foucault'nun verdiği örnekler ve kavramı ele alış biçiminin endüstri mirası yapıları üzerinden örnekleyerek ve analizini yaparak heterotopya kavramının yeniden işlevlendirilmiş endüstri yapıları kapsamında Beykoz Kundura üzerinden incelemesi yapılmıştır. Foucault'nun ortaya koyduğu ve Lefebvre'nin de yeni bir bakış kazandırdığı heterotopya kavramının düşünsel boyutunu genişletmek hedeflenmiş, aynı zamanda düşünsel boyutunun somut mekânsal örneklerle desteklenerek ortaya koyulan tezin öneri model üzerinden başka yapılar için uygulanabilirliğini sağlamak hedeflenmiştir.

			BEYKOZ KUNDURA						
		KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU	KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
			Beykoz, İstanbul	1810-2002	?	Deri ve kundura fabrikası	Çekim platosu	?	Özel
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA								
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI								
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI								
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Fabrikadan çekim platosuna dönüştüğü için heterotopik karakterdedir.						
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Yapı çok çeşitli işlevler (sinema, tiyatro, restoran, otel, sergi, film platosu, kafe) barındırdığı için heterotopik karakterdedir.						
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Yapı çeşitli dönemlerde inşa edilen ve korunarak günümüze gelen yapıları sayesinde heterokroni yaratır ve heterotopik karakterdedir.						
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Dördüncü ilkenin ilk tipine karşılık gelmektedir.						
	2.GEÇİCİ MEKANLAR								
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM	X	Beşinci ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir.						
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI								
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI	X	Yapı giriş çıkış kuralları sebebiyle heterotopik karakterdedir						
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR	X	Altıncı ilkenin ilk tipine karşılık gelmektedir.						
	1.YANILSAMA MEKANLARI	X	Çekim platosu işleviyle heterotopik karakterdedir.						
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR								
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI								
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ								

Şekil 3.9. Beykoz Kundura heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4. BULGULAR

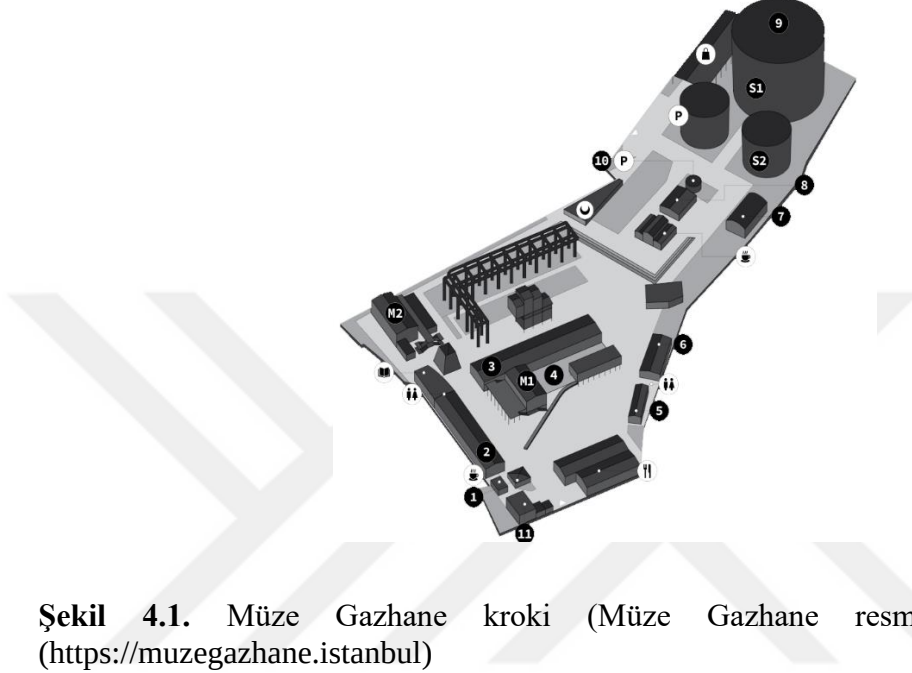
Bu bölümde Türkiye'deki endüstri mirası yapılarının yeniden işlevlendirilmiş olanlarından seçilen örneklerle, heterotopya mekanına dönüşmüş olduklarının tespiti yapılmıştır. Yapıların mekânsal örgütlenmeleri, günümüz fonksiyonları, kullanım senaryoları, mimari dokuları ve restorasyon hikayeleri incelenmiş ve hangi özellikleri sebebiyle heterotopik mekâna dönüştükleri analiz edilmiştir. Yapılar seçilirken heterotopya kavramının düşünsel alanını genişletmek ve kavramla ilgili örnekleri çoğaltmak amacıyla çeşitli fonksiyonlarda olmalarına özen gösterilmiştir. Kullanım durumlarındaki ve işletmelerindeki farklılıklar yapıların sonuç bölümünde karşılaştırılmaları yapıldığında ortaya çıkabilecek farklı analizler için faydalı görülmüştür. Türkiye'de endüstrileşme sonucunda ortaya çıkan sanayi faaliyetleri ortalama 1800'lerin sonunda başlayıp cumhuriyet döneminde devam etmiştir. İncelenen endüstri yapıları da ortalama bu tarihlerde inşa edilen yapılar olmaktadır. Çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere toplam 9 adet yapı incelenmiştir. Üçüncü bölümde Beykoz Kundura üzerinden yapılan ve geliştirilen metodoloji bu bölümde 9 yapıda uygulanacaktır.

4.1. Müze Gazhane/Hasanpaşa Gazhanesi

Anadolu Yakasının aydınlatma ihtiyacı için Kuzguncuk Gazhanesi' nin yetersiz kalmasıyla Hasanpaşa Gazhanesi 1891'de açılmış 1892'de faaliyete başlamıştır. Faaliyetini durdurana kadar birçok kurum tarafından idaresi yapılan yapı üretimine 1993'te son vermiştir. Bu tarihten sonra âtıl kalan yapıda çeşitli yapı sökümleri gerçekleşmiş ve çevre halkı tarafından yağma ve kötü kullanıma maruz kalmıştır.

Gazhane Çevre Gönüllüleri girişimleriyle başlayan kamusal bir mücadeleyle, 1994 yılında sit alanı ilan edilerek Prof. Dr. Afife Batur önderliğinde İTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim görevlileri tarafından projelendirilen yapı 2014 yılında başlatılan restorasyon çalışmaları sonrası 2021 yılında tamamlanıp 'Müze Gazhane' olarak kamusal kullanıma açılmıştır (<https://muzegazhane.istanbul>).

Kent belleği için oldukça önem arz eden Hasanpaşa Gazhanesi’nde dönüşüm sonrası yer alan mekanlar şöyledir; 2 adet müze sergi salonu, büyük ve küçük olmak üzere 2 adet sahne, bilim merkezi, galeri gazhane, etkinlik alanları, atölyeler, kütüphane, sesli çalışma alanı, seyir terası, kitabevi, pazar yeri, kafeterya ve restoran, 310 aralık otopark (Yüksel, Savaş,2022) (şekil 4.1).

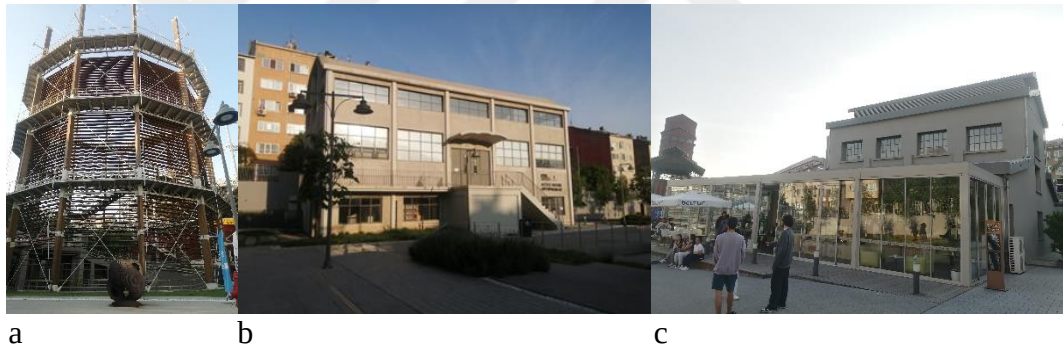
şekil 4.1. Müze Gazhane kroki (Müze Gazhane resmi internet sitesi) (<https://muzegazhane.istanbul>)

Müze Gazhane heterotopya kavramı ervesinde ele alındığında Foucault’nun birinci ilkesinin kriz heterotopyaları tipiyle örtüşmektedir. Dönüşüm sürecinde birçok zorlukla karşılaşılan projede uzun yıllar sonuç alınamamıştır. İTÜ Mimarlık Fakültesi’nden G. Tanyeli ve ekibi gazhanenin rölöve ve restitüsyon projelerini hazırlamış ve 2001 yılında onaylanan proje ile dönüşüm süreci başlamıştır (Nart,2015). İstanbül Büyükşehir Belediyesi sorumluluğunda olan yapının yeniden işlevlendirme projesi, İstanbül II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, 22.06.2001 tarihli, 6091 sayılı karar ile onaylanmıştır (Ural,2022). Ancak bu dönemde uygulama projesi istenen yapının yatırımcı bulmayla ilgili sıkıntıları yaşanmıştır. 2012 yılında proje, ihale edilmiş, 2014 yılında planlanan yeniden işlevlendirme projesi onaylanmış ve 2015 yılında restorasyon süreci resmen başlamıştır (Kavut, Selçuk, 2022).

Dönüşüm aşamasında kolektif bir çabayla sonuca ulaşılan Müze Gazhane’ de yıllarca kriz durumu yaşanmıştır denebilmektedir. Foucault’nun birinci ilkede verdiği örneklerin

benzeri olmasa da kriz heterotopyalarıyla ilgili “...yani toplum ve insan çevresi ile ilişkili olarak, içinde bulundukları bir kriz durumunda yaşarlar.” ifadeleri Müze Gazhane’ nin dönüşüm sürecindeki 1994’ten 2015’te başlayan restorasyon çalışmalarına kadar geçen sürede birçok kriz durumu yaşamasına örnek teşkil ettiği düşünülmekte ve yorumlanmaktadır.

Müze Gazhane Foucault’nun ikinci ilkesi çerçevesinde ele alındığında kente kazandırılmış ve yeni bir işlev kazanmış bir endüstri mirası olarak bu ilkeyle birebir örtüşmekte ve heterotopya bağlamında değerlendirilebilmektedir. Anadolu yakasının aydınlatma ihtiyacının karşılandığı ve önemli bir endüstri tesisi ve gazhane yapısı olan tesis bugün kamusal bir sosyal merkeze dönüşmüştür. Heterotopyaların bambaşka işlevlerde işletilebileceği ilkesinin değerli bir örneği olan Müze Gazhane toplum belleğini günümüze taşıyan ve hayat veren başarılı bir dönüşüm örneğidir (Şekil 4.2 a,b,c).

Şekil 4.2 a. Sergi alanı- Eski gazometre yapısı. b. Afife Batur Kütüphanesi-Eski kompresör binası. c. Beltur kafe- Eski karbüre su gazı tesisi (Yazar arşivi)

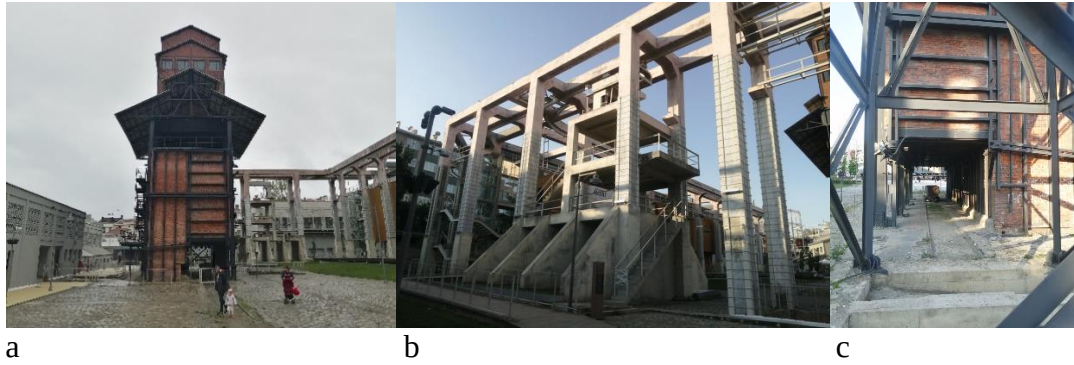
Foucault’nun üçüncü ilkesi olan mekanların heterojenliği ve birarada olması mümkün olmayan mekanların üst üste binme ilkesi Müze Gazhane’ de karşılığını bulduğu düşünülmektedir (Şekil 4.3). Bulunduğu parselde sergi, konser, müze, kütüphane gibi birbirinden çok farklı fonksiyonları barındırması heterotopya olarak değerlendirilmesine olanak vermektedir. Müze Gazhane içine bu farklı fonksiyonların birbiri ile uyumlu işletilmesi için gerekli özen gösterilmektedir. Bununla ilgili Güneş çalışmasında parsel çevresinde yoğun yapılaşmadan dolayı ‘Gazhane Meydan’ olarak adlandırılan kısımda

yalnızca akustik konserler gerçekleştirildiğini, diğer konserler için kapalı otopark alanının kullanıldığını aktarmaktadır (Güneş,2022).

Şekil 4.3. Müze Gazhane genel görünüm (Müze Gazhane resmi internet sitesi,2023) (<https://muzegazhane.istanbul>)

Müze Gazhane Foucault’nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde mimari dokusu itibariyle heterokronik karakterdedir. Restorasyondan sonra geçmişle olan ilişkisini koparmayan yapı kompleksi eski işleviyle ilgili izleri hala günümüzde yaşatmaktadır (Şekil 4.4 a,b,c).

Şekil 4.4. a. Müze Gazhane eski fırın strüktürü. b. Kok nakil, kırma, eleme ünitesi c. Kok taşıma rayları (Yazar arşivi)

Bu özelliği sebebiyle zamanı biriktiren ve öteki zaman kavramını yaşatan Müze Gazhane dördüncü ilkenin ilk tipi olan ‘zamanı biriktiren mekanlar’ statüsünde değerlendirilebilmektedir. Sergi mekanları ve atölyelere ev sahipliği yapan alanda sık sık geçici sergiler de yapılmaktadır. Gazhane meydanında yapılan konser ve kısa zamanlı etkinlikler dördüncü ilkenin ikinci tipi olan zamansal olarak kısa süren ve geçici

heterokronilere örnek gösterilebilmektedir. Bu nedenle Müze Gazhane Foucault'nun dördüncü ilkesiyle birebir örtüşmektedir yorumu yapılabilmektedir.

Foucault'un beşinci ilkesi olan heterotopyaların erişimi kapsamında Müze Gazhane iki tip heterotopya kapsamına da girmemektedir. Kamusal kullanıma açık olan mekânda giriş çıkış serbesttir (Şekil 4.5). İçeriye girmek için herhangi bir etkinliğe katılma zorunluluğu yoktur. Bu nedenle Foucault'nun 'erişimi kısıtlı girmek için belirli ritüellerin yapıldığı mekanlar' olarak tanımladığı beşinci ilkenin ilk tipi kapsamına girmemektedir. Beşinci ilkenin ikinci tipi olan giriş zorunlu sapma heterotopyaları tanımı da Müze Gazhane'nin günümüz kullanımında örnek teşkil etmemektedir. Bu nedenle söz konusu yapı beşinci ilke kapsamında heterotopik karakterde değildir.

Şekil 4.5. Alanın kamusal kullanımı (Yazar arşivi)

Foucault'nun altıncı ilkede bahsettiği heterotopya tipi Müze Gazhane ile ikinci tipte örtüşmektedir. Restorasyon projesinden önce yıllarca âtıl kalan ve kent içindeki sorunlu, yıkıntı bir alan haline gelen parsel çevre halkı tarafından işgal edilmiş ve kötü kullanıma maruz kalmıştır. Şengüenalp çalışmasında gazhanenin dönüşümden önceki durumunu “Türkiye'nin en önemli endüstriyel kültür miraslarından biri olan Hasanpaşa Gazhanesi, üretimin durmasıyla kaderine terk edilmiş ve arazi çöküntü alanına dönüşmüştür. Gazometreleri sökülüp satılmış, hurda deposu ve çöplük haline getirilmiştir. Farklı dönemlerde kömür deposu, otobüs garajı, İETT deposu olarak kullanılmış, 1994' de kalan parçaları da sökülme üzereyken, SİT alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır” şeklinde ifade etmiştir (Şengüenalp,2017).

Mevcutta adeta mahalle arasında olan yapı çevresindeki yapılaşmadan oldukça farklılaşmış, kamusal bir boşluk haline gelmiş ve nefes alma mekanına dönüşmüştür. Hasanpaşa Mahallesi'nin Müze Gazhane' nin bulunduğu konum ve çevresi, bitişik nizam apartmanların ve dar sokakların bulunduğu konut ağırlıklı bir bölgedir. Yapının çevresiyle olan ilişkisi oldukça yakın mesafelidir (Şekil 4.6 a,b). Etrafındaki apartmanlarla yalnızca dar sokaklarla ayrılan yapı yıllarca âtil ve kullanım dışıyken günümüzde sanatsal, sosyal faaliyetlerin ve kamunun aktif bir şekilde kullandığı ve çevresinden titizlikle ayrılmış planlı bir mekanlar bütünüdür.

Şekil 4.6. a. Gazhanenin mahalle ve sokak ilişkisi (batı). b. Gazhanenin mahalle ve sokak ilişkisi (doğu)

Müze Gazhane Foucault'nun ardından Lefebvre'nin heterotopi kavramıyla değerlendirildiğinde heterotopik karakterdedir yorumu yapılabilmektedir. Yapı yıkılmak üzere olan Hasanpaşa Gazhanesi için 21 yıl süren mücadelenin ve mimari anlamda düzene karşı gelişin somutlaşmış başarılı bir örneğidir.

			MÜZE GAZHANE						
			KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU			Kadıköy, İstanbul	1892-1993	?	Gazhane	Kültür Merkezi	Alife Batur, Deniz Aslan, Gülsün Tanyeli, Yıldız Salman ve Feridun Çılı	İstanbul Büyükşehir Belediyesi /Devlet
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA	X	Müze Gazhane geçirdiği dönüşüm ve yeniden işlevlendirme sürecindeki yönetsel ve stratejik süreçlerde yaşanan sıkıntılar kapsamında heterotopik karakterdedir.						
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI	X	Gazhane Çevre Gönüllüleri ve İtÜ Mimarlık Fakültesi'nin ortak mücadelesiyle 1994-2015 arası 21 yıl süren dönüşüm süreci kriz heterotopyası niteliğindedir.						
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI								
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Geçmişte gazhane endüstri tesisi günümüzde sosyal merkez olduğu için heterotopik karakterdedir.						
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Bünyesinde birden fazla farklı fonksiyon barındırdığı için heterotopik karakterdedir.						
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Müze Gazhane bünyesindeki yapıları büyük oranda koruyarak restorasyon süreci geçmiş ve günümüzde hala kullanılmakta olan bir yapı olarak heterokroni yaratmaktadır.						
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Mevcuttaki yapıları geçmiş kullanımıyla ilgili bilgiler veren korunmuş yapılar olduğu ve mimari dokusunun müze niteliğinde gazhane olarak işletildiği zamanın izlerini taşıdığı için heterokroni yaratmaktadır.						
	2.GEÇİCİ MEKANLAR	X	Geçici etkinlik ve sergilere yer verilmesiyle kısa zamanlı heterokroniler yaratmaktadır.						
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM								
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI								
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI								
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR	X	Dönüşümden sonra çevresiyle olan ilişkisi değişmiştir ve heterotopik karakterdedir.						
	1.YANILSAMA MEKANLARI								
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR	X	Çevresindeki düzenden farklı bir şekilde planlanmış ve ayrılmış bir yapı olduğu için heterotopik karakterdedir.						
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI	X	Yapı Lefebvre'nin heterotopisini karşılar niteliktedir.						
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ	X	Yapı dönüşüm aşamasındaki mücadele ve günümüz kamusal kullanımı gereği heterotopik karakterdedir.						

Şekil 4.7. Müze Gazhane Heterotopya Kontrol Tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Yapı Lefebvre'nin toplumsal mekânı ve erkin homojen mekanlarının tam tersi yönde üretilen politik, heterotopik mekanları tanımının yerinde bir karşılığı olmuştur. Ayrıca alanın adeta bir kent parkı ya da kamusal bir meydan gibi kullanılması Lefebvre'nin toplumsal mekanıyla da örtüşmektedir. Müze Gazhane günümüze taşıdığı tarihi belleği kamulaştırmış ve halkla iç içe kolektif bir merkez haline gelmiştir (Şekil 4.7).

4.2. Santral İstanbul/Silahtarağa Elektrik Fabrikası

İstanbul'da elektrik kullanımı için 1913'te Kağıthane'de kurulan Silahtarağa Elektrik Fabrikası 1914'te üretime geçmiştir. Yapı aynı zamanda İstanbul ve Türkiye'nin ilk termik santralidir (Şekil 4.8). 1937'de Nafia Vekâleti' ne, 1938'de İETT İşletmeleri Umum Müdürlüğü'ne bağlanan tesisin üretim kapasitesi, 1956'da yapılan eklerle arttırılmıştır (Köksal, 2005). Ayrıca 1943-1944 tarihlerinde Seyfi Arkan ek bir bina tasarlamıştır. Tesis üretimine 1983'te son vermiştir. Bu tarihten sonra atıl kalan yapının

restorasyon proje süreci 2005'te başlamış tesis 2007'de açılmıştır. İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından 29 yıllığına kiralanan fabrikanın projesini Emre Arolat, Nevzat Sayın ve Han Tümertekin hazırlamıştır (Köksal,2005).

Şekil 4.8. Silahtarağa Elektrik Fabrikası (Nevzat Sayın Mimarlık Hizmetleri, 2023) (<https://www.nsmh.com/Santralistanbul>)

Santral İstanbul'un heterotopya kavramı çerçevesinde ele alındığında Foucault'nun birinci ilkesiyle örtüşmediği görülmektedir. Birinci ilkenin iki tipiyle de örtüşmediği görülen tesiste herhangi bir kriz süreci belirginleşmemiştir. Ayrıca sapma heterotopalarına da örnek gösterilememektedir.

Santral İstanbul Foucault'nun ikinci ilkesi çerçevesinde ele alındığında kente kazandırılmış ve yeni bir işlev kazanmış bir endüstri mirası olarak bu ilkeyle birebir örtüşmekte ve heterotopya bağlamında değerlendirilebilmektedir. Türkiye ve İstanbul'un ilk termik santrali olan ve uzun yıllar İstanbul'un elektrik ihtiyacını karşılayan tesis bugün bünyesinde gerçekleştirdiği sanatsal ve kültürel etkinlikler ile kentsel canlanmaya katkıda bulunan, geniş kapsamlı, disiplinlerarası bir platforma dönüşmüştür (Şekil 4.9).

Endüstri tesisiyken eğitim yapısına dönüşerek heterotopaların bambaşka işlevlerde işletilebileceği ilkesinin önemli bir örneği olan Santral İstanbul, toplum belleğini günümüze taşımış ve içerdiği çeşitli fonksiyonlarla heterotopik karakter kazanmıştır (Şekil 4.10).

Şekil 4.9. Santral İstanbul günümüz (Yazar arşivi)

Foucault'nun üçüncü ilkesi olan mekanların heterojenliği ve birarada olması mümkün olmayan mekanların üst üste binme ilkesi Santral İstanbul'da karşılığını bulduğu düşünülmektedir. Bulunduğu parselde Bilgi Üniversitesi eğitim binaları, ofisler, kütüphane, müze, cafe, restoran, konferans salonu, sergi alanları gibi birbirinden çok farklı ihtiyaçları barındırması heterotopya olarak değerlendirilmesine olanak vermektedir (Şekil 4.11 a,b,c).

Santral İstanbul Foucault'nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde mimari dokusu itibarıyla heterokronik karakterdedir. Restorasyondan sonra kullanımda olan binalarıyla geçmişle olan ilişkisini koparmamış olan yapı kompleksi, eski işleviyle ilgili izleri ve belleği hala günümüzde yaşatmaktadır. Eski makine dairesinin Enerji Müzesi'ne dönüşmesiyle ve restore edilen yapıların günümüzde aktif bir şekilde kullanılması sebebiyle zamanı biriktiren ve öteki zaman kavramını yaşatan Santral İstanbul yerleşkesi dördüncü ilkenin ilk tipi olan 'zamanı biriktiren mekanlar' statüsünde değerlendirilebilmektedir (Şekil 4.12).

Şekil 4.10. Santral İstanbul günümüz genel yerleşim planı (Yazar tarafından Google Earth hava fotoğrafı altlık olarak kullanılarak oluşturulmuştur.)

Bünyesindeki galeri mekanlarında yapılan sergi faaliyetleri ve sanatsal etkinliklere ev sahipliği yapan alanda sık sık geçici sergiler de yapılmaktadır. Aynı zamanda üniversite yerleşkesi olması kısa zamanlı etkinliklerin, konferansların, müzeler içi eğitimlerin, seminerlerin de kampüste sirkülasyon halinde olmasını sağlamaktadır. Yapı bu fonksiyonları sebebiyle dördüncü ilkenin ikinci tipi olan zamansal olarak kısa süren ve geçici heterokronilere de örnek gösterilebilmektedir. Bu nedenle Silahtarağa Elektrik Fabrikası günümüz adıyla Santral İstanbul Foucault'nun dördüncü ilkesiyle birebir örtüşmektedir yorumu yapılabilir.

Foucault'un beşinci ilkesi olan heterotopyaların erişimi kapsamında Santral İstanbul heterotopik karakterdedir yorumu yapılabilir. Özel kurum olması sebebiyle giriş çıkışın kontrollü yapıldığı mekânda girişteki güvenlik kısmından kimlik kontrolü ile geçilmektedir.

Şekil 4.11. a. Eski kazan daireleri (mimarlık fakültesi). b. İşçi soyunma binası (kafe). c. Eski kazan dairesi (müze) (Yazar arşivi,2023)

Bu nedenle Foucault'nun 'erişimi kısıtlı girmek için belirli ritüellerin yapıldığı mekanlar' olarak tanımladığı beşinci ilkenin ikinci tipi kapsamına girdiği düşünülmektedir. Girişteki kontrol ve kimlik sorgulaması Foucault'nun örnek verdiği tarzda bir ritüel olmasa da giriş için yapılması zorunlu bir eylemdir.

Şekil 4.12. Seyfi Arkan yapısı ve endüstriyel elemanlar (Yazar arşivi,2023)

Foucault'nun altıncı ilke bahsettiği heterotopya tipi Santral İstanbul ile ikinci tipte örtüşmektedir. İkinci tipte çevresiyle olan ilişkisi üzerine; çevre ne kadar kötü ve dağınıksa heterotopik mekânın tam tersi düzenlenmiş ve planlanmış kendi gerçekliğini yaratan mekanlar olduğunu söylemektedir. Santral İstanbul kuruluşu itibariyle bilinçli olarak eğitim kurumunun bir kültür kurumuna dönüşmesini misyon edinmiştir. İnşa edildiği dönemde endüstriyel anlamda elektrik üretimi ne kadar önemliyse, restore edildiği dönemde de kültür endüstrisi için sanat üretimi yapmayı o kadar önemli ve değerli bulmaktadır. İçinde yer alan müzeler (enerji ve Çağdaş Sanat Merkezi), sanatçı

rezidans programı, kamusal sanat pratikleri, zanaat sokağı, tasarım odaklı atölyelerin bulunması buradaki enerjinin metaforik olarak da değişimi vurgulamıştır (Okandan, 2016). Bu anlamda üretim anlayışının değişmesini isteyen kurum, aslında çevresiyle olan ilişkisini güncel olgularla değiştirmek istemektedir. Bu değişim kurumun bulunduğu parselle sınırlı kalmayıp çevresini de etkilemiş ve değiştirmiştir. Heterotopyaların çevresiyle ilişki içinde olma ve kendi gerçekliğini yaratma durumu bu bağlamda Santral İstanbul'da söz konusu olmaktadır.

Santral İstanbul'un dönüşüm sürecinde Lefebvre' nin bahsettiği düzene aykırı, toplumun normatif değerlerini sorgulayıcı, politik bir süreç belirginleşmemiştir. Özel bir kurum haline gelen yapı dönüşüm sürecinde ve sonrasında toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiştir. Restorasyon ve yeniden işlevlendirme süreci mimarlık camiası için önem arz etmektedir. Emre Arolat, Nevzat Sayın, Han Tümertekin gibi önemli mimarların kolektif iş birliği ile restore edilmiştir. Ancak düzene karşı gelen, anlık ideolojik oluşumlara ve bunların somut karşılıklarına rastlanılamamıştır. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ancak dönüşüm sonrası kamusal bir mekâna dönüştüğü söylenememektedir. Lefebvre'nin heterotopi kavramının en önemli özelliği mekânın toplumdaki yeridir ve kolektif bir duruş sergilemektedir. Bu nedenle Santral İstanbul Lefebvre'nin heterotopik mekân tanımıyla örtüşmediği düşünülmektedir.

			SANTRAL İstanbul					
			KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ
								İŞLETME
		KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU	Kağıthane, İstanbul	1914-1983	?	Elektrik fabrikası	Üniversite+ Sosyal Platform	(Genel kararlar)İhsan Bilgin, Emre Arolat, Nevzat Sayın, Han Tümtürtekin- (Rölöve ve Restitüsyon) DS Mimarlık
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA							
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI							
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI							
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Elektrik fabrikasından kültür sanat ve eğitim merkezine dönüşmesi sebebiyle heterotopik karakterdedir.					
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Bünyesinde müze, eğitim yapıları, yeme içme alanları, konferans salonu, kütüphane ve konaklama yapıları bulundurulmasıyla heterotopik karakterdedir.					
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Dördüncü ilkenin iki tipine de karşılık gelmektedir.					
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Barındırdığı endüstri mirası ile ve Enerji Müzesi yapısıyla zamanı biriktiren heterokronilere örnektir.					
	2.GEÇİCİ MEKANLAR	X	Sergi ve eğitimlerin yapılması sebebiyle geçici heterokronilere örnek teşkil etmektedir.					
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM	X	Beşinci ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir.					
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI							
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI	X	Girişte kimlik kontrollü geçiş olduğu için heterotopik karakterdedir.					
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR	X	Altıncı ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir.					
	1.YANILSAMA MEKANLARI							
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR	X	Yeniden işlevlendirildikten sonra kültürel olarak bilinçli bir şekilde değişim istendiği için heterotopik karakterdedir.					
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI							
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ							

Şekil 4.13. Santral İstanbul heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4.3. Fişekhane/Zeytinburnu Fabrika-i Hümayun

Zeytinburnu Fabrika-i Hümayun 1845'te Sultan Abdülhamid'in emriyle Ohannes Bey Dadyan tarafından kurulmuştur. Fabrikanın tasarımını Garabed Balyan yapmıştır (Uras, 2022). Zeytinburnu Makine Fabrikası, Grande Fabrique olarak da isimlendirilen fabrika buhar makineleri, pompalar, küçük işletmeler için makineler, top, el silahı ve silah parçaları üretmiş, 19. yüzyılın ikinci yarısında tamamen silah ve mühimmat üretimi için kullanılmıştır (Köksal, 2005) (Şekil 4.14).

Alanın rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerini ve bunların yapım süreciyle ilgilenen MTM Mimarlık tarafından aktarılan bilgiye göre, fabrikanın üretimi ve kötü işletilmesi ve devletin siyasi sorunlarından dolayı gerilemiş ve I. Dünya Savaşı döneminde kapatılmıştır (Şekil 4.15).

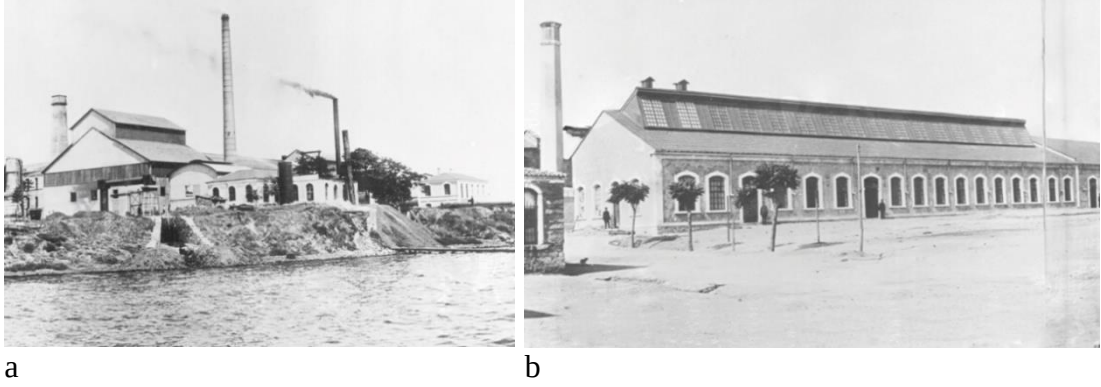

Şekil 4.14. Zeytinburnu Dökümhanesi 1964 (Uras,2022)

Fevzi Çakmak tarafından 1936 yılında faaliyete sokulmaya çalışılmış ancak dönemin teknolojisini yakalayamadığı için 1948’de ‘Ordu Donatım’ sınıfına devredilmiş 2015’e kadar ‘I. Ordu Bakım Merkezi Komutanlığı’ içinde Zırhlı Birlikler Tank Tamir Merkezi olmuştur. Alanın tahsisini almış olan ÖZAK GYO tescilli yapıları korumak ve kalan alanlar için konut yaptırmak üzere TOKİ ve Emlak GYO ile anlaşmıştır (<https://www.arkiv.com.tr/proje/zeytin-burnu-fabrika-i-humayun-fisek-fabrikasi-restorasyon-projesi/11696>). Böylece proje süreci 2017’de başlamış ve inşaat 2020’de tamamlanmıştır. Yapı Fişekhane ismiyle kültür sanat merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiş ve yeme içme, konser, atölye, tiyatro gibi fonksiyonlarıyla karma kullanımlı bir alana dönüşmüştür.

Fişekhane heterotopya kavramı çerçevesinde ele alındığında Foucault’nun birinci ilkesiyle örtüşmediği görülmektedir. Güncel kullanımında ve dönüşüm sürecinde herhangi bir kriz durumu yaşamayan yapı, sapma heterotopyalarına da örnek gösterilememektedir.

Fişekhane Foucault’nun ikinci ilkesi çerçevesinde ele alındığında kente kazandırılmış ve yeni bir işlev kazanmış bir endüstri mirası olarak bu ilkeyle birebir örtüşmekte ve heterotopya bağlamında değerlendirilebilmektedir. Makine fabrikası ile başlayan endüstri süreci, silah üretimi yapan bir fabrikaya dönüşmesiyle devam etmiştir. Ardından yıllarca devlete bağlı zırhlı araç bakım yeri olarak fonksiyonunu sürdürmüştür.

Şekil 4.15. a. Zeytinburnu Fabrika-i Humayun'un 19. yüzyıl'daki denizden görünüşü
b. Atölye ve depolar (Alman Arkeoloji Enstitüsü Dijital Fotoğraf Arşivi, KB 11640)

Günümüzde kültür sanat merkezi olarak karma işlevli kamusal ve ticari bir mekâna dönüşmüştür. Bünyesindeki hamam yapısı sergi alanına, uzun bina diye adlandırılan fişekhane loft, pazar yeri, ticari mekanlar, restoran ve kafelerle işlevlendirilmiştir. Dökümhane olarak bilinen orta bina büyük hacmi sebebiyle sahne mekanlarına, sinema salonlarına, fuaye alanlarına ve ticari hacimlere sahiptir. Komutanlık yapısı da yüzme havuzu, spa ve çocuk eğlence merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiştir (Şekil 4.16). Endüstri tesisiyken de kendi içinde üretim faaliyetlerini değiştiren tesis sonrasında tekrar fonksiyon değişikliğine uğradığı için heterotopyaların bambaşka işlevlerde işletilebileceği ilkesinin yerinde bir örneği olduğu düşünülmektedir.

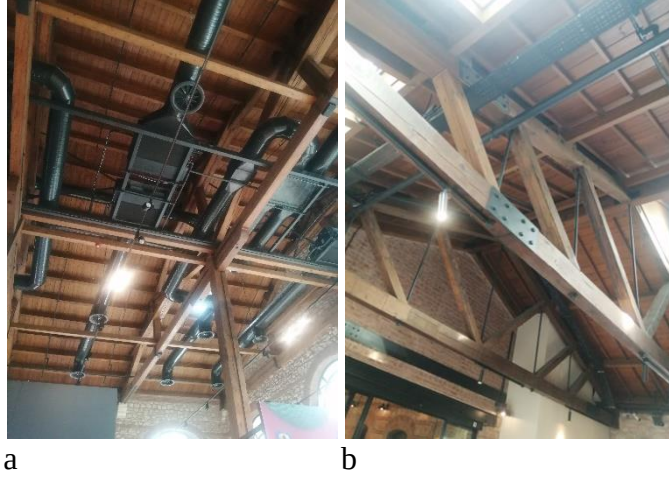
Şekil 4.16. Fişekhane günümüz genel yerleşim planı (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Foucault'nun üçüncü ilkesi olan mekanların heterojenliği ve birarada olması mümkün olmayan mekanların üst üste binme ilkesi Fişekhane'de karşılığını bulduğu düşünülmektedir. Bulunduğu parselde rezidans, loft ofis, sergi, sinema, konferans, yeme içme, spa, yüzme havuzu ve ticaret merkezleri gibi birbirinden çok farklı ihtiyaçları barındırması heterotopya olarak değerlendirilmesine olanak vermektedir (Şekil 4.17 a,b,c).

Şekil 4.17. a. Sergi alanı. b. Organik gıda pazarı. c. Restoranlar (Yazar arşivi,2023)

Fişekhane Foucault'nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde mimari dokusu itibariyle zamanı biriktiren heterotopyalar sınıfında sayılabilmektedir. Restorasyondan sonra kullanımda olan endüstriyel tarzda inşa edilmiş binaları ve yapı elemanlarıyla kullanıcıya öteki zaman hissini yaşatmaktadır (Şekil 4.18 a,b). Fabrika olduğu dönemden kalma vinç buna örnek olarak gösterilebilmektedir. Fişekhane resmi internet sitesinde birinci derecede önemli korunması gereken unsur olarak bahsedilen vinç, Zırhlı Araçlar Tamirhanesi'nde bulunmaktadır (<https://www.fisekhane.com.tr>). Heterokronileri anlatan dördüncü ilkenin ikinci tipi olan geçici zamanlı heterokroni yaratan durumlara da örnek olabilen Fişekhane, kısa zamanlı etkinliklere, fuarlara ve sergilere ev sahipliği yapmaktadır.

Şekil 4.18. a. Fabrikanın eski işlevine dair iç mekandaki donanımlar b. İç mekandaki çatı makasları (Yazar arşivi,2023)

Fişekhane Foucault'nun beşinci ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde heterotopik karakterde olduğu söylenememektedir. Fişekhane günümüzde kamusal kullanıma açık bir alışveriş merkezi haline gelmiştir. Söz konusu fonksiyonundan dolayı halka ve erişime açıktır. Kapıda güvenlik kontrolü olsa dahi herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Foucault'nun altıncı ilkesi kapsamında Fişekhane yapısı değerlendirildiğinde ikinci tip üzerinden heterotopya mekânı yorumu yapılabilmektedir. İkinci tipin bahsettiği çevresinden ayrılmış ve öteki mekân hissini yaratan heterotopyalardaki durum Fişekhane'nin çevresiyle olan ilişkisi üzerinden okunabilmektedir. Ticari faydalar sebebiyle yapının bulunduğu parselin büyük bir bölümü rezidanslar ve yüksek katlı binalarla çevrilidir (Şekil 4.19 a,b).

Şekil 4.19. a. Dökümhane yapısı ve çevre yapılarla ilişkisi. b. Su Kulesi'nin çevre yapılarla ilişkisi (Yazar arşivi,2023)

1800’lerin endüstriyel tarzında inşa edilmiş olan yapının bugüne gelebilen mimarisi çevre yapılaşmasıyla oldukça tezat yaratmaktadır. Rezidansların ortak kullanım hacmine dönüşmüş, konutlardaki insanların sosyalleşme alanı olan Fişekhane, çevresinden ayrılmış ve adeta yüksek katlı mimarinin ortasında yutulmuştur.

Fişekhane’yi Lefebvre’nin heterotopisi üzerinden değerlendirdiğimizde ise gerek yapının dönüşüm sürecinde gerekse günümüz kullanımında Lefebvre’ nin bahsettiği düzene karşı gelen, anlık ideolojik oluşumlara ve bunların somut karşılıklarına rastlanılamamıştır. Özel bir kurum haline gelen yapı dönüşüm sürecinde ve sonrasında toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiştir. Tam tersi yönde ticari getirilere odaklanan ve kapitalizm gölgesi altındaki bir popülist mekân haline gelmiştir. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ancak yeniden işlevlendirme sonrası kamusal bir mekâna dönüştüğü söylenememektedir. Lefebvre’nin heterotopi kavramının en önemli özelliği mekânın toplumdaki yeridir ve kolektif bir duruş sergilemektedir. Bu nedenle Fişekhane Lefebvre’nin heterotopik mekân tanımıyla örtüşmediği düşünülmektedir.

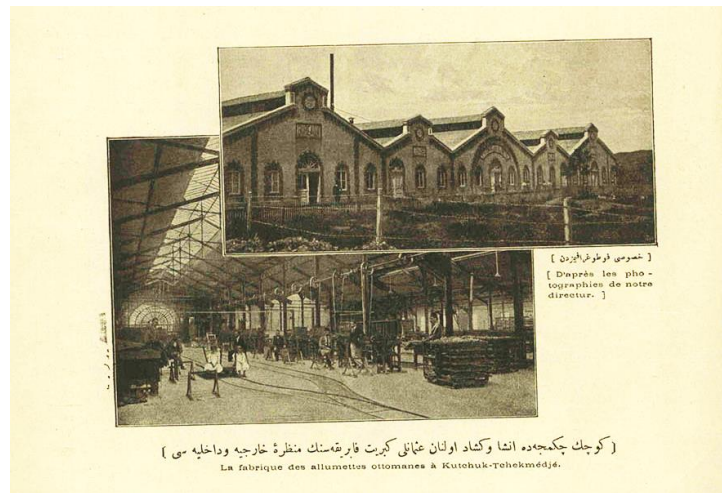
			FİŞEKHANE					
			KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ
		KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU	Zeytinburnu, İstanbul	1845	Garabed Balyan	Makine fabrikası	Kültür-Sanat Merkezlik Ticari mekan	MTM Mimarlık (Restorasyon)-Can Binar, Feridun Çılı (Danışman)
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA							
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI							
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI							
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Makine ve silah fabrikasından kültür sanat merkezine dönüşmesi sebebiyle heterotopik karakterdedir.					
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Rezidans, loft ofis, sergi, sinema, konferans, yeme içme, spa, yüzme havuzu ve ticaret merkezleri gibi birbirinden çok farklı ihtiyaçları barındırması sebebiyle heterotopik karakterdedir.					
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Dördüncü ilkenin iki tipine de karşılık gelmektedir.					
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Restorasyon sonucu kullanımda olan endüstri mimarisiyle zamanı biriktiren heterokronilere örnektir.					
	2.GEÇİCİ MEKANLAR	X	Geçici etkinlik, fuar ve sergilere yer verilmesiyle kısa zamanlı heterokronilere örnektir.					
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM							
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI							
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI							
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR	X	Altıncı ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir.					
	1.YANILSAMA MEKANLARI							
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR	X	Yapının çevresi ile olan ilişkisi sebebiyle heterotopik karakterdedir.					
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI							
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ							

Şekil 4.20. Fişekhane heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4.4. Kibrithane/Küçükçekmece Kibrit Fabrikası

Kibrit üretiminde zararlı madde salınımı olacağı için kurulma aşamasında uzun yıllar yer arayışı olan ve Fransızların girişimiyle kurulan Küçükçekmece Kibrit Fabrikası'nın yapılması ruhsatı 15 Eylül 1893 tarihinde verilmiş olup, 1897 yılının üretime başlamıştır (Erdoğan,2012). Yurtdışı kaynaklı ürün teminlerinde sıkıntı yaşandığı için fabrika ancak 3-4 ay özgün işlevinde işletilebilmiştir (Şekil 4.21). Fabrika daha sonra, farklı kollara ayrılarak kauçuk imalathanesi ve mermer işlemesi gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstermiştir (Nart,2015).

Yapının restorasyonunu yapan kurum mimarı olan Elif Özdemir'in yazısından erişilen bilgiye göre 2014 yılında Kibrithane rölöve-restitüsyon ve restorasyon projeleri Koruma Kurulu ve ilgili birimlerde onaylanarak etkinlik alanı olarak ruhsat almış ve 2015 yılının ocak ayında uygulama başlanmıştır ve 8 ay sonra tamamlanmıştır (https://www.tucsa.org/tr/celik_yapilar_yazi). Restore edilen 1. bloğa ait kısım film ve video klip çekimleri üzerine yoğunlaşan bir şirket tarafından etkinlik mekânı ve film platosu olarak kullanılmaktadır (Kıraç, Coşkun, Erdoğan, 2017). Günümüzde (2023) hala aynı işlevle devam etmekte olan yapıda dizi, film, klip çekimleri; festival, konser, tv programları gibi etkinlikler yapılmakta ancak ağırlıklı olarak düğün, mezuniyet, ürün fotoğraf çekimleri için de mekân kullanılmaktadır.

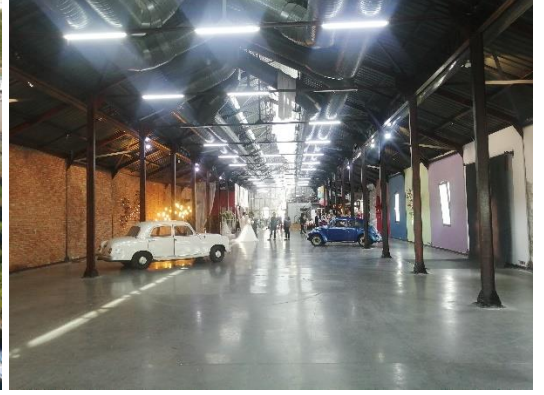
Şekil 4.21. Kibrit fabrikasının giriş cephesi görüntüsü ve iç mekân (Servet-i Fünûn Gazetesi) (<http://www.servetifunundergisi.com>)

Kibrithane heterotopya kavramı çerçevesinde ele alındığında Foucault'nun birinci ilkesiyle örtüşmediği görülmektedir. Güncel kullanımında ve dönüşüm sürecinde herhangi bir kriz durumu yaşamayan yapı, sapma heterotopyalarına da örnek gösterilememektedir.

Kibrithane Foucault'nun ikinci ilkesi çerçevesinde ele alındığında yeniden işlevlendirilerek kente kazandırılmış bir endüstri mirası olarak bu ilkeyle birebir örtüşmekte ve heterotopya bağlamında değerlendirilebilmektedir. Kibrit fabrikası ile başlayan üretim süreci çok uzun süremese de devamında yine farklı üretimlerle fabrika olarak işlevine devam edebilmiştir. Beykoz Kundura'da görüldüğü gibi bir üretim tesisiyken, günümüzde birden fazla fonksiyon için kullanılan bir heterotopya mekanına dönüşmüştür. Dizi, film, klip çekimlerinin yapıldığı plato olarak işlevini sürdüren restore edilen yapı kısmı festival, konser, tv programları gibi etkinliklerde kullanılmakta; ayrıca düğün, mezuniyet, ürün fotoğraf çekimleri için de kullanılan bir mekâna dönüştüğü görülmektedir (Şekil 4.22 a,b).

a

b

Şekil 4.22. a. Kibrithane genel görünüm (Kibrithane resmi internet sitesi, 2023) (<https://kibrithane.com>) b. Kibrithane plato iç mekân (Yazar arşivi,2023)

Kibrithane heterotopyaların üçüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde ilkeyle örtüştüğü söylenememektedir. Bir arada olması mümkün olmayan mekanların heterojen birlikteliği olarak ifade edilen ilkedeki mekân çokluğuna Kibrithane yapısında rastlanmamıştır. Restore edilen 1.blokta dizi, klip, mezuniyet ve fotoğraf çekimleri aynı

mekânda çekilebilmektedir. Fonksiyonuna göre özelleşmiş ve farklılaşmış mekanlar bulunmamaktadır.

Kibrithane Foucault'nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde mimari dokusu itibariyle zamanı biriktiren heterotopyalar sınıfında sayılabilmektedir. Restorasyondan sonra kullanımda olan endüstriyel tarzda inşa edilmiş binaları ve yapı elemanlarıyla kullanıcıya öteki zaman hissini yaşatmaktadır. Fabrika iç mekanındaki eski donanımıyla ilgili hiçbir iz kalmamıştır ancak genel mimarisi ve cephesiyle hala fabrika olarak işlediği zamana referanslar vermektedir (Şekil 4.23 a,b).

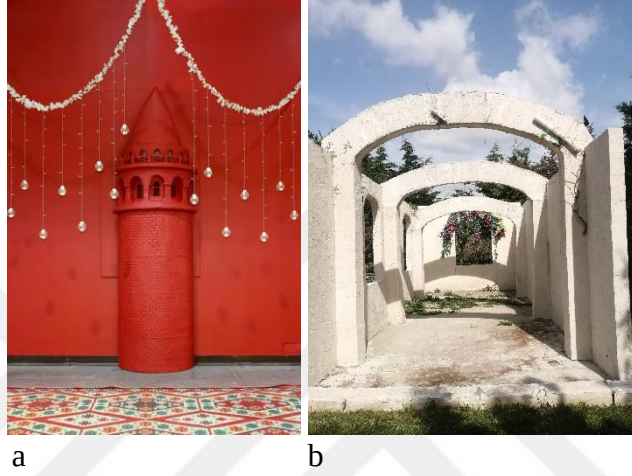
Kibrithane Foucault'nun beşinci ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde heterotopik karakterde olduğu söylenebilmektedir. Toplumsal bellek açısından kamusal önem arz eden yapıya giriş özel bir kurum tarafından işletildiği için kontrollüdür. Foucault'nun beşinci ilkede bahsettiği erişimi kısıtlı ve girmek için belirli kuralların olduğu mekanlar örneğine dahile edilebilen Kibrithane, giriş için belirli ritüellere gerek duyulmasa da kamusal bir alana dönüşmediği için herkesin girip kamusal bir mekân gibi kullandığı ve zaman geçirdiği bir yer haline gelememiştir.

Şekil 4.23. a. Restore edilen kısım dış cephe b. Restore edilmeyen yıkılan kısımlar (Yazar arşivi,2023)

Kibrithane Foucault'nun altıncı ilkesi çerçevesinde değerlendirildiğinde birebir örtüştüğü düşünülmektedir. Yapının kullanımı, bugün kazandığı çekim platosu fonksiyonu itibariyle bütünüyle yanılısama mekanları kurmak, var olmayan bir yeri varmış gibi

göstermek ve bütün bunları geçici sürelerle yapmak üzerine kuruludur. Altıncı ilkenin ilk tipinde bahsedilen yanılsama mekanları Kibrithane platoda görülmektedir. Fotoğraf dekorları ve yaratılan konsept mekanlar ile öznedeyanılsama yaratmak ana hedeftir. Kişikendini başka bir yerdeymiş gibi hissetmekte ve heterotopyaların bahsettiği öteki mekân hissini yaşamaktadır (Şekil 4.24 a,b).

Şekil 4.24. a.İç mekanda Galata Kulesi dekoru. b. Dış mekânda ‘Beyaz Ev Sokağı’ isimli dekor (Yazar arşivi, 2023)

Lefebvre’nin heterotopi kavramı çerçevesinde ele alındığında Kibrithane’nin dönüşüm sürecinde Lefebvre’ nin bahsettiği düzene aykırı, toplumun normatif değerlerini sorgulayıcı, politik bir süreç belirginleşmemiştir. Özel bir kurum haline gelen yapı dönüşüm sürecinde ve sonrasında toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiş ayrıca orijinal donanımı yok edilmiş, korunmamıştır. Düzene karşı gelen, anlık ideolojik oluşumlara ve bunların somut karşılıklarına rastlanılamamıştır. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ancak dönüşüm sonrası kamusal bir mekâna dönüştüğü söylenememektedir. Ticari faaliyetlerin ön planda olduğu ve kâr amacı güdülen kurumda Lefebvre’nin heterotopi kavramının en önemli özelliği olan mekânın toplumdaki yeri ve kolektif bir duruş Kibrithane’de gözlemlenmemiştir. Bu nedenle Lefebvre’nin heterotopik mekân tanımıyla örtüşmediği düşünülmektedir.

			KIBRİTHANE						
			KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
		KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU	Küçükçekmece, İstanbul	1897-1900ler		Kibrit fabrikası	Etkinlik alanı/ Plato	Plan A mimarlık, DS Mimarlık (peyzaj)	Özel
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA								
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI								
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI								
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Kibrit üretilen bir fabrikayken etkinlik alanına ve çekim platosuna dönüşmesi sebebiyle heterotopik karakterdedir.						
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ								
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Dördüncü ilkenin ilk tipine karşılık gelmektedir.						
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Restorasyon sonucu kullanımda olan endüstri mimarisıyla zamanı biriktiren heterokronilere örnektir.						
	2.GEÇİCİ MEKANLAR								
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM	X	Beşinci ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir.						
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI								
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI	X	Yapı giriş çıkış kuralları sebebiyle heterotopik karakterdedir						
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR	X	Altıncı ilkenin ilk tipine karşılık gelmektedir.						
	1.YANILSAMA MEKANLARI	X	Çekim platosu işleviyle heterotopik karakterdedir.						
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR								
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI								
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ								

Şekil 4.25. Kibritthane heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4.5. Bomontiada/Bomonti Bira Fabrikası

Bomonti Bira Fabrikası modern bira imalatı tekniğiyle ülkemizde üretime başlamış olan ilk bira imalat tesisidir. İsviçreli Adolf Robert ve August Walter Bomonti Kardeşler 1890 yılında, Feriköy’de bira üretimine başlamışlardır (Turhan, 2018). 1902 yılında fabrika, bugünkü Şişli sınırları içinde yer alan yerleşkesine taşınmıştır. Bomonti ailesi, fabrikayı çağdaştırmış ve üretim kapasitesini artırmıştır (Şekil 4.26).

Bira fabrikasının kuruluşu, dönemin ekonomik koşulları ve özel sektör yatırımlarının önemi açısından dikkate değerdir. Osmanlı’nın sanayileşme sürecinde özel sektörün öncülüğünde gerçekleşen önemli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bomonti Bira Fabrikası’nın faaliyete geçmesiyle birlikte, ülkede bira endüstrisi hızla gelişmiş ve bu sektörde yeni iş fırsatları ve ekonomik büyüme sağlanmıştır.

Şekil 4.26. Bomonti Bira Fabrikası (Sebah & Joaillier, 1900’ler) (Salt Araştırma Dijital Arşivi)

Kurulan bira fabrikası, çevresindeki bölgenin sanayi ve yerleşim alanlarının büyümesine katkıda bulunmuş, ekonomik canlanma ve istihdam yaratmış; böylece bölgenin sanayi merkezi haline gelmesini ve ekonomik olarak önemli bir bölge olmasına katkı sağlamıştır.

1938 yılında işletmenin bütün yapılarını Tekel devralınca fabrikanın ismi Tekel Bira Fabrikası olarak değişmiştir. 1960’lardan sonra Efes Pilsen ve Tuborg Fabrikaları’nın kurulmasıyla üretimde azalma olmuş, 1994 yılında fabrika üretimi durdurmuştur. Âtıl kalan fabrika yapılarını 2000’lerin başında başlarında Tekel, depo olarak kullanmıştır (Durbin, 2020). Fabrikanın donanımı ve makineleri bakımsız ve korumasız kalmasıyla birlikte hızlı çürümüş ve zaman içerisinde gerçekleşen sökümlerle fabrika strüktürel olarak zarara uğramıştır.

Fabrikanın restorasyonu Han Tümertekin ve Mimarlar Odası tarafından gerçekleştirilmiş olup; proje 2015 de başlamış, 2016 da tamamlanmıştır. Projenin avlu tasarımını da ŞANALarc mimarlık ofisi yapmıştır (Şekil 4.27 a,b). Yeni ismiyle Bomontiada; performans sanatları alanları, sergi alanları, restoran, kafe, ortak kullanım ofis hacimleri ve benzeri faaliyetleri barındıran karma fonksiyonlu bir komplekse dönüşmüştür.

Şekil 4.27. Bomontiada günümüz görünümü (ŞANALarc resmi internet sitesi).

Bomontiada heterotopya kavramı çerçevesinde ele alındığında Foucault'nun birinci ilkesiyle örtüşmediği görülmektedir. Birinci ilkenin iki tipiyle de örtüşmediği görülen tesiste herhangi bir kriz süreci belirginleşmemiştir. Ayrıca sapma heterotopyalarına da örnek gösterilememektedir.

Bomontiada Foucault'nun ikinci ilkesi çerçevesinde ele alındığında kente kazandırılmış ve yeni bir işlev kazanmış bir endüstri mirası olarak bu ilkeyle birebir örtüşmekte ve heterotopya bağlamında değerlendirilebilmektedir. Fabrika olarak işlediği dönemde bulunduğu çevrede ekonomik canlılık ve istihdam sağlayan tesis bugün bünyesinde gerçekleştirdiği sanatsal, kültürel, sosyal etkinlikler ile kentsel canlanmaya katkıda bulunan, dinamik bir komplekse dönüşmüştür.

Foucault'nun üçüncü ilkesi olan mekanların heterojenliği ve birarada olması mümkün olmayan mekanların üst üste binme ilkesi Bomontiada'da karşılığını bulduğu düşünülmektedir. Bulunduğu parselde restoran, kafe, ortak kullanımlı ofis bölümleri, müze ve sergi mekanları, performans alanları, konser alanı gibi birbirinden farklı ihtiyaçları barındırması ve karma işlevli yapısıyla heterotopya olarak değerlendirilebilmektedir.

Bomontiada Foucault'nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde mimari dokusu, endüstri mirası yapıları ve Ara Güler Müzesi'ne ev sahipliği yapması sebebiyle zamanı biriktiren heterotopyalar sınıfında sayılabilmektedir. Restorasyondan sonra

kullanımda olan endüstriyel tarzda inşa edilmiş binaları ve yapı elemanlarıyla kullanıcıya öteki zaman hissini yaşatmaktadır. Bomontiada, multidisipliner kültür sanat etkinlikleriyle dördüncü ilkenin ikinci tipi olan geçici zamanlı heterokroni yaratan durumlar sınıfına da girmektedir. Fuarlar, gösterimler, konserler, festivaller ve sergiler ile geçici olarak kullanıcıya öteki zaman deneyimi yaşatmaktadır (Şekil 4.28).

Şekil 4.28. Bomontiada avlu performans alanı (ŞANALarc resmi internet sitesi).

Bomontiada Foucault'nun beşinci ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde heterotopik karakterde olduğu söylenememektedir. Günümüzde kamuya açık bir kültür-sanat-eğlence merkezi haline gelmiştir. Söz konusu fonksiyonundan dolayı halka ve erişime açıktır. Kapıda güvenlik kontrollü geçiş olsa dahi herhangi bir erişim kısıtı bulunmamaktadır.

Foucault'nun altıncı ilkesi çerçevesinde değerlendirildiğinde Bomontiada, altıncı ilkenin ikinci tipi kapsamında heterotopya mekânı özellikleri göstermektedir. İkinci tipin bahsettiği, çevresinden ayrılmış ve öteki mekân hissini yaratan heterotopyalardaki durum Bomontiada'nın çevresiyle olan ilişkisi üzerinden okunabilmektedir. Bomonti ve çevresi İstanbul'un önemli merkezlerine yakınlığı, yakın çevredeki iş olanakları, ticari hayatın canlılığı sebebiyle rağbet görmekte ve konut yoğunluğu yaşanmakta olan bir bölgedir. Talebin çok, alanın yetersiz olduğu bölgelerde görüldüğü gibi Bomonti'de de yüksek katlı yapılaşma mevcuttur. Bomontiada ve çevresi de bahsi geçen yoğunluğun ve yüksek katlı yapıların ortasında kalmış bir endüstri mirasıdır (Şekil 4.29). Çevre yapıların arasında günümüz ve geçmişin tezatını vurgulayan yapı kompleksi, kullanıcıya başka bir mekandaymış hissi yaratarak heterotopya mekanına dönüşmesine sebep olmaktadır.

Şekil 4.29. Bomontiada'nın çevre yapılaşma ile ilişkisi (<https://www.sisligezirehberi.com/>)

Bomontiada'yı Lefebvre'nin hetrotopisi üzerinden değerlendirdiğimizde ise gerek yapının dönüşüm sürecinde gerekse günümüz kullanımında Lefebvre' nin bahsettiği düzene karşı gelen, anlık ideolojik oluşumlara ve bunların somut karşılıklarına rastlanılamamıştır. Kültür, sanat, eğlence mekanına dönüşen ve özel mülkiyetli bir kurum haline gelen yapı dönüşüm sürecinde ve sonrasında toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiştir. Tam tersi yönde ticari kaygılar güdülen ve kapitalizm gölgesi altındaki bir popülist mekân haline gelmiştir. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ancak yeniden işlevlendirme sonrası kamuya açık olsa da kamusal bir mekâna dönüştüğü söylenememektedir. Kamuya açık olması sebebiyle herkesin girebileceği algısı olsa da içerdeki restoran ve kafelerin hitap ettiği kesim üst gelir seviyesindeki insanlardır. Lefebvre'nin heterotopi kavramının en önemli özelliği mekânın toplumdaki yeridir ve kolektif bir duruş sergilemektedir. Bu nedenle Bomontiada Lefebvre'nin heterotopik mekân tanımıyla örtüşmediği düşünülmektedir.

		BOMONTIADA						
		KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
	KAVRAMLA ORTUŞME DURUMU	Şişli, İstanbul	1890-1994		Bira fabrikası	Kültür-Sanat Merkezi& Ticari mekan	Han Tümertekin- Şanal Mimarlık	Özel
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA							
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI							
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI							
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Bira fabrikasından kültür sanat merkezine dönüşmesi sebebiyle heterotopik karakterdedir.					
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Bünyesinde birden fazla farklı fonksiyon barındırdığı için heterotopik karakterdedir.					
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Dördüncü ilkenin iki tipine de karşılık gelmektedir.					
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Endüstriyel mirası ve dokusu sebebiyle zamanı biriktiren heterokronilere örnektir.					
	2.GEÇİCİ MEKANLAR	X	Sergi, festival gibi kısa süreli organizasyonlar sebebiyle geçici heterokronilere örnektir.					
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM							
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI							
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI							
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR	X	Altıncı ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir.					
	1.YANILSAMA MEKANLARI							
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR	X	Yapının çevresi ile olan ilişkisi sebebiyle heterotopik karakterdedir.					
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI							
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ							

Şekil 4.30. Bomontiada heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4.6. Üsküdar Elektrik Fabrikası

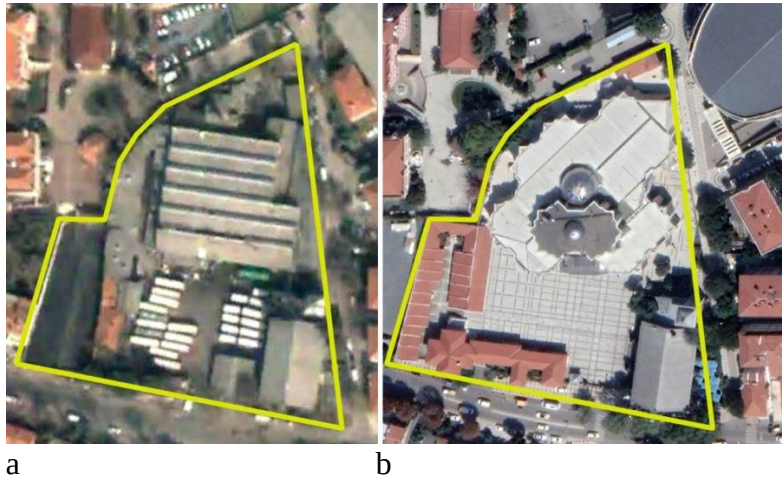
Üsküdar Elektrik Fabrikası I. Ulusal Mimarlık Akımı' nın temsilcilerinden Mimar Ali Talat Bey tarafından tasarlanmıştır (Taştan, Manisa, 2019). 1911'de başlayan inşa süreci I. Dünya Savaşı sebebiyle durmuş, 1927'de tamamlanıp 1928'de açılmıştır. İşletme, bir elektrik fabrikası, idare binası, idare binası ile bağlantılı beş katlı bir kule, bekçi kulübesi ve günümüze mevcut olmayan tramvay deposundan oluşmaktadır (Köksal, 2005) (Şekil 4.31).

Yapı ilk olarak tramvay hangarı olması için planlanmış ancak yıllarca elektrik üreten bir enerji yapısı olarak faaliyet göstermiştir. 1960 yılında atlı tramvayların kaldırılması ile işlevsiz hale gelmiştir. İETT tarafından bir dönem otobüs garajı olarak kullanılmıştır (Akaydın, Türkyılmaz, 2018). 1998'de işlevsiz kalan yapı 2008 yılına kadar âtıl kalmıştır. Alanda yer alan tramvay deposu yıkılmış günümüze ulaşmamıştır. Yıkılan depo yerine 2008'de Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi inşa edilmiştir (Şekil 4.32 a,b).

Şekil 4.31. Üsküdar Elektrik Fabrikası genel görünüm (Koç Üniversitesi Dijital Arşiv, <https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection>)

Arazi üzerinde yer alan elektrik fabrikası yapısı 2008-2011 yılları arasında İETT tarafından ‘Ulaşım Müzesi’ olarak kullanılmış, 2011’den sonra Üsküdar belediyesine devredilmiştir. Belediye tarafından restorasyonu yapılan yapı, 2015 yılından itibaren ‘Nevmekan Bağlarbaşı’ isimli kitap kafe konseptiyle devam etmektedir (Şekil 4.33). Ayrıca alanda inşa edilen yeni yapıların bir kısmını İSMEK Bağlarbaşı Türk İslam Sanatları İhtisas Okulu olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4.32. a. Üsküdar Elektrik Fabrikası alanı 2002’deki görünümü. b. Üsküdar Elektrik Fabrikası alanı 2022’deki görünümü (Google Earth altlığı ile oluşturulmuştur.)

Üsküdar Elektrik Fabrikası heterotopya kavramı çerçevesinde ele alındığında Foucault’nun birinci ilkesiyle örtüşmediği görülmektedir. Birinci ilkenin iki tipiyle de

örtüşmediği görülen tesiste herhangi bir kriz süreci belirginleşmemiştir. Ayrıca sapma heterotopalarına da örnek gösterilememektedir.

Şekil 4.33. Eski elektrik fabrikası binası olan Nevmekean Bağlarbaşı (Üsküdar Belediyesi İktisadi ve Sosyal Tesis İşletmesi resmi internet sitesi)

Üsküdar Elektrik Fabrikası Foucault'nun ikinci ilkesi çerçevesinde ele alındığında yeniden işlevlendirilmiş bir endüstri mirası olarak bu ilkeyle birebir örtüşmekte ve heterotopya bağlamında değerlendirilebilmektedir. Tarihi boyunca tramvay deposu, elektrik fabrikası, otobüs garajı gibi işlevi değişmiş olan yapı grubu, günümüzde kongre merkezi ve kitap kafe konseptiyle heterotopaların tarihi boyunca başka işlevlerde işletilebilmesi ilkesini karşılar niteliktedir.

Foucault'nun üçüncü ilkesi olan mekanların heterojenliği ve birarada olması mümkün olmayan mekanların üst üste binme ilkesi Üsküdar Elektrik Fabrikası'nda karşılığını bulduğu düşünülmektedir. Yapılar grubunda kongre merkezi, kongre merkezi içindeki sergi alanları ve tiyatro sahneleri, kitap kafe, islami eğitim kursları gibi birbirinden farklı ihtiyaçları barındırması ve karma işlevli yapısıyla heterotopya olarak değerlendirilebilmektedir.

Yapı Foucault'nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde kullanıcıya öteki zaman kavramını yaşatacak veri yıkılan tramvay deposu sebebiyle oldukça kısıtlıdır. Ancak korunan elektrik fabrikası bugünkü işleviyle kitap kafe kısmı dördüncü ilkenin ilk tipi olan zamanı biriktiren heterotopyalara örnek olabilmektedir. Fabrika olarak işletildiği döneme ait donanım neredeyse bulunmamakta, yalnızca kitap kafe kısmında sergilenen bir makine ve tramvay buranın bir zamanlar endüstri yapısı olduğuna dair ipucu

verebilmektedir (Şekil 4.34 a,b). Yeni inşa edilen kongre merkezi içinde yapılan sergi ve fuar etkinlikleri dördüncü ilkenin ikinci tipi olan geçici heterokronilere örnektir.

Şekil 4.34. a. Nev Mekân iç mekân, b. Fabrika döneminden kalan ve sergilenen makine

Üsküdar Elektrik Fabrikası Foucault’nun beşinci ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde heterotopik karakterde olduğu söylenememektedir. Günümüzde kamuya açık bir kültür merkezi haline gelmiştir. Söz konusu fonksiyonundan dolayı halka ve erişime açıktır. Kapıda güvenlik kontrollü geçiş olsa dahi herhangi bir erişim kısıtı bulunmamaktadır.

Yapı Foucault’nun altıncı ilkesi çerçevesinde değerlendirildiğinde iki tip heterotopya örneğine de girmediği düşünülmektedir. Birinci tip kapsamında yapı yeniden işlevlendirildikten sonra söz konusu olan kültür merkezi işleviyle bir yanılısma mekânına dönüşmemiş ve kişide öteki mekân yanılgısı yaratmamıştır. Bulunduğu çevreden aykırı olmayan yapı tipolojisiyle ve kullanıcı kitlesiyle, ikinci tip olan dağınık ve düzensiz yerleşimler içinden, düzen ve titizlikle ayrılmış planlı heterotopyalara da örnek teşkil etmemektedir.

Lefebvre’nin heterotopi kavramı çerçevesinde ele alındığında Üsküdar Elektrik Fabrikası’nın dönüşüm sürecinde Lefebvre’nin bahsettiği düzene aykırı, toplumun normatif değerlerini sorgulayıcı, politik bir süreç belirlenmemiştir. Yapı dönüşüm sürecinde ve sonrasında toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiş ayrıca endüstri mirası yapılarından biri olan tramvay deposu yıkılmış, orijinal donanımı yok edilmiş ve korunmamıştır. Düzene karşı gelen, anlık ideolojik oluşumlara ve bunların somut karşılıklarına rastlanılamamıştır. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ve dönüşüm sonrası kamuya açık bir mekâna dönüşmesi

olumlu görülse de kamusallaşamamıştır. Muhafazakâr kesime hitap eden kurumda Lefebvre'nin heterotopi kavramının en önemli özelliği olan mekânın toplumdaki yeri ve kolektif bir duruş gözlemlenmemiştir. Bu nedenle Lefebvre'nin heterotopik mekân tanımları örtüşmediği düşünülmektedir.

			ÜSKÜDAR ELEKTRİK FABRİKASI						
			KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
			Üsküdar, İstanbul	1928-1960	Ali Talat Bey	Elektrik Fabrikası- Tramvay Deposu	Kongre Kültür merkezi- Kitap kafe		Belediye
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA								
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI								
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI								
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Elektrik fabrikasından kongre merkezi ve kitap kafeye dönüşmesi sebebiyle heterotopik karakterdedir.						
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Bünyesinde birden fazla farklı fonksiyon barındırdığı için heterotopik karakterdedir.						
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Dördüncü ilkenin iki tipine de karşılık gelmektedir.						
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Korunan elektrik fabrikası kısmı sebebiyle zamanı biriktiren heterokronilere örnektir.						
	2.GEÇİCİ MEKANLAR	X	Sergi, fuar gibi kısa süreli organizasyonlar sebebiyle geçici heterokronilere örnektir.						
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM								
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI								
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI								
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR								
	1.YANILSAMA MEKANLARI								
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR								
LEFEBVRE	HETEROTOPI KAVRAMI								
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ								

Şekil 4.35. Üsküdar Elektrik Fabrikası heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4.7. Sümerbank Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikası

Bergama Tekstil Fabrikası, Alman mimarlar tarafından tasarlanan projesiyle 1956'da inşaatına başlanmış ve 1960 yılında üretime başlamıştır (Şekil 4.36). Sümerbank'ın bir parçası olarak faaliyet gösteren Bergama Tekstil Fabrikası, o dönemde Türkiye'nin tekstil sektöründeki önemli tesislerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Şekil 4.36. Sümerbank Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikası, 1950-1960 arası (<https://14eylulio.meb.k12.tr/icerikler/bergama-sumerbank-dokumafabrikasi>)

‘Fabrika I Hafızanın Mekânı, Mekânın Hafızası’ isimli kültür sanat projesinde Sümerbank Bergama Tekstil Fabrikası’nın kent sosyolojisi, ekonomisi ve kültürü ekseninde, toplumsal bellek, endüstriyel miras ve emeğin miras hakkı kavramları üzerinden ele alan Baki ve Tunca, Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikası’nı, halkın ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümünde kayda değer katkılarda bulunduğu ifade ederler (Baki, Tunca, 2022). Bergama, tarım kasabası kimliğinden kentli kimliğine geçiş sürecinde önemli bir rol oynayan fabrika, kasabanın nüfus yoğunluğunun henüz oluşmadığı Şeytankırı mevkiinde inşa edilmiştir. Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikası'nın kuruluşuyla birlikte, kasaba halkının yaşamında önemli değişimler meydana gelmiştir. Fabrikanın faaliyete geçmesi, ekonomik çeşitliliği artırmış, yeni istihdam fırsatları yaratmış ve sosyal dinamikleri dönüştürmüştür.

Ancak, 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'deki tekstil sektöründeki dönüşüm süreci ve ekonomik değişimler nedeniyle Sümerbank'ın işletme modeli ve Bergama Tekstil Fabrikası da etkilenmiş ve son dönemlerinde zarar etmiştir. Fabrika, özelleştirme süreci kapsamında 2004 yılında kapatılmıştır. Özelleştirme kapsamında fabrikanın iki kez ihalesi yapılmış ancak teknolojisinin geride kalması ve arazisinin düşük rant değeri gibi nedenlerle satılamamış ve 2005 tarihinde bedelsiz olarak Bergama Belediye'sine devredilmiştir. Ayrıca 2005 yılında depremde hasar gören Bergama Lisesi eğitime devam edememiş ve öğrenciler 2005-2006 öğretim yılını fabrika binalarında yapmışlardır (Baki, Tunca, 2022). Günümüzde yapıların bir kısmı belediye tarafından depo ve atölye olarak kullanılmaktadır. Diğer yapılar 2009 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi

Rektörlüğü'ne tahsis edilmiştir. 2012 yılında kurulan DEÜ Bergama Meslek Yüksek Okulu bünyesinde İş Sağlığı ve Güvenliği ön lisans programı ile 2013-14 yılında eğitim-öğrenim faaliyetlerine başlamıştır.

Bergama Tekstil Fabrikası Foucault'nun heterotopya ilkeleri çerçevesinde değerlendirildiğinde birinci ilkeyle örtüşmediği görülmektedir. Güncel kullanımında ve dönüşüm sürecinde herhangi bir kriz durumu belirginleşmemiştir. Sapma heterotopyası da olmayan yapı birinci ilke kapsamında heterotopik karakterde değildir.

Kısmi bir yeniden işlevlendirme söz konusu olan yerleşkede Foucault'nun ikinci ilkesinin heterotopya olma durumu gözlenebilmektedir. Bergama Tekstil Fabrikası'nın günümüzde yapıların bir kısmı belediye tarafından depo ve atölye olarak kullanılmakta, yönetim binaları ve lojmanlar Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü'ne tahsis edilmiş olup Bergama Meslek Yüksek Okulu bünyesinde eğitim-öğrenim faaliyetlerine devam etmektedir. Lojmanlar yurt olarak dönüştürülmüştür. Fabrika döneminden kalan kreş binası da 2010'da oyuncak kütüphanesi olarak kullanılmış ve günümüzde 'Bergama Bağımsız Anaokulu' olarak işlevini sürdürmektedir. Geçmişte tekstil fabrikası olarak üretim yapan bir endüstri kampüsüken günümüzde üniversite öğrencilerine eğitim veren bir kurum niteliğindedir. İşlevin dönüşümü ilkesi olan ikinci ilke kapsamında yapı heterotopik karakterdedir.

Foucault'nun üçüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde fabrika yerleşkesinde kısmen mekân heterojenliği okunmaktadır. Kreş ve yüksekokul fonksiyonlarının bir arada aynı kampüste faaliyet gösteriyor olması Foucault'nun bir arada olması mümkün olmayan mekanların yan yana gelmesi durumu olarak yorumlanabilmektedir.

Bergama Tekstil Fabrikası Foucault'nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde özellikle üretim mekânlarına özel mimari tarzı, cephe karakteri ve özgün çatı strüktürleri ile endüstriyel miras statüsünde ve heterokronik karakterdedir. Hala kullanılmakta olan binaları ve kent belleğindeki hafıza değeriyle, eski işleviyle ilgili izleri ve hatıraları hala günümüzde yaşatmaya çalışmaktadır. Bu nedenle zamanı biriktiren ve öteki zaman kavramını yaşatan Bergama Tekstil Fabrikası yerleşkesi

dördüncü ilkenin ilk tipi olan ‘zamanı biriktiren mekanlar’ statüsünde değerlendirilebilmektedir (Şekil 4.37).

Bergama Tekstil Fabrikası Foucault’nun beşinci ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde heterotopik karakterde olduğu söylenebilmektedir. Toplumsal bellek açısından kamusal önem arz eden yapıya giriş üniversite olarak işlediği için kontrollüdür. Foucault’nun

Şekil 4.37. Bergama Tekstil Fabrikası binaları
(<https://www.visitizmir.org/tr/Destinasyon/12982>)

beşinci ilkede bahsettiği erişimi kısıtlı ve girmek için belirli kuralların olduğu mekanlar örneğine dahile edilebilen Bergama Tekstil Fabrikası, giriş için belirli ritüellere gerek duyulmasa da kamusal bir alana dönüşmediği için herkesin girip çıkabildiği bir yer değildir.

Bergama Tekstil Fabrikası Foucault’nun altıncı ilkede bahsettiği ikinci tip heterotopya örneğine girmektedir. Heterotopyaların var olduğu çevredeki diğer tüm mekanlarla olan ilişkisinden bahseden bu ilkede heterotopyaların diğer mekânlar ile kurduğu ilişki sonucu var olan düzeni değiştirme gücü Bergama Tekstil Fabrikası’nın kurulduktan sonra Bergama’da yarattığı kırılma ve toplumun değişimi üzerinden okunabilmektedir. Bu tip heterotopyaların ilişki içinde oldukları yerlerle şekillenmesi ve aynı zamanda kendisi de çevresini şekillendirmesi fabrikanın aktif olarak çalıştığı dönemlerde kentte yarattığı sosyo-kültürel seviye ve toplumsal bellek açısından doğru bir örnektir.

Bergama Tekstil Fabrikası Foucault’nun ardından Lefebvre’nin heterotopi kavramıyla değerlendirildiğinde heterotopik karakterdedir yorumu yapılabilmektedir. Özelleşme kapsamında fabrikanın zarar etmesiyle birlikte işçilerin ve Bergama halkının özelleşme

karşıtı ayaklanmaları başarılı olamasa da düzene karşı gelişin somutlaşmış yerinde bir örneğidir. Yapı Lefebvre'nin toplumsal mekânı ve erkin homojen mekanlarının tam tersi yönde üretilen politik, heterotopik mekanları tanımının yerinde bir karşılığı olmuştur. Ayrıca günümüzde güncel olarak devam eden 'Fabrika- Mekânın Hafızası, Hafızanın Mekânı' isimli proje ve bu proje kapsamında yapılmış olan mimari öğrenci yarışmaları, yeniden işlevlendirme ve kente kazandırma çabaları Lefebvre'nin toplumsal mekanıyla da örtüşmektedir. Bergama Tekstil Fabrikası günümüze taşıdığı tarihi belleği kamulaştırmaya çalışan ve halkla iç içe kolektif bir merkez haline gelme istemiyle girişimlerde bulunan ve uğruna mücadeleye değer bir toplum hafızası mekanıdır.

			BERGAMA TEKSTİL FABRİKASI						
			KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU			Bergama, İzmir	1960-2004	Alman mimarlar	Tekstil fabrikası	Meslek Yüksekokulu		Devlet
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA								
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI								
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI								
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Tekstil fabrikasyken üniversite bünyesindeki bir kampüs binası olarak işlevini sürdürdüğü için heterotopik karakterdedir.						
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Anaokulu ve üniversite işlevlerinin aynı kampüste yer alması kapsamında heterotopik karakterdedir.						
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Dördüncü ilkenin ilk tipine karşılık gelmektedir.						
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Restorasyon sonucu kullanımda olan endüstri mimarisiyle zamanı biriktiren heterokronilere örnektir.						
	2.GEÇİCİ MEKANLAR								
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM	X	Beşinci ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir.						
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI								
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI	X	Kamusal bir alana dönüşemediği için erişimi kısıtlı heterotopiyalar sınıfına girmektedir.						
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR	X	Altıncı ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir.						
	1.YANILSAMA MEKANLARI								
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR	X	Bergama'da yarattığı değişim sebebiyle heterotopik karakterdedir.						
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI	X	Yapı Lefebvre'nin heterotopisini karşılar niteliktedir.						
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ	X	Yapı günümüzde 'Fabrika- Mekânın Hafızası, Hafızanın Mekânı' projesiyle kente kazandırılma projeleriyle Lefebvre'nin heterotopisine örnektir.						

Şekil 4.38. Sümerbank Bergama Tekstil Fabrikası'nın heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4.8. Bursa Merinos Kültür Merkezi

Türkiye'nin ilk sanayi girişimleri arasında yer alan Bursa Merinos Yünlü Sanayi Fabrikasının temeli, 1935'te, dönemin başbakanı İsmet İnönü ve dönemin iktisat vekili

Mahmut Celal Bayar tarafından atılmıştır. Fabrikanın yapımını ünlü iş insanı ve girişimci Nuri Demirağ üstlenmiştir. Yapımı 26 ayda tamamlanmış ve 2 Şubat 1938’de hizmete açılmıştır. Tesisin projeleri ve üretimi Alman Hochtief Firması tarafından gerçekleştirilmiştir ve mimari projesi Mimar Prof. Dr. Clemens Holzmeister’e aittir. (Bircan, Dalkılıç, 2018) (Şekil 4.39).

Şekil 4.39. Merinos Fabrikası görünüm (Bircan, Dalkılıç, 2018)

Yerleşkede su soğutma kulesi, havuz, santral, ambarlar, atölyeler, yönetim binaları, iplikhane, dokuma salonu, memur yemekhanesi, lokal, tenis kortu ve mini golf sahası, misafirhane, işçi yemekhanesi, kreş, yeni hazır giyim fabrikası, lojmanlar ile ana giriş kapısı bulunmaktadır. Ayrıca konut alanının yakınında Sümerbank’a ait bir ilkokul bulunmaktadır (Eldeş,2019).

1991’de özelleştirme kapsamına alınan fabrika, 2004’te özelleştirilmiş ve üretime son vermiştir. Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı’na bedelsiz devredilmesine karar verilen Merinos Dokuma Fabrikası’nda arazi ve taşınmazlar 2006 tarihinde çıkan yangınla büyük oranda yok olmuştur. Bursa Büyükşehir Belediyesinin başlattığı kentsel dönüşüm kapsamına alınan fabrika yerleşkesi Merinos Fabrikası Atatürk Kültür Merkezi’ne dönüştürülmüştür. İplikhane binasının yanına yeni bir kongre merkezi inşa edilmiş ve rekreasyon amaçlı peyzaj park olarak düzenlenmiştir. Park alanı oldukça geniştir ve kafeler, restoran ve sosyal tesis barındırmaktadır. İplikhane ve elektrik santrali müze olarak işlevlendirilmiştir (Dönmez, 2019) (Şekil 4.40).

Merinos Kültür Merkezi Foucault'nun heterotopya ilkeleri çerçevesinde değerlendirildiğinde birinci ilkeyle örtüşmediği görülmektedir. Güncel kullanımında ve dönüşüm sürecinde herhangi bir kriz durumu belirginleşmemiştir. Sapma heterotopyası da olmayan yapı birinci ilke kapsamında heterotopik karakterde değildir.

Şekil 4.40. Merinos Dokuma Fabrikası günümüz (Merinos Atatürk Kongre Kültür Merkezi resmi internet sitesi, 2023)

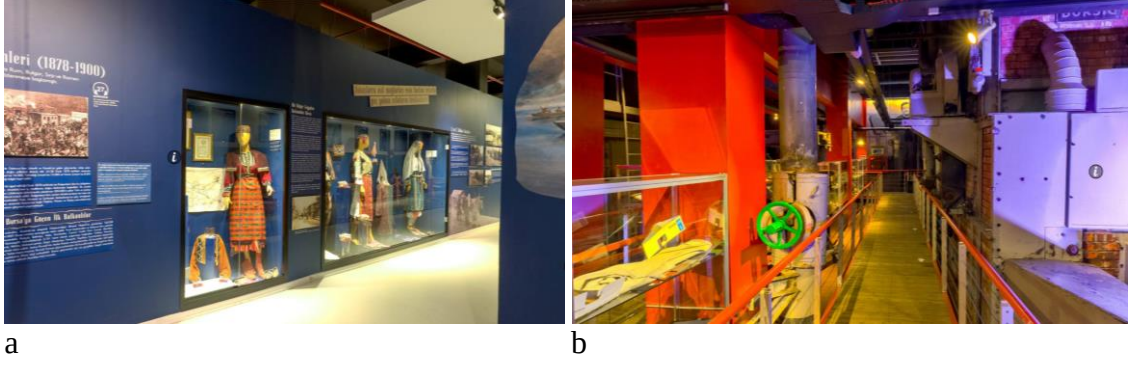
Foucault'nun ikinci ilkesi çerçevesinde ele alındığında, tam olarak korunamasa da yeni işleviyle kamusal kullanıma açılmış bir endüstri mirası olarak bu ilkeyle birebir örtüşmekte ve heterotopya bağlamında değerlendirilebilmektedir. Günümüzde kültür sanat merkezi olarak karma işlevli kamusal bir mekâna dönüşmüştür. Bünyesindeki elektrik santrali enerji müzesine, su kulesi kafeteryaya, ambar kısımları sergi alanı ve ayevine, iplikhane G Tarihi Müzesi ve Tekstil Müzesi'ne, memur yemekhanesi afet yönetim ve açık gösteri alanına, puantrlk ayevine, mdr binası restorana dönüştürülmüştür. Atatürk Kongre Merkezi yeni inşaa edilmiş ve 2010'da hizmete açılmıştır (Şekil 4.41).

Şekil 4.41. Merinos Kültür Merkezi günümüz genel yerleşim planı (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Foucault'nun üçüncü ilkesi olan mekanların heterojenliği ve birarada olması mümkün olmayan mekanların üst üste binme ilkesi Merinos Kültür Merkezi'nde karşılığını bulduğu düşünülmektedir. Bulunduğu parselde iki tane müze, kongre kültür merkezi, kafe, restoran, sergi alanı, kent parkı gibi birbirinden çok farklı ihtiyaçları barındırması heterotopya olarak değerlendirilmesine olanak vermektedir.

Merinos Kültür Merkezi Foucault'nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde yeniden işlevlendirildikten sonra müzeye dönüşen mekanlarıyla zamanı biriktirmesi ve öteki zaman kavramını yaşatması sebebiyle dördüncü ilkenin ilk tipi olan 'zamanı biriktiren mekanlar' statüsünde değerlendirilebilmektedir (Şekil 4.42 a,b). Aynı zamanda alanda sergi mekanları yer aldığı için geçici sergilere ve fuarlara ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle dördüncü ilkenin ikinci tipi olan zamansal olarak kısa süren ve geçici heterokronilere örnek gösterilebilmektedir. Dolayısıyla Merinos Kültür Merkezi Foucault'nun dördüncü ilkesiyle birebir örtüşmektedir yorumu yapılabilir.

Şekil 4.42. a. Göç Tarihi Müzesi. b. Enerji Müzesi (Bursa Büyükşehir Belediyesi resmi internet sitesi)

Foucault'un beşinci ilkesi olan heterotopyaların erişimi kapsamında Merinos Kültür Merkezi iki tip heterotopya kapsamına da girmemektedir. Kamusal kullanıma açık olan mekânda giriş çıkış serbesttir (Şekil 4.43). Alanın büyük bir kısmı kent parkına dönüştüğü için içeriye girmek için herhangi bir kontrol gerekmemektedir. Bu nedenle Foucault'nun 'erişimi kısıtlı girmek için belirli ritüellerin yapıldığı mekanlar' olarak tanımladığı beşinci ilkenin ilk tipi kapsamına girmemektedir. Beşinci ilkenin ikinci tipi olan giriş zorunlu sapma heterotopyaları tanımı da Merinos Kültür Merkezi'nin günümüz kullanımında örnek teşkil etmemektedir. Bu nedenle söz konusu yapı beşinci ilke kapsamında heterotopik karakterde değildir.

Şekil 4.43. Merinos Parkı (Yazar arşivi, 2023)

Merinos Kültür Merkezi'nin Foucault'nun altıncı ilkede bahsettiği ikinci tip heterotopya örneğine girmektedir. Heterotopyaların var olduğu çevredeki diğer tüm mekanlarla olan ilişkisinden bahseden bu ilke heterotopyaların çevresiyle kurduğu ilişki sonucu var olan

düzeni değiştirme gücü Merinos Tekstil Fabrikası kurulduğunda Bursa’da yarattığı değişim üzerinden okunabilmektedir. Fabrika kurulduğu dönemde merinos koyunu üretmesiyle kendi hammaddesini kendi üreten bir prensip benimsemiş ve bölgede hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. 1938 yılında fabrikanın işletmeye açılmasıyla beraber, kırsaldan kente göç artmış ve fabrika çevresinde yeni konut alanları oluşmuştur. Yapı çevre yerleşimlerinde üretim tesislerinin artmasıyla Bursa için hem ekonomik katkı sağlamış hem de bünyesindeki sosyal faaliyetlerle önemli bir etki yaratmıştır. Bunlara örnek olarak verilebilecek olan Merinos Spor Kulübü 1938’de kurulmuş fabrikanın bünyesinde; atıcılık, atletizm, bisiklet, basketbol, boks, futbol, güreş, hentbol, kayak, okçuluk, voleybol ve yüzme branşlarında faaliyet göstermiştir (Bircan, Dalkılıç, 2018). Cumhuriyet döneminde ülkede tarım kaynaklı üretim anlayışından sanayiye dayalı üretime geçişin rol modeli olan bir fabrika niteliğindedir. Yeniden işlevlendirme sonrası da kamusal işleviyle de özellikle çevre halkının rekreatif amaçlı kullandığı bir nefes alma noktasına dönüşen fabrika günümüzde de modern kentlinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde işlevlenmiştir. Bu nedenle altıncı ilke kapsamında heterotopik karakterdedir yorumu yapılabilmektedir.

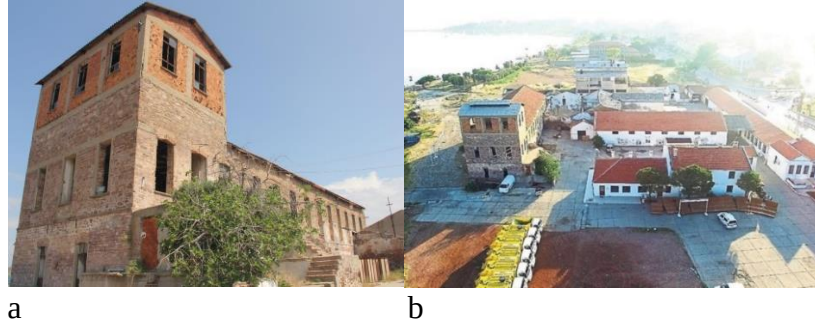
Merinos Kültür Merkezi Lefebvre’nin heterotopi kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde gerek yapının dönüşüm sürecinde gerekse günümüz kullanımında Lefebvre’ nin bahsettiğı düzene karşı gelen, anlık ideolojik oluşumlara ve bunların somut karşılıklarına rastlanılamamıştır ve heterotopi mekânı özellikleri gösterdiği söylenememektedir. Politik süreçler çerçevesinde, özelleştirme kapsamında dönüşüm sürecine giren yapı yeniden işlevlendirme sonrasında da toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiştir. Tam tersi yönde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kongre merkezi istemiyle Atatürk Kongre ve Kültür Merkezi inşa edilmiştir. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ancak yeniden işlevlendirme sonrası kamusal bir mekâna dönüşse de yapıların üretim biçimi Lefebvre’nin heterotopi tanımını tam tersi yönde erkin müdahalesiyle inşa edilmiştir. Lefebvre’nin heterotopi kavramının en önemli özelliğı mekânın toplumdaki yeridir ve kolektif bir duruş sergileyerek düzen karşıtı homojen olmayan mekânsal üretimler yapmaktır. Bu nedenle Merinos Kültür Merkezi’nin Lefebvre’nin heterotopik mekân tanımıyla örtüşmediğı düşünülmektedir.

			BURSA MERİNOŞ KÜLTÜR MERKEZİ						
			KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
		KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU	Osmangazi, Bursa	1938-2004	Clemens Holzmeister	Dokuma-kumaş fabrikası	Kültür merkezi- Kent parkı	Cafer Bozkurt	Devlet
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA								
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI								
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI								
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Dokuma fabrikasından kültür merkezi ve kent parkına dönüşmesi sebebiyle heterotopik karakterdedir.						
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Birden fazla fonksiyondaki mekanı barındırdığı için heterotopik karakterdedir.						
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Dördüncü ilkenin ilk tipine karşılık gelmektedir						
	1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	X	Bünyesindeki müzeler ile zamanı biriktiren heterokroniler yaratmaktadır.						
	2.GEÇİCİ MEKANLAR	X	Sergi ve fuarlara ev sahipliği yapması sebebiyle geçici heterokronilere örnektir.						
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM								
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI								
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI								
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR	X	Altıncı ilkenin ikinci tipine karşılık gelmektedir						
	1.YANILSAMA MEKANLARI								
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR	X	Bursa'da yarattığı değişim sebebiyle heterotopik karakterdedir.						
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI								
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ								

Şekil 4.44. Bursa Merinos Kültür Merkezi heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4.9. Kırlangıç Yaşam Merkezi/Kırlangıç Zeytinyağı ve Sabun Fabrikası

1953'te Manisa ilinin Akhisar ilçesinde kurulan Kırlangıç Zeytinyağı ve Sabun Fabrikası daha sonra Ayvalık'a taşınmıştır (Uçar,2014). Kıyı şeridinde yer alan fabrikanın yerleştiği alanda 1942 yılında zeytinyağı, pirina ve sabun fabrikası olarak sarımsak taşından inşa edilen başka bir fabrika bulunmaktadır. Alan Kırlangıç Zeytinyağı Fabrikası olarak kullanılmaya başlandıktan sonra da ek binalar inşa edilerek genişletilmiştir (Efe, 2013). Fabrika 2001 yılında kapanmış ve Ayvalık Belediyesi tarafından satın alınmıştır. Kentsel dönüşüm kapsamında, 2015 yılında Epa Mimarlık tarafından çok amaçlı yaşam merkezi projesi hazırlanmıştır (Kabukçu, 2018) (Şekil 4.45 a,b).

Şekil 4.45. a. Kırlandıç Zeytinyağı Fabrikası restorasyon öncesi hali (Kabukçu,2018). b. Kırlandıç Zeytinyağı Fabrikası restorasyon öncesi genel görünüm (<https://yapidergisi.com/>)

2018’de restorasyon projesi uygulanmış ve kaynaklarda ana bina olarak tariflenen iki katlı yığma yapı haricindeki yapıların büyük çoğunluğu yıkılıp yeniden inşa edilmiştir (Şekil 4.46).

Şekil 4.46. Kırlandıç Zeytinyağı Fabrikası 2016, 2018 ve 2022 yılları değişimi (Google Earth)

Fabrika fonksiyonuna dair herhangi bir donanımı kalmamıştır. Kırlandıç Yaşam Merkezi ismiyle 2021 yılında alışveriş merkezi olarak kapılarını yeniden açan fabrika binaları günümüzde aynı işlevle devam etmekte olup, ana binanın üst katında sergi alanı fonksiyonu da barındırmaktadır (Şekil 4.47).

Şekil 4.47. Kırılgaç Yaşam Merkezi (Yazar arşivi, 2023)

Kırılgaç Yaşam Merkezi heterotopya kavramı çerçevesinde ele alındığında Foucault'nun birinci ilkesiyle örtüşmediği görülmektedir. Birinci ilkenin iki tipiyle de örtüşmediği görülen alanda Kırılgaç Zeytinyağı Fabrikası olduğu dönemde de herhangi bir kriz süreci belirginleşmemiştir. Ayrıca sapma heterotopyalarına da örnek gösterilememektedir.

Kırılgaç Zeytinyağı Fabrikası Foucault'nun ikinci ilkesi çerçevesinde ele alındığında yeni bir işlev kazanmış bir endüstri mirası olarak bu ilkeyle birebir örtüşmekte ve heterotopya bağlamında değerlendirilebilmektedir. Ayvalık için önemli bir tarihe ve belleğe sahip olan fabrika yapıları bugün alışveriş merkezi olarak hizmet veren kamusal bir mekâna dönüşmüştür. Endüstri tesisiyken ticari fonksiyonlu bir alana dönüşerek heterotopyaların bambaşka işlevlerde işletilebileceği ilkesinin önemli bir örneği olan Kırılgaç Zeytinyağı Fabrikası ikinci ilke kapsamında heterotopik karakterdedir yorumu yapılabilmektedir.

Foucault'nun üçüncü ilkesi olan mekanların heterojenliği ve birarada olması mümkün olmayan mekanların üst üste binme ilkesi Kırılgaç Zeytinyağı Fabrikası'nda karşılığını bulduğu düşünülmektedir. Alanda sergi mekânı, restoran, kafe ve ticari hacimler gibi birden fazla fonksiyonu barındırması heterotopya olarak değerlendirilmesine olanak vermektedir (Şekil 4.48 a,b,c).

Şekil 4.48. a. Giyim mağazası. b. Restoran. c. Kafe alanları ve sergi mekânı (İki katlı yapının üst katı) (Yazar arşivi, 2023)

Yapı Foucault’nun dördüncü ilkesi kapsamında değerlendirildiğinde, yapılan restorasyon işleminin yapının endüstri mirasını koruma hassasiyeti göstermediği görülmektedir. Fabrikanın aslına dair kalan dokusu tek bir binanın cephesi özelinde kaldığı söylenebilmektedir. İki katlı yığma yapı olan ana binanın cephesi dışında aslına uygun korunan yapı bulunmamaktadır. Yapının fabrika olarak işletildiği döneme ait herhangi bir donanım bulunmamakta, yalnızca bahsi geçen ana binanın cephesi ve fabrika döneminden kalan bir baca buranın bir zamanlar endüstri yapısı olduğuna dair ipucu verebilmektedir (Şekil 4.49).

Şekil 4.49. Kırangıç Zeytinyağı Fabrikası’nın ana bina ve bacası

Alan ziyaretinde de görüldüğü üzere inşa edilen yapıların cephe karakterleri değişmiş, aslına uygun olmayan malzeme müdahalelerinde bulunulmuştur (Şekil 4.50). Bu nedenle dördüncü ilkenin bahsettiği ilk tip olan zamanı biriktiren mekanlar Kırangıç Yaşam Merkezi’nde kısıtlı olarak okunabilmektedir. Ancak bünyesindeki sergi mekânı ile geçici heterokronilere örnek oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Kırangıç Yaşam Merkezi yapısı dördüncü ilke kapsamında heterokronilere örnek gösterilebilmektedir.

Şekil 4.50. Kırangıç Yaşam Merkezi'nde yeni inşa edilen yapıların cephe görünümüleri

Foucault'un beşinci ilkesi olan heterotopyaların erişimi kapsamında Kırangıç Yaşam Merkezi iki tip heterotopya kapsamına da girmemektedir. Alan alışveriş merkezine dönüştüğü için kamusal kullanıma açıktır ve giriş çıkış serbesttir. Bu nedenle Foucault'nun 'erişimi kısıtlı girmek için belirli ritüellerin yapıldığı mekanlar' olarak tanımladığı beşinci ilkenin ilk tipi kapsamına girmemektedir. Beşinci ilkenin ikinci tipi olan giriş zorunlu sapma heterotopyaları tanımı da Kırangıç Yaşam Merkezi'nin günümüz kullanımında örnek teşkil etmemektedir. Bu nedenle söz konusu yapı beşinci ilke kapsamında heterotopik karakterde değildir.

Kırangıç Yaşam Merkezi Foucault'nun altıncı ilkesi çerçevesinde değerlendirildiğinde iki tip heterotopya örneğine de girmediği düşünülmektedir. Birinci tip kapsamında yapı yeniden işlevlendirildikten sonra söz konusu olan alışveriş merkezi işleviyle bir yanılısma mekânına dönüşmemiş ve kişide öteki mekân yanılıgısı yaratmamıştır. İkinci tip olan dağınık ve düzensiz yerleşimler içinden, düzen ve titizlikle ayrılmış planlı heterotopyalara da örnek teşkil etmemektedir.

Yapı Lefebvre'nin heterotopi kavramı çerçevesinde ele alındığında Kırangıç Yaşam Merkezi'nin dönüşüm sürecinde Lefebvre' nin bahsettiği düzene aykırı, toplumun normatif değerlerini sorgulayıcı, politik bir süreç belirginleşmemiştir. Özel bir kurum haline gelen yapı dönüşüm sürecinde ve sonrasında toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiş ayrıca orijinal donanımı yok edilmiş, korunmamıştır. Düzene karşı gelen, anlık ideolojik oluşumlara ve bunların somut karşılıklarına

rastlanılamamıştır. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ve dönüşüm sonrası kamuya açık bir mekâna dönüşmesi olumlu görülse de kamusallaşamamıştır. Ticari faaliyetlerin ön planda olduğu, belirli bir kesime hitap eden ve kâr amacı güden kurumda Lefebvre'nin heterotopi kavramının en önemli özelliği olan mekânın toplumdaki yeri ve kolektif bir duruş gözlemlenmemiştir. Bu nedenle Lefebvre'nin heterotopik mekân tanımıyla örtüşmediği düşünülmektedir.

			AYVALIK KIRLANGIÇ YAŞAM MERKEZİ						
			KONUM	FAALİYET YILLARI	MİMARİ	ESKİ İŞLEV	YENİ İŞLEV	DÖNÜŞÜM MİMARİ	İŞLETME
		KAVRAMLA ÖRTÜŞME DURUMU	Ayvalık, Balıkesir	1953-2001		Zeytinyağı fabrikası	Alışveriş merkezi	Epa Mimarlık	Belediye
FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ	BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA								
	1.KRİZ HETEROTOPYALARI								
	2.SAPMA HETEROTOPYALARI								
	İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DÖNÜŞÜMÜ	X	Zeytinyağı fabrikasından alışveriş merkezine dönüşmesi sebebiyle heterotopik karakterdedir.						
	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	X	Birden fazla fonksiyondaki mekanı barındırdığı için heterotopik karakterdedir.						
	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ	X	Dördüncü ilkenin iki tipine de karşılık gelmektedir.						
	1.ZAMANI BIRIKTİREN MEKANLAR	X	Ana binanın cephesi ve korunan baca yapısı ile zamanı biriktiren heterokroni yaratmaktadır.						
	2.GEÇİCİ MEKANLAR	X	Sergi mekanı ile geçici heterokronilere örnektir.						
	BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM								
	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI								
	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI								
	ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR								
	1.YANILSAMA MEKANLARI								
	2.DÜZENDEN AYRIŞMIŞ MEKANLAR								
LEFEBVRE	HETEROTOPİ KAVRAMI								
	ERK KARŞITI YAPILANMA VE KAMUSAL KULLANIM KARAKTERİ								

Şekil 4.51. Ayvalık Kırlangıç Yaşam Merkezi heterotopya kontrol tablosu (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

4.10. Bölüm Sonucu

Örnekleme yapıların analizinden sonra elde edilen bulgular değerlendirildiğinde seçilen örnekleme yapıların heterotopya mekanına dönüşmüş olduğu söylenebilmektedir. Dördüncü bölümde yeniden işlevlendirilen endüstri yapılarının heterotopya mekânı karakterinde olduklarının tespiti için 9 yapı üzerinden analiz ve değerlendirme yapılmıştır. Foucault'nun heterotopya ilkeleri ve Lefebvre'nin heterotopi kavramı örnek

yapılar üzerinde irdelenerek, gözlem, yerinde fotoğraflama, kaynak ve belge tarama ve hermenötik yorumlama tekniği ile üçüncü bölümde önerilen modelin testi sunulmuştur. Foucault'nun ortaya koyduğu ve Lefebvre'nin de yeni bir bakış kazandırdığı heterotopya kavramının düşünsel boyutunun somut mekânsal örneklerle desteklenerek ortaya koyulan tezin öneri model üzerinden başka yapılar için uygulanabilirliği sağlanmıştır. Yapıların heterotopik özellikleri model önerisinin kaynağı olan Beykoz Kundura ile karşılaştırılmıştır.

		FOUCAULT'UN HETEROTOPYA İLKELERİ										LEFEBVRE
		BİRİNCİ İLKE: KÜLTÜR VE HETEROTOPYA		İKİNCİ İLKE: İŞLEVIN DONUŞUMU	ÜÇÜNCÜ İLKE: MEKANLARIN HETEROJENLİĞİ	DÖRDÜNCÜ İLKE: HETEROKRONİ		BEŞİNCİ İLKE: ERİŞİM		ALTINCI İLKE: YANILSAMALAR		HETEROTOPI KAVRAMI
		1.KRİZ HETEROTOPYALARI	2.SAPMA HETEROTOPYALARI			1.ZAMANI BİRİKTİREN MEKANLAR	2.GEÇİCİ MEKANLAR	1.GİRİŞ ZORUNLU SAPMA HETEROTOPYALARI	2.ERİŞİMİ KISITLI RİTÜEL MEKANLARI	1.YANILSAMAMEKANLARI	2.DÜZENDEN AYRILMIŞ MEKANLAR	
ÖRNEKLEM YAPILAR	BEYKOZ KUNDURA			X	X	X			X	X		
	MÜZE GAZHANE	X		X	X	X	X				X	X
	SANTRAL İSTANBUL			X	X	X	X		X		X	
	FİŞEKHANE			X	X	X	X				X	
	KİBRİTHANE			X		X			X	X		
	BOMONTİ			X	X	X	X				X	
	ÜSKÜDAR ELEKTRİK FABRİKASI			X	X	X	X					
	BERGAMA TEKSTİL FABRİKASI			X	X	X			X		X	X
	BURSA MERİNOŞ KÜLTÜR MERKEZİ			X	X	X	X				X	
AYVALIK KIRLANGIÇ YAŞAM MERKEZİ			X	X	X	X						

Şekil 4.52. Örneklem yapıların heterotopya kontrol tablosu

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, 'heterotopya' kavramı üzerine yapılan kavramsal tanımlar ve ilkeler çerçevesinde, bu ilkelerin günümüz mekânsal gerçekliklerine odaklanarak hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında Foucault ve Lefebvre'nin tanımları doğrultusunda heterotopya mekanlarına dahil olabileceği öngörülen ve yeni bir örneklem olarak görülen yeniden işlevlendirilmiş endüstri mirası yapıları konu seçilmiştir. Bu yapıların heterotopik karakterleri kavramın ilkeleri ve tanımları doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmış ve kavrama başka bir bakış açısı kazandırılmak istenmiştir. Bu değerlendirme yapılırken Foucault'nun "Öteki Mekânlara Dair" isimli eseri ve Lefebvre'nin 'heterotopi' kavramı temel alınmıştır. Heterojen mekânın tanımını yapan ve bu kavramı geliştiren Foucault ve Lefebvre'nin yaklaşımları farklı noktalara değinmesi açısından değerli bulunmuştur.

Kavramın ortaya çıktığı yüzyıldaki düşünceler, ideolojiler, politikalar, toplumsal gerçekler ve mekân tanımları modern dünyada evrilmiş ve yeni tanımlamalara ihtiyaç duyulmuştur. Foucault'nun kriz heterotopyalarında örnek verdiği modernleşmeyle birlikte krizin yerini sapma heterotopyalarının alması durumu kavramın güncellenebilirliğine referans verir niteliktedir. Foucault'nun kavramın tanımında ortaya koyduğu bu değişebilirlik ve moderne ayak uydurabilme niteliği çalışmanın çıkış noktasının temelini oluşturmuştur.

Günümüzde mekân kavramına bakış biçimleri ve üretim biçimleri büyük değişimlere uğramıştır. Bu değişimin getirdiği yeni kullanım durumları ile ilgili kavramların tanımlarında değişimlere gitmek, bunları genişletmek ve örneklerini de çoğaltmak mümkün ve uygulanabilir görünmektedir. Foucault'nun ve Lefebvre'nin heterojen mekanlar üzerine yaptıkları tanımlar ve verdikleri örnekler de günümüzde güncellenme ihtiyacı doğan 20.yüzyıldan kalma tanımlardır. Dolayısıyla heterotopya kavramı da günümüz şartlarında yeniden yorumlanabilmekte ve yeniden örneklerle tanımlı sağlamaştırılabilmektedir.

Heterotopyalar, Foucault'da ütopya ve Lefebvre'de izotopiden ayrılan, gerçek olan ve kullanıcıda "öteki yer" hissini yaratan mekanlardır. Çalışmada bu ötekilik yaratan mekanların güncel bir perspektifle değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapıların fabrika olarak

işletildiği dönemdeki tarihi arka planı, mevcut işlevleri, kullanım karakterleri, tarihsel süreçte yaşanan değişimleriyle birlikte heterotopya mekanlarının özellikleriyle büyük oranda örtüştükleri tespit edilmiştir (bkz. Şekil 4.52). Yapıların kuruluş aşamasından günümüze kadar geçen süreçte hem kendi arşivleri hem de toplumsal hafıza anlamında biriktirdiği arka planları, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmış ve heterotopik karakter gösterdiği durumlar kontrol tablolarıyla sınıflandırma yoluna gidilmiştir.

Buradan hareketle çalışmanın ana omurgasını ve model önerisinin temelini oluşturan örneklem yapı olarak eski adıyla Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, yeni adıyla Beykoz Kundura seçilmiştir. Çalışmanın anahtar kavramı alan heterotopya terimi birçok alanda ele alınıp araştırılan bir kavramdır. Bu alanlardan biri olan sinema da heterotopya kavramının sıkça incelendiği, üzerine çalışmalar yapılan bir alandır. Foucault'nun kavramın literatürüne soktuğu sinema, Beykoz Kundura'nın mevcut çekim platosu fonksiyonu ile ilişkilidir ve yapı bu kavram için model önerisi oluşturma yolculuğunda değerli bulunmuştur. Aynı zamanda Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın hem tarihi dokusunu koruması hem de yeni işleviyle eski işlevi arasındaki farklılık, bu yapının heterotopik bir örneklem olarak seçilmesine sebep olmuştur. İstanbul'un Beykoz ilçesinde bulunan yapı incelemeye değer bir dönüşüm geçiren önemli bir endüstri mirasıdır. Çalışmada yöntemin belirlenmesine katkı sağlayan yönü ve heterotopya kavramı üzerinden incelenmek istenmesinin sebebi ise; daha önceki işlevinden tamamen farklı ve modern dünya gereksinimlerine ayak uyduran bir dönüşüm geçirmiş olmasıdır. Yan yana gelebilecek birçok farklı mekânı bir arada barındırması ve bir film platosu olarak kullanılmasıyla, tam anlamıyla 'yanılsama mekanları' üretmektedir. Kampüsleşen fabrika yerleşkesindeki binaların çoğu günümüze taşınmış olsa da fonksiyonel olarak çok önemli bir dönüşüm geçirmiş hem bir kültür sanat merkezi hem sinema- reklam- dizi- klip sektöründe önemli bir yer tutan çekim platosu haline gelmiştir. Bu nedenle, heterotopya mekânı anlamında doğru bir örnek olacağı düşünülmüş, kavramla büyük oranda örtüştüğü görülmüş ve devamındaki değerlendirmeye alınacak yapılar için oluşturulacak modelin temelini oluşturmıştır.

Michel Foucault'nun heterotopya kavramının ilkeleri, mekanların farklı heterotopik özelliklerini tanımlamaktadır. Seçilen yapı, bu ilkelerin beşiyle uygunluk göstermiştir.

Beykoz Kundura'nın günümüz kullanımı ve yeniden işlevlendirme serüveninde herhangi bir kriz ya da sapma heterotopyası örneğine rastlanılamamıştır. Bu nedenle birinci ilkeyle örtüştüğü söylenememektedir. Yapı yeniden işlevlendirmeyele bugüne kazandırılarak bambaşka bir fonksiyonda varlığını sürdürmektedir. İkinci ilkenin konusu olan, heterotopyaların mevcut işlevinden bambaşka işlevlere dönüşebileceği konusu yapının bu ilkeyle birebir örtüştüğünü göstermiştir. Üçüncü ve dördüncü ilkedeki heterojenlik durumlarına birebir örnek olabilecek bir yapı olan Beykoz Kundura, yaşayan bir müze niteliğinde eski ve yeni bünyesinde barındırmaktadır. Birçok farklı fonksiyonun bir arada olmasıyla mekanlar arasında heterojenlik yarattığı görülmüştür. Mekân heterojenliği ile üçüncü ilkedeki heterotopya olma durumu bu alanda birebir gözlenmiştir. Foucault'nun heterotopyaların zamanı biriktirmesiyle ilgili verdiği müze örneğinde olduğu gibi Beykoz Kundura da fabrika olduğu dönemden günümüze zamanı biriktirmiş, farklı dönemde inşa edilen yapıları ve uzun yıllar işlemiş olmasıyla zamanı üst üste bindirmiş böylece heterokroni yaratmıştır. Beşinci ilke kapsamında; Beykoz Kundura yerleşkesinin her noktasına erişimin olmaması beşinci ilkede bahsedilen, mekâna girip tümüne erişememek durumuyla birebir örtüştüğü görülmüştür. Beykoz Kundura'nın film platosuna dönüşmesi kullanıcıyı birçok yerden yanılsama yaşatmaktadır. Çekim platosu işleviyle dizi, film, reklam için oluşturulan dekorlar ve sahte mekanlar bunun yerinde bir örneği olmuştur. Bu nedenle altıncı maddenin bahsettiği yanılsama mekanları ve illüzyon Beykoz Kundura'da birebir yaşanan heterotopik bir durum olduğu görülmektedir.

Yapı Lefebvre'nin heterotopi kavramı üzerinden değerlendirildiğinde, Lefebvre' nin bahsettiği düzene aykırı, sorgulayıcı, erk karşıtı bir süreç belirginleşmemiştir. Yeniden işlevlendirildikten sonra kamusallaşmayan kurum dönüşüm sürecinde ve sonrasında da toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve eleştirel bir rol üstlenmemiş ve kendi mekânsal dönüşüm sürecini kendisi üstlenen bir tavır sergilemiştir. Lefebvre' nin tarif ettiği toplumsal bir karşılığı olan heterotopi mekânı olduğu söylenememektedir. Yapının tarihsel ve toplumsal ölçekte bellek değeri önem arz etmektedir ancak dönüşüm sonrası özel bir mülk olması işlevinin erişilebilirliğine engel olmaktadır. Toplum belleğinde önemli yer tutan heterotopi kavramının en önemli özelliği mekânın toplumdaki yeridir ve kolektif bir duruş sergilemektir. Bu nedenle Beykoz Kundura Lefebvre'nin heterotopik mekân tanımıyla örtüşmediği görülmüştür.

Bu doğrultuda, Beykoz Kundura yapısının yapılan araştırmalar ve incelenen kaynaklar doğrultusunda büyük oranda heterotopya mekânı olduğu sonucuna varılmış ve değerlendirmenin sistematikleşmesi adına, Foucault ve Lefebvre'nin kavramlarının kontrolleri ve yapının söz konusu uygunlukları tablolaştırılmıştır. Foucault'nun ilkeleri ve Lefebvre'nin tanımı ile toplam 7 maddede yapılan kontrolde Beykoz Kundura 5 maddeyi karşılar nitelikte olduğu görölmüştür.

Çalışmanın devamında incelenen 9 örneklem yapının benzer yöntemlerle analizi yapılmış böylece Beykoz Kundura üzerinde oluşturulan model önerisi bu yapılarla uygulanabilirliği araştırılmıştır. İncelemeye alınan yapıların ortak noktaları günümüzde yeniden işlevlendirilmiş olup aktif kullanılıyor olmaları ve endüstri yapısından dönüşmüş olmalarıdır.

Elde edilen bulgularla birlikte:

1. Birinci yapı: Müze Gazhane heterotopik özellikleri bakımından 6 ilkeyi karşılamaktadır.
2. İkinci yapı: Santral İstanbul heterotopik özellikleri bakımından 5 ilkeyi karşılamaktadır.
3. Üçüncü yapı: Fişekhane heterotopik özellikleri bakımından 4 ilkeyi karşılamaktadır.
4. Dördüncü yapı: Kibrithane heterotopik özellikleri bakımından 4 ilkeyi karşılamaktadır.
5. Beşinci yapı: Bomontiada heterotopik özellikleri bakımından 4 ilkeyi karşılamaktadır.
6. Altıncı yapı: Üsküdar Elektrik Fabrikası heterotopik özellikleri bakımından 3 ilkeyi karşılamaktadır.
7. Yedinci yapı: Bergama Tekstil Fabrikası heterotopik özellikleri bakımından 6 ilkeyi karşılamaktadır.
8. Sekizinci yapı: Bursa Merinos Kültür Merkezi heterotopik özellikleri bakımından 4 ilkeyi karşılamaktadır.

9. Dokuzuncu yapı: Ayvalık Kırlangıç Yaşam Merkezi heterotopik özellikleri bakımından 3 ilkeyi karşılamaktadır.

Bu durumda yapıların heterotopik karşılıkları incelendiğinde, hipotez olan yeniden işlevlendirilen endüstri mirası yapıların heterotopya mekanlarına dönüştüğü sonucuna varılmaktadır. Yapıların genel değerlendirilmesi yapıldığında kâr amacı güdülen ve kamusallaşamayan yapılarda heterotopik ilkelere karşılık gelme sayısının azaldığı görülmüştür. Üsküdar Elektrik Fabrikası, Bomontiada ve Ayvalık Kırlangıç Yaşam Merkezi bu yapılara örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte heterotopya karakteri en fazla örtüşen yapı Bergama Tekstil Fabrikası olduğu görülmüştür. Yapının tarihi geçmişindeki kolektif belleğin korunma çabası ve şu an hala sürmekte olan kültürel bir alana dönüştürülmesi yolundaki iş birlikleri Lefebvre'nin heterotopi kavramına karşılık gelmektedir. Mevcuttaki kullanımı sebebiyle de Foucault'nun birçok ilkesini karşılayan yapı bir heterotopya mekanıdır yorumu yapılabilmektedir.

Bu çalışma heterotopya kavramı üzerine yapılacak olan yeni çalışmalara yöntem önerisi statüsünde olabileceği düşünülmektedir. Çalışmanın ortaya koyduğu yapıların heterotopya olma karakterlerinin ölçütleri, başka işlevli yapılarda aynı yöntemle kontrolü sağlanabileceği öngörülmektedir. Böylece yapı fonksiyonu örneklerinin çoğaltılabileceği ve kavramın altyapısını güçlendirebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte çalışmada ortaya koyulan ölçütler gelecekte yapılacak olan başka değerlendirmelerde geliştirilip artırılabilir. Oluşturulan kontrol tabloları yapı tipolojilerine göre çeşitlendirilip özelleştirilebileceği düşünülmektedir. Böylece bu çalışma gelecekteki heterotopya mekanlarının tespitinde altlık olarak kullanılabilir.

Heterotopya kavramı felsefe alanında mekân tartışmalarına girdiği için literatürde genellikle yazınsal ve kuramsal çalışmaların konusu olmaktadır. Özellikle mekân üzerine söylem üreten çalışmaların içinde yer bulan kavram, ortaya çıktığı dönemde de düşünürler ve eleştirmenler tarafından daha çok felsefe temelli işlenmiştir. Güncel olarak yapılan bilimsel çalışmalarda ve literatür incelemelerinde görüldüğü üzere, heterotopya kavramının söylem alanını genişletme ve kavramın tanımlarını netleştirme girişimleri görülmektedir. Bu çalışmada da benzer kaygıları güderek kavramın yeni bir mekânsal

zeminde tartişılması ve somutlaştırılması amaç edinilmiştir. Ancak kavramın üçüncü boyutta mekân tipi üretmede nasıl yer alacağı henüz çok çalışılmayan bir alandır. Kuramsal temelli çalışmaların tasarım aşamalarına, mimari üretimlere nasıl ve ne zaman girebileceği bu çalışmanın ileride yapılacak araştırmalara ışık tutacağı bir soru olabilmektedir. Heterotopya kavramının biçimsel karşılığının yeniden üretilip üretilmeyeceği ve tasarım stüdyolarına konu olup olamayacağı soruları kavramın üçüncü boyuttaki yerini sorgulayacak niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Akaydın, Ö. E., & Türkyılmaz, Ç. C. (2018). İşlevsel Dönüşüme Uğramış Yapılarda Ergonomi Kavramı; Üsküdar Nevmekan Örnek İncelemesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 6, 279-292.
- Alangoya, K. A. (2015). 'Genius Loci' kavramı ve mimarlık eğitiminde doğal ve yapılı çevre ilişkisi.
- Arık, İ. (2023). Türk Televizyon Dizilerinin Dizi Süreleri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları*, 2(6), 125-145.
- Augé, M. (2020). *Non-places: An introduction to supermodernity*. Verso Books. İlk Baskı, 1992.
- Avar, A. A. (2009). Lefebvre'in Üçlü-Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân-Diyalektiği. *Mimarlık ve Mekân Algısı*, 17, 7-16.
- Ay, S. (2018). Bir kaçış mekânı olarak Heterotopya: Moda (Kadıköy) örneği (Master's thesis, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Baki G., Tunca Y. (2022). *Fabrika I Hafızanın Mekânı, Mekânın Hafızası Sümerbank Bergama Tekstil Fabrikası*. İstanbul: A4 Ofset Matbaacılık.
- Bayrak, M. (2021). *Kentsel Heterotopya ve Müşterekler Siyaseti: Müşterekleştirme Pratikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*.
- Bircan N.Ö., Dalkılıç D. (2018). *Merinos Fabrikası 80 Yaşında*. Bursa: Star Matbaacılık.
- Çakıcı Alp, N. (2017). *Duyuların Mekansal Deneyimleri Sekillendirmesi: Sagrada Familia Kilisesi*.
- Çavdar, R. Ç. (2018). Farklılığın Mekânı: Foucault ve Lefebvre'deki Heterotopya ve Heterotopi Ayırımı. *İdealkent*, 9(25), 941-959.
- Ching, F. D. K. (2007). *Mimarlık, Biçim, Mekân, Düzen*.
- Dede, G. (2010). *Heterotopik Bir Mekân Olarak Tiyatro Sahnesi: Uyumsuz Tiyatro* (Doctoral dissertation, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Delice, E. (2012). *Endüstriyel miras alanlarının dönüşümü, Haydarpaşa örnek alan incelemesi* (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Dericilik Sanayisinden Sanayi Devrimi'ne Geçişin Boğaziçi'ndeki Temsilcisi.

Yıldız, T. D. (2022) Türkiye'ye Örnek Bir Endüstriyel Miras: Lavrion Teknoloji Ve Kültür Parkı, Ankara:İksad.

Dervişoğlu Okandan, G. (2016). İşletmecilik Tarihinde Modern'den Postmodern'e Bir Yolculuk: Silahtarağa Elektrik Santrali'nden Santral İstanbul'a Süreklilik ve Değişim. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, S, 45, 40-48.

Dönmez, G. (2019). Cumhuriyet Dönemi İşçi Yerleşkeleri ve Lojman Alanlarının Kente Olan Etkileri: Bursa Örneği. Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi, 15(1), 55-66.

Durbin, K. (2020). İç mekân algısı bağlamında yarı kamusal-özel açık-dış oda kavramı: Bomonti (Ada) üzerinde irdelenmesi (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Efe, R. (2013). Edremit yöresi yağhaneleri: geçmişten günümüze zeytin, zeytinyağı ve sabun sanayii. Ana Gıda Anadolu Grubu.

Ekice, Ş. (2019). Heterotopyalar İçinde Bir Birey Nasıl Yaşayabilir? IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 466-485.

Eldeş, I. Y. (2019). Sümerbank Dokuma Fabrikaları'nın Dönüşümü (1935-2019): Kayseri, Ereğli, Nazilli, Bursa ve Malatya Örnekleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı.

Erdoğan, D. (2012). Küçükçekmece Osmanlı Kibritleri Fabrikası'nın endüstri mirası olarak koruma ve yeniden kullanım önerisi (Master's thesis, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi).

Ezer, M. (2022). Industrial heritage sites as urban memory spaces: Beykoz Kundura and the neighbouring communities / Hafıza mekanları olarak endüstriyel kültür mirası alanları: Beykoz Kundura ve çevresi (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü)

Foucault, M. (1984). Of other spaces, heterotopias. Architecture, mouvement, continuité, 5(1984), 46-49.

Gülşahin, K. M. (2019). Özel eğitim okulu yapılarının Michel Foucault'nun iktidar kuramı çerçevesinde incelenmesi (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

Güneş, J., (2022). Önleyici Koruma Ve Sürdürülebilirlik Bağlamında Bir Örnek: Hasanpaşa Gazhane / Müze Gazhane / An Example In The Context Of Preventive Conservation And Sustainability: Hasanpaşa Gazhane / Museum Gazhane (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü)

Harvey, D. (2013). Asi şehirler: şehir hakkında kentsel devrime doğru. Metis Yayınları.

İğci, S. (2015). Postmodernist Kent ve Heterotopyalar (Yıldız Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)

Işıklılar, D. (2016). Heterotopic practice of space: Taksim Gezi park revisited (Master's thesis, Middle East Technical University).

Kabukçu, G. (2018). Endüstriyel Peyzaj Bağlamında Endüstri Mirası Alanlarının İncelenmesi: Ayvalık Örneği. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü)

Kaçar, A. D. (2016). Learning from the Ruhr: The case of the world heritage site Zollverein as a model of conserving industrial culture in Turkey. *Journal of Urban Studies*, 19(7), 474-497.

Kavut, İ. E., & Selçuk, H. E. (2022). Tarih Endüstri Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesinde Parazit Mimari Kullanımı: Santral İstanbul ve Müze Gazhane. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, (25), 198-220.

Kıraç, A. B. (2001). Türkiye'deki tarihi sanayi yapılarının günümüz koşullarına göre yeniden değerlendirilmeleri konusunda bir yöntem araştırması.

Köksal, G. (2005). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Köksal, G. (2005). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri. (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü,)

Köksal, T. G., & Ahunbay, Z. (2006). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri. *İtüdergisi/a*, 5(2).

Küçükerman, Ö. (1988). Geleneksel Türk Dericilik Sanayi ve Beykoz Fabrikası, Ankara: Sümerbank.

Küçükerman, Ö. (2020). Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası Geleneksel Türk

Lefebvre, H. (2003). *The urban revolution*. U of Minnesota Press.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânin üretimi*. Çev.: Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Merleau-Ponty, M. (2005). *Algılanan dünya*. Metis Yayınları.

Nart, D. (2015). İstanbul'da Endüstri Yapılarında Gerçekleşen Dönüşümlerin Mekânsal Açidan İrdelenmesi (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Öncel, M. U. (2015). Özelleştirilen Beykoz Kundura Fabrikası'nın sosyal bir komplekse dönüştürülmesi (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Özdemir, M. (2015). Endüstri mirasının yeniden işlevlendirilmesi; Beykoz deri ve kundura fabrikası örneği (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Özolcay, Ö. (2018). Tarihi endüstriyel yapılarda yeniden işlevlendirme ve Kuzguncuk Gazhanesi örneği (Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Öztürk, T. (2019). Postmodern kentin izinde mizah heterotopyaları: İstanbul üzerine bir değerlendirme (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Pallasmaa, J., Holl, S., & Kılıç, A. U. (2011). Tenin gözleri: Mimarlık ve duyular. Yem Yayınları.

Relph, E. (1976). Place and placelessness (Vol. 67). London: Pion.

Sağlık, M. (2020). Kent İçinde Kalmış Endüstri Alanlarının Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi: Bursa Organize Sanayi Bölgesi Örneği (Doctoral dissertation, Bursa Uludağ University (Turkey)).

Saner, M. (2012). Endüstri mirası: kavramlar, kurumlar ve Türkiye'deki yaklaşımlar. Planlama Dergisi, 52, 53-66.

Şengüenalp, C. (2017). Kentsel çöküntü alanlarının sanat yapıtıyla dönüşümü: Hasanpaşa gazhanesi için bir proje. (Sanatta Yeterlilik Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü)

Seyitdanlioğlu, M. (2009). Tanzimat dönemi Osmanlı sanayii (1839-1876). Tarih Araştırmaları Dergisi, 28(46), 53-69.

Stavrides, S. (2016). Kentsel heterotopya. İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 2006).

Soja, E. W. (1998). Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places. Capital & Class, 22(1), 137-139.

Taştan, H., & Manisa, K. (2019). Tarihi Yapılarda Kullanım Dönüşümünün Sosyal Boyutu; Bağlarbaşı Elektrik Fabrikası ve Tramvay Deposu Örneği. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 8(2), 1251-1264.

TICCIH. (2003). The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage

Tolga, H. B. (2006). Endüstriyel alanların dönüşümü, kentsel mekâna etkileri: Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası için bir dönüşüm senaryosu (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Toprak, İ. (2018). Zamansallık ve mekansallık bağlamında heterotopyaların sentaktik ve semantik irdelenmesi. (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Tunçer, İ. B., & Sevim, Ateş (2022). Endüstri mirası yapıların yeniden işlevlendirilmesi: Üç farklı tütün fabrikasının dönüşümü. Mimarlık ve Yaşam, 7(1), 333-357.

- Turhan, D. (2018). Asırlık Fabrikanın Dönüşümü: Bomontiada. İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 4(8), 95-106.
- Uçar, B. (2013). Endüstriyel miras ve yeniden işlevlendirme kavramları kapsamında Beykoz Deri ve Kundura Fabrikasının irdelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Uçar, H. (2014). Ayvalık Tarihinde Zeytinyağı Üretim, Depolama ve Satış Binalarının Yeri ve Önemi. Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 15(2), 19-28.
- Ülger, E. (2016). Mimarlık Fenomenolojisi ve Mekân Kavramı Üzerine Fenomenolojik-Hermeneutik Bir İnceleme: Heidegger Mimarlara Ne Der? Türk Felsefe Derneği Yayını, 116.
- Ulubay, S., & Önal, F. (2020). Mekân Üzerine Sorunsallar ve Kavrayışlar: Fenomenoloji Kuramının Yirminci Yüzyılın Mekân Anlayışına Etkileri. Megaron, 15(4).
- Üngür, E. (2011). Mekân kavramının disiplinler arası tarihsel değişimi üzerinden mimarlık & mekân ilişkileri (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Ural, A. G. (2019). Heterotopik Bir Mekân: Tophane-i Amire Kültür ve Sanat Merkezi. Mimarlık ve Yaşam, 4(1), 79-91. doi: 10.26835/my.535605
- Ural, A.G. (2022). İç Mekân Tasarımında Foucault Yöntemlerini Kullanarak Heterotopya Arayışında Yeniden İşlevlendirilen Yapılar: Kadıköy Bölgesi Örneği (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Uras, B. (2022). Balyanlar: Osmanlı mimarlığı ve Balyan arşivi. Kültür Varlıkları Dairesi Başkanlığı.
- Yerlitaş, O. (2013). Osmanlıdan Cumhuriyete Sümerbank Beykoz Deri Kundura Fabrikası (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Yiğitoğlu, Ş. (2020). Mimaride İşlev Değişikliğinin Etkileri: Fabrikadan Çağdaş Sanat Müzesi'ne Dönüşüm 'Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası Örneği'. Mimarlık ve Yaşam, 5(2), 381-402.
- Yıldırım, A. (2017). Michel Foucault'da mekânın düzeni: Kapatılmadan heterotopyalara.
- Yüksel, Ş., & Savaş, R. A. H. (2022). Terk Edilmiş Endüstri Alanlarının Kültür-Sanat Odaklı Yeniden İşlevlendirilmesi: Hasanpaşa Müze Gazhane Culture-Art Focused Re-Functioning Of Abandoned Industrial Areas: Hasanpasa Museum Gasworks.
- Zeybekoğlu, S. (2002). Erken Cumhuriyet Dönemi Sanayi Komplekslerinin Mekansal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa ve Eskişehir Örnekleri.

<https://whc.unesco.org/en/list/975>
<https://whc.unesco.org/en/list/975/gallery>
<https://www.archdaily.com/795832/antwerp-port-house-zaha-hadid-architects>
<https://www.zaha-hadid.com/architecture/port-house>
<https://whc.unesco.org/en/list/203>
<https://www.salineroyale.com/en/heritage/a-unesco-property>
<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>
<http://www.eskiistanbul.net/tag/beykoz>
<https://beykozkundura.com/kundura-hafiza>
https://www.mimarizm.com/haberler/soylesi/beykoz-kagit-fabrikasi-ndan-beykoz-kundura-ya_132327
<https://www.atv.com.tr>
<https://beykozkundura.com/>
<https://kulturlimited.com/kundura-sinema-17-kasimda-kapilarini-aciyor>
https://hanartmimarlik.com.tr/?page_id=1346
<https://dostbeykoz.com/emlak/beykoz-da-yaz-gecesi-sinema-ve-sahne-keyfi-basliyo>
<https://muzegazhane.istanbul>
<https://www.nsmh.com/Santralistanbul>
<https://www.santralistanbul.org>
<https://www.arkiv.com.tr/proje/zeytin-burnu-fabrika-i-humayun-fisek-fabrikasi-restorasyon-projesi/11696>
<https://www.fisekhane.com.tr>
https://www.tucsa.org/tr/celik_yapilar_yazi
<http://www.servetifunundergisi.com>
<https://kibrithane.com>
<https://14eylulio.meb.k12.tr/icerikler/bergama-sumerbank-dokumafabrikasi>
<https://www.visitizmir.org/tr/Destinasyon/12982>
<https://www.merinosakkm.com/>
<https://www.bursa.bel.tr/>
<https://yapidergisi.com/>
<https://sanalarc.com/>
<https://www.sisligezirehberi.com/>

<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection>

<https://tesislerimiz.uskudar.bel.tr/tr>

